

LØNKPITAL THOMAS HØJRUP UNDER FOLKESTYRE

ØD-PLANERNES
STRUKTURFEJL & DERES
ROSINANTE EUCIS OPHÆVELSE

EUCIS

Europæisk Center for International Sikkerhed

EUCIS er en uafhængig international forskningsinstitution, oprettet i november 1988. Dets formål er, gennem forskning og rådgivning, at bidrage til afviklingen af det militære modsætningsforhold i Europa og til den omstrukturering af de samlede Øst-Vest relationer, der er i gang. Arbejdet foregår i en løbende dialog med forskere, politikere, erhvervsfolk, militærfagkyndige m.v. fra Øst og Vest.

EUCIS har selvstændige forskningsafdelinger i München og København.

EUCIS/København beskæftiger sig generelt med sikkerhedspolitiske forhold og med sammenhængen mellem de militære relationer og staternes interne og eksterne forhold. Arbejdet vedrører specielt defensive forsvarsformer og europæisk nedrustning, flådemagt og internationale handelsrelationer, samt erhvervsgrundlag, politisk struktur og livsformer i international sammenhæng.

Direktører:

Anders Boserup (København), Albrecht A. von Müller (München), Robert R. Neild (Repræsentant for rådet), Heinrich Siegmann (München).

Internationalt Råd:

Jonathan Dean (USA); Georges Fricaud-Chagnaud (Frankrig); Andrei Kokoshin (USSR); Robert S. McNamara (USA); Robert R. Neild (England); Gerd Schmückle (Vesttyskland); Carl Friedrich von Weizsäcker (Vesttyskland); Vitaly Zhurkin (USSR).

Københavnsafdeling: Nyhavn 21 · DK-1051 København K.

Münchenafdeling: Seewiesstr. 39 · D-8133 Feldafing
Vesttyskland.

Thomas Højrup

Lønkapital under folkestyre

ØD-planernes strukturfejl
og deres ophævelse

Rosinante

Lønkapital under folkestyre

Copyright © Thomas Højrup 1989

Bogen er sat med Baskerville

og trykt hos Special-Trykkeriet Viborg a-s

First published by Rosinante/Munksgaard

Printed in Denmark 1989

Omslag: Karen Balle Larsen

Omslagsvignet: M. C. Escher.

ISBN 87 16 14706 5

Alle rettigheder forbeholdes. Fotografisk, mekanisk eller anden gengivelse af denne bog eller dele heraf er forbudt uden forlagets skriftlige tilladelse ifølge gældende dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er korte uddrag til brug i anmeldelser.

ROSINANTE/MUNKSGAARD

Kirkevej 15 · Postbox 5 · 2920 Charlottenlund

Indhold

Forord af Anders Boserup 7

Folkestyrede produktionsfonde 13

Investerings, medindflydelse og pensionsreformer 22

Omslaget i de internationale vilkår 23

En ny kombination af formål 26

Faren for overinvesteringer 31

Nye interesseforskelle 33

Modstanden imod »pirateri« 36

Faren for negativ opsparing 38

Investeringsformålet er delt i to forskellige mål 42

Statens og den enkeltes interesser 44

De store visioner 46

1970'ernes ØD-planer 47

Et visionært reformprojekt 52

1980'ernes ØD-håb om et grundvigiansk folkeprojekt 57

Selvstyrende virksomhedsdemokrati 62

Udvidet demokrati og ansvar 64

De rigtige holdninger 68

Folkelige vækkelser 69

Den rensende ild 71

Vorupør Fiskercompagni 72

Havets prædiken 73

Vækkelsen 77

Etik og produktionsmåde 86

Protestantisk etik 88

Medarbejdereje og arbejdsfællesskab 90

Folkets fornuft 92

- De selverhvervendes livsform 93
- Den sammensatte produktionsmåde 94
- Livsformer og reformpolitik 99
- Tesen om falsk bevidsthed 102
- Ansvarsbegrebet 106
- Den gamle utopi om at smelte modsatte ansvar sammen 109
- Frie fagforeningers ansvar 111
- Bevægelighed og uafhængighed 115
- Et samspil imellem flere demokratiske organer med hver deres ansvarsområde er påkrævet 117
- Konklusion 125

Folkestyrede egnsfonde 127

- Fordringer til en demokratisk struktur 129
- Kollektive driftsmidler 136
- De nye iværksættere 137
- En dobbelt, demokratisk proces 138
- Fondenes struktur og lønmodtagernes aktionsradius 142
- Egnsfondenes virkemåde 147
- Åbenhed i investeringspolitikken 150
- Folkelig deltagelse i planlægningen 152
- Medarbejderdemokratiet må løses særskilt 153

De store reformer 155

- Statslige reformer og nye livsformer 158
- Reformer skal rulle nedad bakke 162
- Politisk nytænkning er tidens hovedkrav 165

Noter 167

Forord

Murene falder i disse år overalt i Europa – inden for EF og mellem Øst og Vest. Det vækker blandede følelser. I Danmark ser mange med bekymring frem til det indre marked, og udsigten til at skulle leve som på et åbent sletteland, udsat for alle vinde og uden læhegn til at forhindre, at muldlaget blæser bort. Man ser for sig den uhæmmede kapitalisme, hvor alle ressourcer frit kan flyde hen, hvor betingelserne er bedst, så konkurrencen om arbejdspladser og investeringer tvinger de forskellige områder i Europa til at underbyde hinanden på lønninger, social standard og sikkerheds- og miljøkrav.

Så galt behøver det ikke at gå, men når læhegnene fjernes, bliver man nødt til at finde andre midler til at forhindre, at kapital, arbejdskraft og know-how blæser bort, og til at sikre, at nyttevæksterne kan slå rødder og gro fast, der hvor de står.

Thomas Højrup søger i denne bog at vise, hvordan en folkestyret lønkapital kan være med til at skabe disse mere rodfaste erhvervsvilkår. Ved *lønkapital* forstår han investeringsmidler, der bæres af lønmodtagerne i et område, og som ikke placeres ud fra hensynet til kapitalafkast, men med henblik på deres gavnlighed for områdets samlede erhvervsudvikling. Han viser, hvordan det kræver, at lønkapitalen underlægges et egentligt *folkestyre*, således at forstå, at befolkningen i det pågældende område er direkte og aktivt inddraget i udformningen af den erhvervsstruktur, som den selv skal leve af – nu og sidenhen. De aktuelle økonomiske problemer landet står overfor, skal derfor ikke kun ses som en belastning. De er samtidig en enestående lejlighed til at åbne helt nye veje til uddybning af demokratiet.

Danmarks bekymringer med det indre marked er, som allerede antydnet, kun en del af et alment mønster. Både i Øst og i Vest har

staterne stadig sværere ved at opretholde det system af valutaregler, prisforskelle, erhvervsstøtte, importrestriktioner, pasordninger osv, hvormed de tidligere kunne beskytte, men også stavnsbinde det produktionsgrundlag og den befolkning, der var inden for murene.

De spørgsmål om industrielt demokrati, medarbejderindflydelse og nye former for investeringsstyring, som fagbevægelsen og partierne i Danmark har arbejdet med i årtier, og som er udgangspunktet for analysen i denne bog, åbner derfor for perspektiver, der rækker langt ud over den nationale ramme. Mange andre steder, i Øst og i Vest, står man med ganske tilsvarende problemer med at skabe et sundt erhvervsgrundlag og attraktive forhold, således at de enkelte områder kan stå sig i den hårdere konkurrence, når grænserne gennemhulles og de hidtidige barrierer falder. Hvis de løsninger, man når frem til i Danmark ikke er hastige kompromis'er, men reelle svar på de egentlige udfordringer, så kan de få en afgørende betydning for udviklingen af nye økonomiske og demokratiske strukturer i fremtidens Europa.

Store omvæltninger finder, som nævnt, sted i disse år inden for øst-blokken og i forholdet mellem Øst og Vest. Uanset de tilbageslag, der meget vel kan komme, er det klart, at den kolde krig er under afvikling, og at vi står ved et historisk vendepunkt, der vil få vidtrækkende konsekvenser, især for Europa. I forbindelse med den totale omstrukturering af de samlede Øst-Vest relationer, der således er på vej, er det forskningens opgave at søge at forstå de hovedtendenser, der gør sig gældende, at blotlægge de nærmeste muligheder og faldgruber, og at bidrage med analyser og konkrete forslag til at fremme processen.

Kernepunktet i denne proces er afviklingen af det militære modsætningsforhold mellem Øst og Vest. Det er nemlig forudsætningen for, at fremskridt på andre områder kan blive tilstrækkeligt dybtgående og varige. Af samme grund har de militære forhold været kernepunktet i det mangeårige samarbejde mellem forskere, militærpersoner og andre fra Øst og Vest, der er baggrunden for EUCIS, og som nu videreføres dér. Dette arbejde har bestået i at videreudvikle og konkretisere ideerne om defensivt forsvar, og at skabe politisk interesse for dem ud fra den forestilling, at en ændring af styrkerne i defensiv retning vil gøre den militære situation

mindre farlig, fjerne tilskyndelsen til videre oprustning, og sætte en gunstig politisk proces i gang, der åbner mulighed for radikale nedskæringer i de militære systemer på begge sider.

Udviklingen på dette område går nu meget hurtigt. Warszawa-pagten er i gang med at ændre sin militærdoktrin i mere defensiv retning, Sovjetunionen og de fleste østeuropæiske lande er i gang med betydelige ensidige nedskæringer, og Øst-Vest forhandlingerne om konventionelle styrkereduktioner i Europa er nået meget langt i løbet af de kun tre måneder, de har stået på. Der er gode udsigter til, at nedskæringer af de mest angrebsduelige styrker i Europa i løbet af få år vil være så godt i gang, at al tale om angrebstrusler vil virke helt utroværdig.

Med udsigten til hurtige fremskridt på det militære område, og med den hastige politiske udvikling der foregår, er det vigtigt at udvide arbejdsfeltet og se nærmere på sammenhængen mellem disse processer. Man har allerede kunnet se, hvordan ændrede militærpolitiske signaler fra Øst har sat en politisk lavine i gang, som intet land i Europa i længden vil kunne holde sig fri af. Det er klart, at når man frem til en situation, hvor der ikke længere kan peges på en troværdig ydre trussel, vil det have drastiske virkninger, ikke kun for forholdet mellem staterne, men også for staternes rolle og virkemidler indadtil, i forhold til borgerne og til det civile samfund. En nøjere forståelse af disse forhold vil kræve en afklaring af hele spørgsmålet om statens karakter og dens forhold til forsvarsproblemet.

Forsvaret har altid været staternes mest grundlæggende opgave – den, der satte rammerne for den politiske og økonomiske udvikling i øvrigt. Tidligere kunne staterne beskytte samfundet mod krigens værste katastrofer ved at kræve ofre og selvdisciplin: I krigstid ved at alle trak i trøjen, i fredstid ved en »ansvarlig« økonomisk politik, der bestod i at opbygge solide guldreserver, at fremme selvforsyning, og at skabe en bred industriel base.

Atomvåbnenes fremkomst er det afgørende historiske vendepunkt. Uanset hvor store ofre de bringer, kan samfundene ikke længere beskytte sig i krigen. Det betyder en udhuling af statens tidligere helt fundamentale funktion som beskytter, og dermed også af dens mulighed for at kræve ofre til nationens frelse. Det betyder selvfølgelig også, at da sårbarheden er blevet total på begge sider, kan ingen ønske at igangsætte en krig, som kun kan ende i en

fælles katastrofe. Det er erkendelsen af dette forhold, der nu, med 40 års forsinkelse, åbner mulighed for at overvinde den kolde krig, ved at tilpasse de militære styrkers karakter til de rent defensive hensigter begge parter har, og er nødt til at have.

De store omvæltninger i disse år, den økonomiske integration i Vesteuropa, den begyndende afvikling af rustningskapløbet i Europa, og de store reformer i Østlandene, er alle på forskellig vis forsinkede tilpasninger til de realiteter, der opstod efter 2.verdenskrig med atomvåbnenes udergravning af staternes traditionelle rolle.

Den økonomiske integrationsproces i Vesteuropa, hvis foreløbige kulmination er opbygningen af det indre marked, var oprindeligt sikkerhedspolitisk i sit sigte. Tyskland og Frankrig skulle bindes så tæt sammen økonomisk, at de aldrig igen ville kunne gribe til våben mod hinanden. Men i takt med, at det ikke længere var aktuelt for disse stater at kunne forsvare sig mod hinanden, bortfaldt også behovet for, at de opretholdt hver sit selvstændige produktionsapparat. Bortset fra specielle hensyn til beskæftigelsen i etablerede erhverv, er der ikke længere nogen tvingende grund til, at landene søger at forblive selvforsynende i forhold til hinanden inden for sværindustri, højteknologi, landbrugsvarer, krigsmateriel osv, hvis det skal ske på bekostning af rentabiliteten. Når stater ikke længere har noget indbyrdes forsvarsproblem, har den økonomiske integrationsproces heller ikke noget naturligt slutpunkt.

I Øst-Vest forholdet tegner sig en tilsvarende udvikling, om end i en anden skala. Også her begynder man at kunne se, hvordan nedtoningen af truslen river andet med sig og undergraver staternes mulighed for at kræve ofre og rejse mure under påberåbelse af en sikkerhedsrisiko. Meget tyder på, at det eneste, der i længden ville kunne standse reformbølgen i Øst, er en opretholdelse af potentielt truende styrker i Vest. Fra den franske revolutions massehenrettelser til rædselsregimerne i vort århundrede har terror, undertrykkelse og ensretning altid søgt at retfærdiggøre sig med henvisning til en ydre trussel mod folkets eller statens sikkerhed.

Militær afspænding, økonomisk åbning og politiske reformer er således ikke uden sammenhæng, og det sted, hvor de hænger sammen, er statens virkemidler. Grænserne for økonomisk samarbejde og arbejdsdeling mellem landene er bestemt af hensynet til krigsberedskabet, ligesom grænserne for politisk undertrykkelse sættes

af den ydre trussel. Omvendt indebærer også den økonomiske integration og grænsernes åbning et behov for demokratiske reformer. Det er let at få øje på i Østeuropa og Sovjetunionen, men som det vises i denne bog, gælder det også hos os, at grænsernes åbning må ledsages af demokratiske reformer, der giver befolkningen midler i hænde – i trit med at statens virkemidler beskæres.

Det er ikke for tidligt at forsøge at gennemtænke, hvordan et fremtidigt nedrustet Europa vil se ud. I Sovjetunionen taler man om »det fælles europæiske hus«. Man må antage, at i det hus vil staternes virkemidler blive ret beskedne, uden en militær trussel som samlingspunkt, og kun med ringe muligheder for at opstille læhegn. Hvordan det i øvrigt vil være indrettet, og hvilke husregler der vil gælde, er ikke let at overskue på afstand, men det er klart, at det må blive et åbent hus, hvor vindene frit kan blæse igennem. Det er derfor også klart, at et af de centrale problemer, dets beboere må løse, netop er det spørgsmål om rodfaste vækster, der behandles i denne bog.

Formålet med forskningen er selvfølgelig at frembringe ideer, som er anvendelige for andre end forskere, og at afsætte spor i virkelighedens verden: i menneskenes tanker og i praktisk politik. Arbejdet på EUCIS foregår derfor i videst muligt omfang i en løbende dialog med folk, der beskæftiger sig med de samme problemer, men ud fra andre synsvinkler end forskernes. Disse diskussioner med »brugere« giver også lejlighed til at afprøve og udbygge tanker og sikre, at forbindelsen til de praktiske problemstillinger ikke trækkes ud i for tynd en tråd.

Sådan forholder det sig også med denne bog. Den har nydt godt af talrige diskussioner om såvel principielle som praktiske aspekter af problemstillingen med fagforeningsfolk, med politikere fra forskellige partier, med folk fra kommunerne og fra erhvervslivet, og i det hele taget med personer, hvis perspektiver, det var vigtigt at forstå og inddrage. Mange af de teoretiske ideer er i tidens løb blevet diskuteret om og om igen på seminarer på institutterne for sociologi og europæisk etnologi ved Københavns Universitet, og på EUCIS.

Arbejdet har haft stor gavn af grundige diskussioner med politikergrupper fra Socialistisk Folkeparti, Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, samt med enkelte politikere fra andre partier.

Det har dog i særlig grad hentet inspiration og støtte i en serie lørdagsmøder afholdt på EUCIS i foråret og forsommeren 1989 i en lille sluttet kreds. Her blev notater og kapiteludkast lagt frem og endevendt i diskussioner, spændende fra de mest fundamentale spørgsmål om mål og midler, til helt aktuelle problemer, affødt af den politiske udvikling. Medens arbejdet stod på, var diskussionen om disse emner i offentligheden, i partierne og i fagbevægelsen nemlig i hastig bevægelse, bl.a. som følge af sammenkoblingen med planerne om pensionsreform. Den politiske opmærksomhed flyttede sig fra måned til måned, og gang på gang oplevede vi, at når en problemstilling syntes nogenlunde afklaret, så havde grundlaget i mellemtiden flyttet sig, så nye aspekter trængte sig på, og tidligere ideer måtte prøves på ny. For deltagerne har hele denne proces været en anledning til at tænke mange grundlæggende forestillinger om fra bunden af. For arbejdet med bogen har den været af uvurderlig betydning.

EUCIS og forfatteren står i gæld til alle de, der har været med i tænkearbejdet, og som på forskellig vis har bidraget til udvikling og opstramning af ideerne i denne bog. En særlig varm tak gælder deltagerne i lørdagsmøderne, Gunvor Aukén og Harald Børsting fra SiD, Jørgen Estrup fra Det radikale Venstre, Ejvind Larsen fra »Information«, arkitekt Jørn Nolténus og Poul Nyrup Rasmussen fra Socialdemokratiet. Af en sådan fælles tænkeproces danner enhver sig sine egne meninger og konklusioner. Dem, der gives udtryk for i denne bog, står selvfølgelig helt for forfatterens regning.

Anders Boserup

EUCIS, København august 1989

Folkestyrede produktionsfonde

Der er i disse år en historisk chance for, at almindelige mennesker kan få medindflydelse på, *hvad* vi skal producere, og *hvordan* vi skal producere fremover for at bevare vort livsgrundlag her i landet. På tærsklen til en ny epoke i Europa er mange folkevalgte ledere blevet klar over, at det ville være en virkelig gavnlig forandring, hvis drøftelserne om, hvordan vi skal opbygge vort arbejds- og produktionsliv i de kommende år, blev bragt ind over køkkenbordet hjemme hos folk.

Denne bog er et redskab til at gennemtænke, hvad der skal til for at skabe et virkeligt folkestyret arbejds- og erhvervsliv. Den gennemgår en række af de erfaringer, der tidligere er gjort, og undersøger de forhindringer, som hidtil har ligget i vejen. Den viser også, at det godt kan lade sig gøre at skabe folkestyrede produktionsfonde, der giver os en personlig indflydelse på, hvordan arbejdslivet skal indrettes.

Folkestyrede produktionsfonde kan bruges til at gøre noget ordentligt ved miljø og beskæftigelse, så landet fortsat bliver et værd-sat sted at bo og leve. For mange minder den vision om en gammel debat om »økonomisk demokrati«, som aldrig blev til noget. Men hvorfor fremkom ønsket om økonomisk demokrati i Danmark, og hvad blev der egentlig af det ønske?

Tanken blev til blandt ledende fagforeningsfolk og socialdemokrater i tresserne, da det blev klart for dem, at Danmark begyndte at løbe ind i betalingsbalanceproblemer, som de ikke var i stand til at rette op på. Fagforeningerne var blevet så stærke, at de kunne gennemtvinge lønkrav, som i realiteten ville underminere lønmodtagernes eget økonomiske eksistensgrundlag og gå ud over den samlede beskæftigelse.

Selvfølgelig ved enhver, der har ansvar for et budget, at man al-

tid må overveje, hvor meget der skal lægges til side til de langsigtede formål, og hvor meget der kan blive tilbage til at bruge med det samme. Den indsigt var imidlertid ved at forsvinde på arbejdsmarkedet, fordi store dele af de nødvendige beslutninger om indtjeningens fordeling imellem investeringer og aktuelt forbrug fortønde sig i stadig mere uigennemskuelige regnskaber, økonomiske beregningsmetoder, overenskomstforhandlinger, særaftaler, fradragsregler osv.

Derfor var folk ude af stand til at vurdere de reelle virkninger af fagforeningernes lønkrav, og der var ingen folkelig bremse på udviklingen. De ledende fagforenings- og partifolk så to modsatte løsninger for sig. Den ene var, at fagbevægelsen ville blive knægtet, som Margaret Thatcher senere gjorde det i England. Den anden, at fagforbundene påtog sig at holde igen mod til gengæld at få et medansvar for investeringer og produktion. Argumentet var, at ville man have fagbevægelsen til at holde igen, så måtte den gives medindflydelse på, hvordan virksomhedernes indtjening skulle genanvendes. Ville man i længden også have fagforbundenes menige medlemmer til at udvise »ansvarlighed« i deres lønkrav, så ville det også være nødvendigt at inddrage dem mere direkte i medindflydelse og medansvar omkring den samlede økonomiske udvikling.

Det var baggrunden for, at arbejderbevægelsen fremkom med sine første, visionære forslag om overskudsdeling og økonomisk demokrati i slutningen af 1960'erne. De følgende, socialdemokratiske regeringer satsede hårdt på at virkeliggøre forslagene. Gennem de følgende tyve år gennemgik planerne en lang række ændringer, men uden at det lykkedes at realisere tanken.

Visionen om det økonomiske demokrati døde hen i løbet af firserne. Måske ikke så meget fordi, folk ikke var interesserede i at tage stilling til, hvordan landets erhvervsliv skulle indrettes, snarere fordi, det aldrig lykkedes at udarbejde modeller, som virkelig gav folk selv en fornemmelse af, at de med dem ville få et brugbart, demokratisk instrument i hænde.

Tanken var som sagt, at ØD også skulle give erhvervslivet i Danmark et nødvendigt investeringsløft på overgangen til højteknologiens tidsalder, EF's indre marked, de nye virksomhedsnetværk og den internationale produktionsdeling.

I stedet for ØD har ledende socialdemokrater så foreslået, at be-

folkningen igangsætter en massiv pensionsopsparing, som kan investeres i dansk erhvervsliv her og nu, og udbetales igen, når problemerne er løst, og folk skal pensioneres.

Dette forslag er en videreførelse af den nedprioritering af folkepensionen, som allerede påbegyndtes med skattebegunstigelsen af privat opsparing til pension i slutningen af tresserne, da socialdemokraterne ville give lønmodtagerne del i fradragsrettighederne.

Da ledende socialdemokrater tog rundt i fagforbundene for at fortælle om ideen med at spare op til pensionstillæg, sagde fagforeningernes tillidsfolk konsekvent *nej!*

Det var ikke en idé, man kunne lokke de folk med på. De mente tværtimod, at det var partiets opgave at kæmpe imod en udhuling af folkepensionen, fordi den er et af de bedste, kendte udtryk for en ægte solidarisk overførselsindkomst. Det skyldes, at folkepensionen er uafhængig af tidligere indkomst. Tanken om at indføre den arbejdsmarkedsbaserede pensionsopsparing – som man kender i de fleste andre lande – til Danmark, som i forvejen har et pensionssystem, der er bedre end de andres, kunne ikke begejstre.

Men hensigten var ikke at udhule folkepensionen. Den var snarere at få de lønmodtagere, som endnu ikke havde nogen overenskomstaftalt pensionsopsparing, til også at bidrage til den øjeblikkelige opsparing af investeringsvillig kapital i landet.

I stedet for at argumentere for pensionstillæg begyndte man derfor at forklare de faglige tillidsfolk, hvor nødvendigt det faktisk var blevet at redde dansk erhvervsliv, hvis man ville undgå, at det blev købt op af udenlandsk kapital eller sakkede agterud i forhold til de andre landes forgyldte industrilokomotiver.

Det var et problem, som fagbevægelsens folk godt forstod. De ville til nød også godt være med til at bidrage til den yderligere opsparing, som politikerne anbefalede, hvis de fik sikkerhed for, at det virkelig ville gavne beskæftigelsen i landet. Derimod er det tvivlsomt, om nogen troede på, at problemerne med konkurrenceevnen og betalingsbalancen ville være løst om tyve-tredive år, så der var hold i løftet om et værdifast pensionstillæg til den tid. Det løfte skabte snarere mistillid.

Alligevel nedsatte regeringen i 1988 et arbejdsmarkedspensionsudvalg, der skulle undersøge mulighederne for at udvide arbejdsmarkedspensionerne til de to trediedele af arbejdsmarkedet,

som endnu ikke i overenskomsterne udnyttede skattefordelene ved at spare op til en tillægspension.

Regeringens forestilling var, at hvis fagbevægelsen fik tilbudt lovgivningstøtte til at etablere store lønmodtagerfonde, så ville den også være interesseret i at omsætte medlemmernes lønkrav til opsparing. Men det forudsatte i regeringens øjne, at pensionsordningen blev fremført som et overenskomstkraft fra fagforeningernes side. Den var bange for, at vedtog Folketinget et pensionsbidrag fra arbejdsgiverne før overenskomsthandlingerne, så ville folk betragte det som en erhvervet ret ud over lønsatsen, og igen stille nye lønkrav.

I konklusionen på pensionsudvalgets redegørelse står blandt andet:

»Det er Hovedudvalgets opfattelse, at det for at mindske risikoen for lønovervæltning er vigtigt, at fastlæggelsen af pensionsbidragene er en integreret del af selve lønfastsættelsen. Forhandlinger om løn og pensionsbidrag bør derfor ske i én og samme proces.

Hovedudvalget understreger, at hvis behovet for højere pensionsopsparing ikke er alment accepteret blandt lønmodtagerne, er der en klar risiko for, at lønmodtagerne vil reagere med større lønkrav og reduktion af øvrig opsparing for at opretholde forbrugsniveauet. Sker det, vil udbredelsen af arbejdsmarkedspensioner forværre de økonomiske balanceproblemer.«¹

Sagt på en anden måde var regeringen og de øvrige parter godt klar over, at folk ikke troede på løftet om, at det såkaldte pensions-tillæg ville have bevaret sin værdi til sin tid. De betragter det som enhver anden bunden opsparing, hvis værdi man i realiteten ikke skal regne med at se noget til siden. En hel befolkning kan ikke lægge penge til side og så regne sikkert med, at en dertil svarende mængde varer og tjenesteydelser kan trækkes ud af landets økonomi igen tyve år efter.

De faglige tillidsfolks blanke afvisning af opsparing til personlige pensionstillæg viste også, at arbejdsmarkedspensionsudvalgets forudsætning om en almen accept af behovet for privat pensionsopsparing blandt lønmodtagerne er mere end tvivlsom. Tilstede var tværtimod folks egen interesse i at sikre danske arbejdspladser og

erhvervsliv. Det vil sige en interesse i at skabe grobund for det egentlige, kollektive pensionsgrundlag.

Den interesse er reformpartiernes trumfkort.

Der er imidlertid skarpe, undersøiske skær forude, hvis lønmodtagernes vilje til at bidrage til et investeringsløft i erhvervslivet tvangsbindes til et løfte om pensionstillæg til den enkelte.

Modstanden imod en privat, arbejdsmarkedsbaseret pensionsopsparing efter forsikringsprincippet kan ses som et første tegn på de modsigelser, det vil skabe at tvinge et løfte om individuelle pensionsudbetalinger ind i en helt anden reformtankegang, som lønmodtagerne støtter, fordi de kollektivt godt vil bidrage med varige investeringsmidler til at sikre et sundt og robust erhvervsliv i landet.

Denne bog vil undersøge de undersøiske skær, der ligger skjult forude. Den vil undersøge, hvordan man kan undgå disse skær ved at forbedre reformplanerne. Dens hovedkonklusion er, at det ville være bedre at erstatte de upopulære og ikke særlig troværdige pensionsløfter med en folkestyret investeringsindsats, som giver lønmodtagerne sikkerhed for, at pengene ikke spildes på fejlinvesteringer.

Ideen ville være at videreudvikle de såkaldte *pensionsfonde* til folkestyrede *produktionsfonde*, hvis resultater ikke skal gøres op i rede penge, der senere trækkes ud af produktionen igen, men måles ud fra den gavn, de gør erhvervene. Det ville styre reformen uden om de nationaløkonomiske og holdningsmæssige modsigelser, som gennem mere end tyve år har blokeret for reformplanerne.

Problemet har gennem alle årene været, at man foreslog OD og ØD og senest pensionskasser med det formål at skabe langsigtede investeringer, men samtidig gav det udseende af, at man derved kunne sikre folks individuelle forbrug eller pension mange år fremme i tiden. Men enhver vidste, at det var et illusorisk løfte. Fru Jensen ved, at politikerne umuligt kan love noget om, hvordan verden ser ud om tyve år, dertil har hun oplevet for mange uforudsete omskiftelser i sin egen tid.

Folk ved det godt, og det tjener de ærlige at sige det lige ud: Hvis man satser på at gavne landets produktionsgrundlag i fremtiden, så kan man ikke være sikker på, at der til sin tid vil være en bestemt værdi, der kan trækkes ud igen. Det er ikke en pensionssik-

ring, vi kan love hinanden, men en fælles indsats for at skabe en produktionssikring.

Det, forslagsstillerne kan love folk, er reelt, at deres bidrag vil blive brugt så gavnligt og fornuftigt som muligt under de givne betingelser, som efterhånden vil vise sig. De kan også sørge for, at folk selv har styr på, at det ikke går galt, og at produktionsfondenes midler til enhver tid bruges bedst muligt i forhold til de udfordringer, der opstår. De kan love folk et brugbart værktøj, og de kan indrette det, så folk selv har ansvar for dets anvendelse.

Omvendt vil en generel pensionsopsparing, der senere igen skal udbetales i penge til hver enkelt opsparer, på længere sigt få ubehagelige nationaløkonomiske følgevirkninger. Det skyldes, at den ikke er varig, men gradvis ophører med at skabe ny opsparing og derefter bliver en mekanisme til overførsel af købekraft fra de unge erhvervsaktive til de gamle pensionerede. I andre lande har det, efter de første årtier, fået en negativ virkning på den samlede nationaløkonomiske opsparing. Folk oplever jo selv, at de sparer op, og bliver derfor utilbøjelige til at acceptere yderligere opsparing, selv om pensionskasserne samfundsøkonomisk set er blevet rene overførselsmekanismer. De udenlandske erfaringer taler deres tydelige sprog.²

Hvis lønmodtagernes investeringsmidler bindes til en sådan pensionsopsparing, vil midlerne blive anvendt ud fra de sædvanlige kapitalistiske investeringskriterier, som tilfældet er med alle eksisterende pensionskasser. Investering ud fra »bredere hensyn« levnes kun en marginal plads på grund af opsparernes naturlige krav om »et højt løbende afkast både på kort og langt sigt, værdifasthed og risikospredning«, som det hedder i eksisterende pensionskassers målsætninger for kapitalernes placering.

Hvis man vil skabe sikkerhed for, at lønmodtagerne *ikke* involveres i et demokratisk ansvar og i stillingtagen til indretningen af landets fremtidige erhvervsudvikling, så er der ingen bedre metode end at styre deres opsparing over i en kapitalistisk mekanisme. Sådan vil en pensionsopsparing, der skal udbetales til den enkelte igen, virke. Det vil lægge visionen om et økonomisk demokrati i skuffen de næste mange årtier frem. At bede lønmodtagerne om yderligere opsparing med det formål at give dem en reel medindflydelse på investeringerne i landet vil ikke komme på tale i nogen overskuelig fremtid, måske aldrig mere.

Pensionernes realværdi afhænger i virkeligheden ikke af, hvilke tilsagn politikere og pensionskasser gav i sin tid, men af, om der er en sund økonomi i landet den dag, de skal udbetales. Derfor kunne politikerne klart forbedre reformplanerne ved – i stedet for en ret til at trække pengene ud igen – at skabe en vedvarende, fælles investeringsindsats, som ubeskåret kan komme det fælles, fremtidige produktions- og pensionsgrundlag til gavn. Man kunne endda gøre planerne mere visionære og tiltrækkende ved at slå til lyd for, at pengene skal anvendes som driftsmidler og ikke som opsparet privatkapital. Det vil sige, at deres værdi ikke skal kunne gøres op i rede penge og afkast, men tværtimod gøres op i deres reelle gavn for erhverv, miljø, beskæftigelse og uddannelse, som er fundamentet i et sundt og robust livsgrundlag, som folk gerne vil have.

Folks tillid til, at pengene investeres sundt, må i så fald hvile på noget ganske andet end deres forventning om, at pensionskasser investerer ud fra sikre profithensyn. Man kunne i stedet give et nyt, fællesstyret investeringssystem den opgave at sikre lønmodtagerne hånd i hanke med, at pengene investeres ud fra de hensyn, folk virkelig værdsætter. Det ville være fint i tråd med reformpartiernes klassiske idealer.

Det ville også tage luften fuldstændigt ud af arbejdsgivernes krav om at blive repræsenteret i de nye fonde. Da produktionsfonde vil akkumulere gigantiske driftsmidler, fordi disse ikke vil blive tappet ud igen, men lønmodtagerne vedvarende vil bidrage med nye, friske driftsmidler for flere milliarder kroner årligt, bliver spørgsmålet om, hvem der får magten i fondene afgørende for de berørte parter.

Hvis fagforeningerne selv får plads i produktionsfondenes repræsentantskaber, så vil arbejdsgiverorganisationerne med garanti også kræve repræsentation. Det krav smuldrer imidlertid bort af sig selv, hvis produktionsfondene underkastes et virkeligt folkestyre, som er uafhængigt af alle organisationer. I så fald vil lønmodtagerne uden reel modstand selv kunne gøre krav på det fulde kollektive ansvar for produktionsfondenes investeringspolitik – uden indblanding udefra.

Den vision kræver bevis for, at det kan lade sig gøre at skabe et reelt folkestyre i lønmodtagernes produktionsfonde. Vores arbejde har derfor samlet sig om at skabe nogle helt nye modeller, som både sikrer folk en ansvarlig indflydelse på fondenes investeringer og

som sikrer lønmodtagerne imod, at fagforeningernes arbejde undergraves.

Bogen viser, at det i virkeligheden godt kan lade sig gøre at skabe et folkestyre, som giver lønmodtagerne et direkte engagement i erhvervslivets udvikling. Kunsten er at tænke demokratiet på en ny måde, som formår at bygge på den indlysende interesse, folk har i, at landet bevarer og udvikler et sundt, velindtjenende og robust erhvervsliv med gode arbejdspladser.

Sagen er jo, at vi står ved en skillevej imellem individualismen og et kollektivt princip:

De små, privilegerede grupper på arbejdsmarkedet, der kom først med egne pensionsordninger, havde selvfølgelig en interesse i at få en individuel ret til et bestemt pensionstillæg, der skal udbetales til den enkelte, fordi det begunstiger dem i forhold til andre grupper, der ikke har skaffet sig denne ret i fremtidens fordeling af pensionsmidler. De skattebegunstigede »opsparingsordninger« er jo dybest set ulighedsskabende fordelingsnøgler i den forstand, at de sikrer »opsparerne« ret til en større del af samfundets ressourcer end andre. Hvis alle havde den samme ret, ville selve meningen med det gå fløjten.

Omvendt har de talstærke, men mindre privilegerede grupper på arbejdsmarkedet ikke nogen interesse i at få cementeret en sådan fordelingsnøgle. Deres interesse er ikke at få lavet flere fordelingsnøgler, der kun har noget formål, hvis de privilegerer nogle grupper frem for andre. Deres interesse er tværtimod at sikre det produktionsgrundlag, som under alle omstændigheder vil være den egentlige betingelse for, at der overhovedet er mulighed for at udtage midler til pensionerne om nogle årtier.

Det indebærer, at for de store lønmodtagergrupper drejer det sig ikke om at få et individuelt tilsagn om pensionstillæg, som loves udbetalt til sin tid. Det drejer sig tværtimod om at skabe en pensionsreform, der bryder med det individualistiske princip, og som i stedet skaber vedvarende investeringer, hvis formål er at udvikle og styrke det produktionsgrundlag, som er den kollektive forudsætning for fremtidens pensioner, uanset om disse til sin tid hentes via en beskatning af lønmodtagere eller af arbejdsgivere.

Valget står derfor imellem på den ene side den individualistiske løsning i form af arbejdsmarkedsbaserede pensionsordninger, der

giver den enkelte et løfte om bestemte udbetalinger, og på den anden side en ny form for vedvarende, kollektiv investeringsindsats.

Individualismen kræver investeringer, som giver et optimalt afkast i rede penge, og som ikke har brug for demokratiske idealer. Det store spørgsmål er, om det i stedet vil lykkes at skabe et system, der bygger på en fælles ansvarlighed, som kan bruges i fremtiden.

Denne bog vil bidrage med analyser og modeller, som peger på nye muligheder for at forbedre reformplanerne ved at udvikle deres langsigtede, kollektive og demokratiske træk på kortsynets og individualismens bekostning.

Investering, medindflydelse og pensionsreformer

Reformplaner betragtes gerne som helhedsløsninger. Argumentet er, at de går dybere end hverdagens spredte politiske lapperier. I stedet for symptombehandling tager reformer fat om ondets rod og kan af den grund ofte afhjælpe flere forskellige problemer på en gang.

Argumentet er rigtigt, hvis forudsætningerne er i orden. Men det kan være vanskeligt at skelne en reformidé af den art fra den type af politisk idé, som ikke hviler på et tilstrækkeligt bæredygtigt argument, og som derfor yderligere må begrundes med andre formål, som argumentationen springer frem og tilbage imellem for at undgå at komme i vanskeligheder. Derfor skal man være påpasselig med, at argumentet om en helhedsløsning ikke forleder en til at satse på en reformidé, som dybest set ikke er ordentligt tænkt igennem, og som derfor må begrundes med flere formål.

Ambitionen om at gå til de grundlæggende problemer i samfundsøkonomien og tjene en hel række aktuelle formål på én gang kendetegner også debatten om de store politiske industrireformer ØD, OD og pensionsreform.

De katastrofale nederlag, som denne reformtankegang – der burde have et solidt flertal i befolkningen bag sig – har lidt i 1970'erne og 1980'erne, tyder på, at ikke alle de formål, der har været fremført som argumenter for reformerne, har været tænkt godt nok igennem. Skal det hele derfor ikke bare køre endnu mere uhjælpeligt fast, er det nødvendigt at få skilt de forskellige formål ud fra hinanden, så man fordomsfrit og uforstyrret kan gennemtænke, om det er fornuftigt at realisere dem, og hvordan de i så fald lader sig realisere.

Omslaget i de internationale vilkår

I 1960'erne levede Danmark højt på, at der var billige råvarepriser og god afsætning på de industrivarer og landbrugsprodukter, landet kunne producere. Spørgsmålet om kapitaltilførsel drejede sig om at investere i en ekspanderende økonomi, som både kunne bruge og forrente fremmed kapital. At optage udenlandske lån var en nyttig ting, når pengene kunne bruges til at udbygge et produktionsapparat, hvis indtjening ikke havde vanskeligt ved både at forrente og afbetale lånene og sikre et nettooverskud i form af industriel ekspansion og velfærd.

Svarende til denne situation betragtede den lønarbejdende befolkning privatkapitalen som »formuer« der afkastede »udbytter«. At have formue kunne ubesværet betragtes som en indkomstkilde, der gav ejerne adgang til samfundets renteindtægter og udbytter. Derfor var det oplagt, at arbejderpartiernes næste skridt i opbygningen af et samfund med lighed, velfærd og solidaritet måtte være at sikre lønmodtagerne del i de ekspanderende formuer. 10% af landets rigeste familier ejede mere end halvdelen af landets private formuer.

Arbejderbevægelsens forslag om overskudsdeling og økonomisk demokrati havde den erklærede hensigt at delagtiggøre lønmodtagerne i samfundets formuetilvækst. Ved at give lønmodtagerne del i tilvæksten og samle den i fællesfonde ville man dels udligne de herskende udbytte- og indkomstforskelle ved at gøre udbetalingerne lige store til alle lønmodtagere. Dels ville man som middel til at skabe en ny samfundsøkonomisk ansvarlighed sikre lønmodtagernes organisationer indflydelse på placeringen og anvendelsen af de lønmodtagerejede kapitaler. Endelig ville man bruge fondene til at give de ansatte på de enkelte virksomheder medindflydelse på deres arbejdsplads. Overskrifterne var altså både en solidarisk politik for større *økonomisk lighed* og en politik som skaber *medbestemmelse* ved hjælp af *medejendomsret*.

ØD og OD skulle med andre ord tjene tre forskellige formål, som alle forudsatte, at de produktive kapitaler kunne anvendes som »værktøj« til udbygningen af velfærdssamfundet – til forskel fra privat profitmaksimering. Planen med denne reform var både at konsolidere den igangværende udbygning af velfærdsstatens offentlige tjenesteydelser og solidariske løsninger og at udstrække den økonomiske lighed og medbestemmelse til arbejdslivet i det

private erhvervsliv. Begunstiget af den ekspanderende økonomi blev disse reformforslag båret frem med den optimisme, som det havde givet arbejderbevægelsen at gå fra sejr til sejr i opbygningen af »verdens bedste samfund«.

Helt anderledes modløs og pessimistisk er den ånd, hvori arbejderbevægelsen efter 1980'ernes politiske og økonomiske modgang fremfører sine forslag om pensionsreformer og virksomhedsdemokrati. Årtierne, hvor kapitalistisk ekspansion kunne betale sig i et land som Danmark, er afløst af en knivskarp konkurrence fra nyindustrialiserede lande og gigantiske, multinationale koncerner. Det er blevet vanskeligt både at holde et omkostningsniveau og at bevare et teknologisk forspring, som gør det lukrativt for de kapitalistiske investorer at placere deres produktive investeringer i Danmark. »Formuer« er ikke længere en kilde, som med garanti kaster renter og udbytter af sig. Det er ikke længere problemløst at låne til sine egne investeringer. Formuetilvækst er fra at være en given ting – hvis overskud befolkningen gerne ville have del i – blevet en mangelvare. Det får politikerne til omvendt at afkræve befolkningen en øget opsparring, som kan investeres i et produktionsgrundlag, der ikke længere er troværdigt nok for tilstrækkelige mængder af risikovillig, privat kapital.

Tabet af regeringsmagten til de borgerlige partier, vælgernes dalende tillid til den socialdemokratiske arbejderbevægelse, halvfjerdsreformerens smertelige folkelige skibbrud og opløsningen af fagbevægelsens sammenhængskraft har afløst den gamle selvsikkerhed og fremskridtstro. Fra at gå fra sejr til sejr i et land med økonomisk ekspansion er opgaven blevet at redde landet op af et deprimerende hul af økonomiske balanceproblemer, samtidig med at det fremover må imødesee en stadig mere forhærdet konkurrence udefra.

Med landets stigende integration i den europæiske union giver Folketinget afkald på hovedparten af de gamle instrumenter til at opretholde den nationaløkonomiske balance. At fremme eksporterhvervene er et af de få tilbageværende midler, politikerne har. Da Danmark i forvejen har gæld, og politikerne er for usikre på landets investeringer til at turde fortsætte med at låne, som man gjorde det i 60'erne, vil de gerne frigøre pengemidler i landet selv for at kanalisere dem over i eksporterhverv og infrastruktur.

Mens man i 1960'erne og 70'erne gerne betragtede kapitalen som et muligt værktøj til andre typer af investeringer end de rent forretningsmæssigt profitable, er det i dag befolkningens opsparring, der betragtes som et værktøj: Men det er vel at mærke til at opbygge den kapital, der skal til for at skabe en produktion, som er profitabel nok til at dække fremtidens investeringsbehov.

Ud fra den betragtning, at opsparring er en forudsætning for investeringer, vil politikerne gerne kunne flytte nogle af befolkningens forbrugsmidler over i en nationaløkonomisk opsparring. Denne opsparring skal være et middel til at skabe danske arbejdspladser og koncerner, der kan konkurrere internationalt med de kapitalistiske investorers satsning på højteknologiske forspring, på koncernfusioner, på effektivitet, fornyelse og selvdisciplin og på markedsdominans.

Det erklærede formål er derfor at skabe et konkurrencedygtigt produktionsgrundlag i Danmark, som kan afbetale landets udlåns- og landsgæld og beskæftige en vellønnet arbejdskraft.

Det påtænkte middel hertil er først og fremmest at øge lønmodtagernes opsparring og at kanalisere denne opsparring over i eksporterhvervene. Politikerne er stort set enige om denne tankegang, men uenige om hvordan opsparringen bedst organiseres. Heroverfor står en skeptisk befolkning, som tvivler på, at det er fornuftigt at spare op for at overlade det til organisationsfolk og deres professionelle konsulenter at pløje flere penge ned i et erhvervsliv, som de private investorer ikke har tilstrækkelig tillid til.

Befolkningens skepsis over for, om politikere og fonde er bedre til at investere forretningsmæssigt end de private investorer er, har fremkaldt det argument, at store lønmodtagerejede fonde vil kunne investere mere *langsigtet* og derfor mere sikkert, end privatkapitalen gør.

Argumentet hviler på den erfaring, som investorer gør, og som er elementært i den klassiske økonomiske tænkning, nemlig at jo større kapital man har til rådighed, desto større muligheder har man for at sprede sine risikofyldte investeringer, jo bedre kan man udnytte de kortsynede spekulanters panikreaktioner, og jo større er sandsynligheden for, at nogle af de langsigtede og risikable investeringer giver store resultater, så den samlede forrentning bliver høj.

Omsat til en samfunds-ansvarlig økonomisk tankegang betyder det, at de store fonde vil kunne investere relativt sikkert i det, som på langt sigt er i hele landets interesse. Først om mange år vil det vise sig, om dette var rigtigt, og det synes folk selv sagt er en svag-
hed ved argumentet, fordi de allerede selv har oplevet mange ufor-
udsete omslag i de internationale vilkår, i ejendomsværdier, i valu-
taforholdene og i selv store virksomheders indtjeningsevne og in-
dre værdier.

Beskæftigelsesinteresser og særlige politiske mærkesager får par-
tierne til at foreslå forskellige måder at anvende den påtænkte op-
sparing på. Socialdemokraterne mener, at situationen kun kan
reddes af store og stærke »industrialokomotiver«, der kan trække en
hale af underleverandører med i en offensiv eksportindsats. SF'er-
ne foreslår, at Danmark satser på grøn teknologi, vedvarende ener-
gi og lignende niches, som er i samklang med de langsigtede, glo-
bale miljøinteresser, og med hensyn til hvilke landet har et for-
spring på lovgivningsområdet og i befolkningens miljøbevidsthed.

En ny kombination af formål

Da lønmodtagernes interesser ikke drejer sig om, hvorvidt der er
balance på nationalregnskabet om tredive år, men om at sikre en
ordentlig beskæftigelse i de kommende år, er argumentet om den
meget langsigtede forrentning ikke egnet til at øge opsparingen.
For at klare det problem har politikerne derfor forsøgt at sætte den
nationaløkonomiske opsparing lig med en personlig opsparing ved
at fremme ideen om lønmodtagerens egen »pensionsopsparing«.

Denne konstruktion strider ganske vist imod arbejderpartiernes
klassiske kamp for at skabe solidariske løsninger, der sikrer økono-
misk lighed gennem offentlige overførselsmekanismer. Men ulige
styrkeforhold på arbejdsmarkedet kombineret med politikernes ef-
tergivenhed over for udvidelser af fradragsrettighederne begyndte
i 1960'erne at skabe nye privilegier, som senere har vist sig at kun-
ne underminere den solidariske folkepension.

Stadig flere privilegerede faggrupper på arbejdsmarkedet fik ef-
terhånden forhandlet sig frem til fordelagtige pensionsopsparings-
ordninger, som den øvrige befolkning indirekte betalte op imod to
trediedele af gennem de offentlige arbejdsgiverbidrag og fradrags-
reglerne. Det skabte en hel generation af særligt privilegerede pen-
sionister, som på den øvrige befolknings bekostning gennem disse

gunstige fordelingsnøgler sikrede sig ret til uforholdsmæssigt store
pensionsudbetalinger.

Indtil de ekstraordinært favorable træk i disse fordelingsnøgler
igen blev stækket med begrænsninger af fradragsmulighederne,
skabtes der store økonomiske uligheder i den da erhvervsaktive ge-
neration. Det gør, at den nu pensionerede arbejder, som lever af
sin folkepension, har mindre at leve for, end de velbjærgede pen-
sionistgrupper har.

Politikerne var selvfølgelig utilbøjelige til helt at fjerne de ulig-
hedsskabende privilegier, fordi pensionsopsparingen ud fra en na-
tionaløkonomisk betragtning – under dens opbygningsfase – syn-
tes at yde et bidrag til den samfundsmæssige opsparing.

Partierne valgte derfor at opretholde nogle af pensionsopsparin-
gens privilegier, fordi de betragtede dem som et brugbart middel
til at skabe »opsparing«. I stedet for helt at fjerne de ulighedsska-
bende fordele ved den kollektive, private pensionsopsparing kom
man på den idé, at man måske kunne udligne privilegierne ved at
påtvinge LO's medlemmer på det private arbejdsmarked en lig-
nende pensionsopsparing. Derved fremkom det paradoksale be-
greb »pensionsreform«.

Hermed var nationaløkonomiske, beskæftigelsesmæssige, indu-
stripolitiske og socialpolitiske formål bragt sammen som argumen-
ter for en pensionsreform.

De mødes imidlertid med stigende skepsis, fordi alle er klar
over, at der er så stor usikkerhed knyttet til at investere langsigtet i
dansk erhvervsliv, at løfter om forsikringsprincipper og værdifast-
hed er hasarderet chancerytteri fra politikernes side. Men også for-
di argumentationen strider imod de hidtidige politiske målsætning-
er om økonomisk lighed.

De færreste tror nemlig på, at man vil kunne tvinge de velbjær-
gede lønmodtageres rige pensionskasser til at overføre dele af deres
formuer til specialarbejdere, kvindelige arbejdere og andre svagere
grupper på arbejdsmarkedet. For at afbøde mistilliden suppleres
argumentationen derfor yderligere med de klassiske målsætninger
om økonomisk demokrati og medbestemmelse på arbejdspladsen.

Selv i arbejderpartiernes arbejdsprogrammer er ØD og virk-
somhedsdemokrati imidlertid under omformulering, så de frem-
står stadig klarere som rene *midler* til at skabe succes for eksport-
erhverv og nationaløkonomi.

I modsætning til de borgerlige partier, som vil fremme overenskomstaftalte pensionsordninger, der giver den enkelte så fri place-ringsret som muligt, så vil socialdemokraterne fremme kollektive pensionsfonde, hvis bidrag ligeledes er aftalt i overenskomsterne imellem organisationerne, og hvis medlemskab derfor er knyttet til den nye struktur i fagbevægelsen.

Det primære argument er, at politikerne kun kan forhindre fagforeningerne i at stille yderligere lønkrav, hvis fagforeningerne listes til at acceptere et såkaldt »arbejdsgiverbidrag« til en pensionsop-sparing som et *krav* fra lønmodtagerside i overenskomstforhandlin-gerne. Ideen er, at det skal formuleres, så folk synes, det kan er-statte et lønkrav, fordi de får lovning på mere forbrug i pensionsal-deren, når de samfundsøkonomiske problemer forventes endeligt løst. Derfor er det så vigtigt at kalde det for et bidrag fra arbejdsgi-verne. Det får imidlertid også arbejdsgiverne til at gøre alt, hvad der står i deres magt for at blive repræsenteret i fondene, hvis fag-foreningerne kræver at være repræsenteret.

Kritikere ser hele denne konstruktion som et pinligt forsøg på at bruge et kejtet, uærligt og let gennemskueligt psykologisk trick til at mindske lønmodtagernes privatforbrug.

Det andet argument for fagforeningsbaserede pensionskasser er, at de vil indebære en form for økonomisk demokrati, som både skal sikre, at fagforeningerne pålægges selvdisciplin i fremtidens lønfor-handlinger, at pensionskassernes investeringer tager hensyn til danske beskæftigelsesinteresser, og som bevirker, at de nationalø-konomiske interesser i at bevare et sundt produktionsliv her i lan-det går forud for beskyttelsen af pensionernes værdi. Forestillingen er, at arbejdernes pensionskasser – i modsætning til eksisterende pensionskasser – ikke vil spekulere i udenlandske aktier og værdi-papirer, for at sikre pensionernes maksimale købekraft.

Hvis ikke det lykkes at tvinge de velbjærgede pensionskasser til at holde op med at investere internationalt for at maksimere pen-sionernes værdifasthed og købekraft, mens det faktisk lykkes at presse de nye pensionskasser til kun at bruge pengene her i landet, så vil de almindelige lønmodtagere efter nogle års forløb igen kon-statere, at de er blevet snydt for deres penge af de velbjærgede ind-komstgrupper: LO-medlemmerne har måtte betale for at redde

landets eget erhvervsliv, mens læger, økonomer, jurister, magistre og mange andre har investeret internationalt efter professionelle, kapitalistiske profithensyn og indtjent udenlandsk valuta, som gi-ver stor købekraft – hvilket igen giver dem en privilegeret pensio-nisttilværelse.

Det tredje argument er, at de ansattes fornemmelse af, at danske pensionsfonde er medejere af virksomhederne, vil skabe større an-svarsfølelse på arbejdspladserne. Håbet er, at denne selvdiscipli-nering kunne udbygges gennem en ny »fondskultur«, som også re-elt gør det muligt at tildele arbejdere og funktionærer på de virk-somheder, fondene er medejere af, større medindflydelse på virk-somhedernes drift.

Tesen er, at lønmodtagerne kan trænes op til at påtage sig ind-flydelse og uddannes til at blive inddraget mere aktivt i tilrettelæg-gelsen af produktionsprocesserne, så de bliver bedre i stand til at »løfte i flok«. Det er en tankegang, som betragter arbejdsplads-de-mokratiet som en motiverende produktionsfaktor i overensstem-melse med moderne psykologisk management-filosofi, og som samtidig søger at skabe sympati for en pensionsreform ved at ind-drage den gamle målsætning om øget medbestemmelse på arbejds-pladsen.

De fire formål, der indgår i reform-argumentationen, er således:

1. At skabe et konkurrencedygtigt produktionsgrundlag i Dan-mark, som både kan beskæftige og lønne arbejdskraften og af-hjælpe de nationaløkonomiske balanceproblemer.
2. At skabe større økonomisk lighed for de kommende pensioni-ster, når der både bliver færre indkomster til at finansiere folke-pensionen, og velbjærgede indkomstgrupper har sikret sig privi-legier i form af tilgodehavender i deres pensionskasser.
3. At skabe medindflydelse på arbejdspladsen, så medarbejderne får mulighed for at bidrage med deres ekspertise til produk-tionsprocessernes tilrettelæggelse og folk motiveres til at yde mere.
4. At give lønmodtagerne medindflydelse på indretningen af lan-dets erhvervsliv, så befolkningen engageres i at tage stilling til, hvad der skal produceres fremover og hvordan – f.eks. hvad an-går miljøhensyn og lignende.

Efter to årtiers bitre erfaringer har fagbevægelsen og arbejderpartierne måtte opgive at gøre ØD til det folkekrav, som kunne bære en selvstændig reform igennem. Nødtvungent har man revideret sin gamle modvilje imod at kombinere pension med ØD og valgt at satse på en såkaldt pensionsreform. Ideen er, at en reform, der tager sit udgangspunkt i pensionsformålet, formodes at kunne skabe tilstrækkelig folkelig opbakning, fordi man går ud fra, at pensionsproblemet er essentielt for den enkelte lønmodtagers egeninteresse.

Meningen er, at pensionsreformen også skal skabe de påkrævede investeringer i danske arbejdspladser ved at igangsætte en betydelig, kollektiv opsparing. Pensionsreformen skal med andre ord bære det første formål ved at skabe nye fonde af ledig, risikovillig kapital, som forudsættes at ville investere i dansk erhvervsliv. Med dette sigte tænkes reformen også at kunne fremme de to sidste formål ved på den ene side at muliggøre en fremtidig »fondskultur«, der uddelegerer medindflydelse til virksomhedernes ansatte, og på den anden side at give fagbevægelsen indflydelse på erhvervslivet gennem fondenes investeringspolitik.

Det afgørende spørgsmål er, om denne plan reelt er i stand til at kombinere de fire formål på en sådan måde, at den kan skabe de langsigtede løsninger, som argumentationen fremholder. Denne bog vil belyse dette spørgsmål ved at se nærmere på de strukturelle og kulturelle betingelser i samfundet, som de sidste årtiers reformplaner udspringer af, og som er afgørende for deres realisering. Den vil specielt studere mulighederne for at realisere det fjerde formål om at skabe en interesse i befolkningen for at tage stilling til indretningen af landets fremtidige erhvervsliv. Den vil undersøge, om dette formål hensigtsmæssigt lader sig realisere sammen med de andre formål, og udarbejde mere konkrete ideer til, hvordan det kan lade sig gøre.

Den opgave kræver, at undersøgelserne går i dybden med at forstå de grundlæggende tankegange hos de forskellige parter, der er involveret i erhvervslivet. Derfor vil der blive lagt et arbejde i at finde ud af de livsformer, som kendetegner de forskellige parter, og som er afgørende både for deres forhold til hinanden og for deres indstilling til politiske reformer, der vil lave om på disse forhold.

Sådanne undersøgelser kan i dag drage nytte af de barske erfa-

ringer, som de forudgående årtiers reformarbejde har indhøstet her i landet. Og de kan drage nytte af de erfaringer, amerikanske lønmodtagere har gjort med deres pensionsfonde, som i dag ejer mere end halvdelen af den samlede aktiekapital i USA.

I det følgende vil jeg kort skitsere, hvordan man kan tage højde for disse erfaringer ved at diskutere, om det er formålstjenligt at knytte de fire primære formål sammen på den måde, som er skitseret ovenfor.

Faren for overinvesteringer

Hvis vi sammenligner 70'ernes og 80'ernes reformbestræbelser, er der indtrådt den væsentlige forandring, at der er opstået et *overinvesteringsproblem*.

Det problem var ikke særlig fremtrædende, dengang den nord-europæiske industriproduktion stod mere alene på sine afsætningsmarkeder, havde en privilegeret adgang til den førende forskning og teknologiudvikling og nød godt af en infrastruktur og et uddannelsesniveau, som ikke fandtes ret mange andre steder i verden. Den fortsatte ekspansion forekom forudsigelig, fordi det blot gjaldt om at bygge videre på de produktioner, hvor man havde et forspring over for resten af verden. Derfor kunne et land som Danmark både tiltrække og forrente rigeligt med risikovillig privatkapital og satse vældige investeringer i store produktionsanlæg og kostbare offentlige infrastrukturprojekter. Selv om disse investeringer ikke straks kunne udnyttes produktivt eller var lønsomme, så betød den økonomiske ekspansion, at man kunne tillade sig at gå ud fra, at udviklingen snart ville sørge for, at projekterne blev til gavn, og pengene ikke var spildt.

At undgå fejlinvesteringer er derimod blevet et problem i den efterfølgende periode. Det skyldes et sammenfald af to betingelser: Den økonomiske ekspansion er erstattet af en lav vækst, samtidig med at nye generationer af højteknologi, nye former for global produktionsdeling og helt nye konkurrencevilkår har erstattet den velkendte, stabile, lokale industriudvikling med en nervepirrende uvidenhed om landets rolle, chancer og muligheder i de kommende årtiers verdensmarked og globale produktkapløb.

Med en lille økonomisk vækst er der opstået risiko for, at man kommer til at investere i produktionsanlæg og i infrastrukturprojekter, såsom veje, broer og ledningsnet, hvis kapacitet ikke når at

blive fuldt udnyttet, før de udkonkurreres af andre løsninger. Hver gang betyder det, at der er skabt en kollektiv gældspost, som skal forrentes, og som påfører samfundet en ekstraudgift, selv om den ikke bidrager produktivt til landets indtjening. En bro, for eksempel, der står færdig, før der er brug for den, belaster det samlede omkostningsniveau med en forkert kapitaludgift. Derfor er det i landets interesse som helhed, at der ikke foretages fejlinvesteringer rundt omkring i samfundet, som skaber en uproduktiv gældsbyrde, der skal betales af på. For hele samfundet gælder det om, at varepriserne kun er belastet med den rette kapitaludgift, og ikke tynges af uproduktive udgifter, som hidrører fra gamle og nye fejlinvesteringer.

Derfor vil befolkningen være stadig mindre tilbøjelig til at skabe en opsparet kapitaldannelse for at overlade det til enten embedsmænd, politikere eller organisationsfolk at placere investeringerne i noget, de tror er nyttigt. Befolkningen bliver stadig mere opmærksom på, at det ene store projekt efter det andet viser sig at indeholde overinvesteringer, som den må betale for enten i form af faldende levestandard eller i form af en forringet konkurrenceevne på eksportmarkederne, som også slår tilbage i form af faldende realløn.

Overinvesteringsproblemet har derfor to sider: For det første problemet med, at man uhyre let kan komme til at investere for meget i forhold til den produktion, som kommer ud af investeringerne, og at dette skaber en kollektiv gældspost, samfundet kommer til at bære rundt på. For det andet problemet med, om investoren har tilstrækkelig forståelse for den tekniske dynamik i en produktionssektor til, at vedkommende kan undgå at sætte penge i for mange produktionsenheder i forhold til markedet eller i produktionsudstyr, som vil være overhalet af udviklingen, inden dets anvendelse har kunnet forrente sig selv.

Investeringskyndighed handler ikke kun om at have næse for de rigtige, nye ideer, men også om at sikre samfundet imod fejlinvesteringer og overinvesteringer.

Det betyder, at investorer vil kræve, at særinteresser ikke får lov at presse dem til at placere flere midler i en lokal produktion, end investorens allermest kritiske sans for en lønsom forrentning taler for. For de investorer, der har til opgave at sikre kapitalernes realværdier, vil det selvfølgelig være en ruinerende løsning at skulle

slås for at sikre flest mulige produktioner til landet, og så lade tiden sortere dem fra, som ville have været bedre lokaliseret andetsteds eller som ikke kan svare sig, fordi der på globalt plan er blevet overinvesteret og markedet oversvømmes. Den vanskelige opgave er at være kritisk nok til at kunne sige nej på trods af lokale behov for arbejdspladser af den pågældende art, hver gang det ud fra en nøje vurdering af den internationale arbejdsdeling og konkurrencekamp vil være en fejlinvestering at placere midlerne lokalt. Ud fra en individuel betragtning vil man kræve overinvesteringsproblemet løst ved, at kapitalerne placeres uden for landets grænser, hvis det er nødvendigt for at finde produktioner, som sikrer en god forrentning.

Af denne grund er det ikke længere givet, at der er et umiddelbart interessesammenfald imellem det at sikre realværdien af sin opsparing og det at sikre arbejdspladser hjemme i Danmark. Det er noget nyt, og det er derfor noget, som det endnu er vanskeligt for os at erkende og at tage højde for.

Nye interesseforskelle

Tidligere kunne man gå ud fra, at bevarelsen af realværdien af en befolknings opsparing var afhængig af de erhvervsaktives beskæftigelse, fordi det til syvende og sidst var fra de erhvervsaktive i landet, at forrentningen skulle komme. Fremtidens pensionister kunne i realiteten kun spare op til deres alderdom ved at investere midlerne i et produktionsliv, som kunne beskæftige de følgende generationer. Sådan er det ikke længere.

I en situation med fri kapitalbevægelighed imellem landene vil pensionsopsparernes egeninteresse være identisk med andre investorer, der arbejder ud fra en interesse i at bevare en kapitalens realværdi. De vil først og fremmest sikre sig imod fejlinvesteringer ved at anbringe kapitalen så sikkert og velforrentet som overhovedet muligt. Det vil sige, at de vil undgå, at der lægges bånd på deres dispositioner, der begrænser deres muligheder for at tage alle de forholdsregler, som er nødvendige for at opnå en sikker investeringsprofil. Det betyder, at de ikke vil bindes til – af helt andre grunde – at skulle investere et bestemt sted eller i bestemte sektorer, som ikke er nøje udvalgt ud fra hensynet til sikker og god forrentning. Med et verdensmarked, der fordeler de begunstigede industrilokaliseringer langt mere spredt ud over verden, end de rige

lande tidligere var forvænt med, vil fremtidens pensionskasser forlange at kunne investere internationalt og selvfølgelig have mulighed for også at investere ude i de vækstområder, hvor sikkerheden for en god fremtidig forrentning af kapitalerne er størst.

Nu kunne man måske indvende, at pensionsopsparerne ikke vil tillade deres investorer at investere internationalt på grund af hensynet til børnenes og børnebørnenes beskæftigelse. Det argument holder imidlertid ikke, for det er netop, *fordi* politikerne ikke kan få befolkningen til at spare mere op til de investeringer, som skal sikre produktionsgrundlaget og beskæftigelsen i landet på langt sigt, at de forsøger sig med en pensionsopsparing, der giver folk en fornemmelse af, at de sparer op til sig selv. Pensionsopsparerens egeninteresse på langt sigt er ikke beskæftigelsen i landet, men værdien af de penge, vedkommende betragter som et udskudt forbrug. Vi må derfor kunne skelne imellem pensionsopsparerens interesser og samfundets interesser på længere sigt.

Folk kan også godt have ret i, at det ikke tjener et eviggyldigt formål for de kommende generationer at sikre dem et eksistensgrundlag et ganske bestemt sted. Tidligere var man vant til at betragte det som trist, hvis ens efterkommere ikke fortsat kunne ernære sig i det samme lokalsamfund, hvor deres forfædre havde levet. Den illusion, at de næste generationer naturligvis ville synes, at der var noget særlig værdifuldt ved at blive på stedet, er hovedparten af befolkningen blevet befriet for af dette århundredes industriudvikling og befolkningsvandring. Med fremtidens europæiske integration vil Danmark blive et lokalsamfund i denne forstand, og det er ikke givet, at de kommende generationer vil prioritere det højest at blive her.

Hvis man i fremtiden kan få mere spændende arbejde og større velstand ved at tage jobs andre steder i Europa, så er der ikke nogen grund til at tro, at de kommende generationer har nogen særlig interesse i at være bundet til et lokalt produktions-apparat her i landet. Så vil de unge foretrække at rejse andre steder hen for at tjene deres penge og udfolde deres evner. Det Europa, der nu er ved at blive skabt, er indrettet netop hertil.

Når vi endnu har så svært ved at tænke den tanke, er det nok ikke blot, fordi vi forbinder noget med stedet som sådan, men også fordi Danmarks selvstændighed giver os en selvbestemmelse, som

er betingelsen for vores indflydelse på tingene. Men her er en stor forandring på vej, som følger af det forhold, at landets integration i det europæiske fællesskab indebærer, at selvstændigheden mindskes. Det betyder, at vejen til medindflydelse i fremtiden ikke primært er betinget af Danmarks selvbestemmelse som suveræn stat, men også går gennem unionens institutioner. Så af den grund bliver det ligegyldigt, hvor i Europa de unge vælger at slå sig ned.

Det ræsonnement viser os, at der heller ikke automatisk er nogen identitet imellem de unges egne interesser og landets langsigtede interesser. Og det viser, at det, vi er vant til at kalde »samfundet«, ikke bare er menneskene i et land. Det er snarere den *selvstændighed*, staten har, og som er betingelsen for dens medindflydelse på verdens gang. Når vi overhovedet kan afgrænse et »samfund« og tale abstrakt om dets »interesser«, er det fordi, dets suverænitet giver det en selvbestemmelse i forhold til alle de omkringliggende samfund – en suverænitet, som det er nødt til at arbejde for på længere sigt, hvis det skal overleve som selvstændigt samfund. I den forstand har et samfund vitterligt ganske særlige langsigtede interesser.

Man kunne mere præcist sige det på den måde, at det er staten, der har en langsigtet interesse i at bevare det produktionsgrundlag og de arbejdspladser inden for landets grænser, som dens egen overlevelse som selvstændig stat afhænger af i krig og fred. Men denne langsigtede interesse stemmer ikke automatisk overens med hverken pensionsopsparernes eller de unges eller andre gruppers egeninteresser. Og politikerne, som hævder at repræsentere både bestemte grupper i befolkningen og samfundet som helhed, står i et svært dilemma mellem statens og de enkelte befolkningsgruppers forskellige interesser.

Endelig kan folk afvise, at spare op af hensyn til de kommende generationer, med det argument, at investeringer selvfølgelig fordrer opsparet kapital, men at opsparing ikke af sig selv skaber fornuftige investeringer. Når der er fri kapitalbevægelighed over landegrænserne, kan der ikke være tale om mangel på kapital i et land, men snarere om mangel på troværdige investeringsmuligheder i landet. Omvendt må det være sådan, at hvis befolkningen sparer op og køber den private kapital ud af aktieselskaberne, så kan den frigjorte kapital flyde ud af landet og finde andre investeringsmulig-

heder. At spare op er derfor ikke længere tilstrækkeligt til at øge kapitalmængden i et land.

En tvungen opsparing, som skal investeres inden for landets grænser, kan i værste fald blive stillet til rådighed for erhvervsliv og forskning på for lempelige vilkår, fordi der ikke er sunde investeringsmuligheder nok. Derved kan opsparingen medvirke til, at der skabes fejlinvesteringer i landet, som det i fremtiden kan blive en belastning for erhvervslivet og en plage for befolkningen at skulle forrente.

Det ræsonnement gør folk betænkelige ved at give dem, der har brug for risikovillige penge til forsknings-, uddannelses- og erhvervsprojekter, for lempelige vilkår. Man synes, at både erhvervslivet og det offentlige kan opvise utallige eksempler på en lemfældig brug af borgernes penge, som skyldes, at der ikke har været stillet tilstrækkeligt strenge krav til projekternes reelle brugbarhed, lønsomhed eller effektivitet og konkurrencedygtighed.

Derfor kan folk udmærket føle en større tryghed ved, at offentlig og privat virksomhed får pisker over nakken af ubøjelige konkurrencebetingelser, end ved, at de beskyttes og forkæles med penge, som ikke stiller lige så store krav, som de private kapitaler gør.

Dette er i og for sig et andet eksempel på den effekt, som ledende tænkere i LO og Socialdemokratiet havde regnet med, da de forestillede sig, at den selvødelæggende lønudvikling kunne underkastes en bremsemekanisme ved hjælp af økonomisk demokrati. Deres tese var netop, at i den udstrækning lønmodtagerne selv blev ejere af kapital og virksomheder, ville lønmodtagerne også få en interesse i at stille krav til virksomhedernes lønsomhed og krav om en behersket lønudvikling.

Modstanden imod »pirateri«

Alle tre ræsonnementer betyder, at der ikke er megen grund til at forvente, at pensionskasser i fremtiden vil finde sig i at ligge under for hensyn til særinteresser, som forsøger at presse dem til at investere indenlands eller på lempelige vilkår. Statens meget langsigtede interesser i at bevare produktionsgrundlaget inden for et lands grænser er ikke identiske med en pensionskasses interesser i at sikre en sikker og solid forrentning af sine investeringer inden for en trediveårig periode.

Dette forhold kan belyses af de amerikanske erfaringer med pen-

sionskassernes succes. Her skal man ikke gå fejl af det vigtige begreb »pirateri«, som er en betegnelse for alle de forskellige former for offentlige institutioner, politikere, entreprenører, fagforeninger, forretningsfolk, banker og virksomheder, der på utallige måder forsøger at malke de store lønmodtagerfonde til egne formål.³

At pensionsfondenes bugnende pengetanke udgør en fristelse, som politikerne af gode grunde ikke kan holde fingrene fra, viste sig f.eks. under byen New Yorks finansielle krise i 1975. Den konkurstruede bys politiske ledelse fik først »overtalt« to af de kommunalt ansattes pensionsfonde til at købe for 125 millioner dollars nye obligationer, som byen udstedte. Senere tvang man flere af de kommunalt ansattes og af New Yorks statsansattes pensionsfonde til at købe for 750 millioner dollars byobligationer, og presset fortsatte ved hjælp af den tvang, som kunne udøves ved at forudsige massefyringer, hvis ikke fondene var villige til at købe. Sidst på året måtte de kommunalt ansatte og de statsansatte konstatere, at tre milliarder dollars af deres pensionsopsparing var sat i værdiløse byobligationer, som ingen andre investorer kunne drømme om at købe.

De kommende pensionister måtte erkende, at de simpelt hen var blevet berøvet en ikke ringe del af de pensionsmidler, som de havde gået og betalt for. Undervejs i dette forløb havde politikerne ydermere planer om at inddrage midler fra fondene via lovgivningen, hvis ikke presset på arbejdspladserne viste sig tilstrækkeligt til at plyndre fondenes kasser.

New Yorks malkning af lønmodtagerfondene for at dække det offentlige budgetunderskud illustrerer de mange bitre erfaringer, de amerikanske arbejdere og funktionærer har måttet gøre. Politikernes muligheder for at beskatte og lægge afgifter på fondenes virksomhed og frygten for at miste arbejdspladser, hvis ikke man forærer penge til truede virksomheder, har vist, at lønmodtagere med kollektive pensionsopsparinger er uhyre sårbare over for pirateri og kun kan forsvare sig ved at true staten med at investere i udlandet og ved at kræve fuld *selvstændighed* til at investere efter rent forretningsmæssige hensyn.

Pensionskassernes frygt for piratvirksomhed fra politikeres og organisationers side og kassernes nødvendige bestræbelser på at sikre deres egen selvstændighed hviler med andre ord på den benhårde erfaring, at skal fondene forvaltes i overensstemmelse med

medlemmernes interesser i en optimal forrentning af deres opsparing, så er det marginalt, hvad de kan løse af andre problemer i samfundet – også selv om sådanne problemer eventuelt på andre måder berører kassernes medlemmer. Måske vil de unge danske pensionskasser, ligesom de amerikanske, være mindre mistænksomme i de første tiår, men dette bør ikke forlede os til at drage naive konklusioner, som så bliver gjort til skamme, når de kommercielle krav strammer til, efterhånden som udbetalingerne skal falde i større stil efter de første tredive års tid.

Faren for negativ opsparing

Denne mistænksomhed bliver så meget desto mere politisk følsom, når politikerne allevegne allerede har misbrugt begrebet »opsparing« ved at sætte lighedstegn imellem det, der ud fra en nationaløkonomisk betragtning er en opsparing og det, der ud fra en individuel betragtning er den enkeltes personlige opsparing. De to ting er langt fra altid identiske. At spare op i sit hus er en opsparing for den enkelte, men ikke nogen opsparing i nationaløkonomisk forstand, som kan udvide det produktive kapitalapparat.

Statens muligheder for at løse sine økonomiske balanceproblemer ved at få befolkningen til at øge »opsparingen« afhænger selvfølgelig af, om befolkningen oplever, at den i forvejen sparer op eller ej. Det er hele kerneproblemet i den nuværende situation, at politikerne føler sig presset til at forsøge sig med psykologiske midler, for at få folk til at spare op, selv om det ikke har den store virkning. Men det kan godt blive endnu *sværere i fremtiden*, for jo mere folk reelt oplever, at de i forvejen sparer op i deres hus, i deres pensionskasse, i banken, til andre forbrugsgoder etc, jo vanskeligere vil politikerne have ved at skabe en øget nationaløkonomisk opsparing i landet.

Når pensionsreformer præsenteres som et nyttigt instrument til at sikre en langsigtet opsparing, der kan bidrage til at løse et lands fremtidige investeringsbehov, bestyrkes folk i den opfattelse, at deres personlige pensionsopsparing tæller med i den påkrævede indsats for at fremme landets opsparing. Pensionsopsparing er med andre ord med til at give folk en følelse af, at de allerede yder et betydningsfuldt bidrag til opsparingen i samfundet.

Det ubehagelige er imidlertid, at en pensionsopsparing kun fungerer som en opsparing af ny kapital i nationaløkonomisk forstand

i en periode på højst tredive-fyrre år. Derefter forvandles den til en *overførselsmekanisme*, som i bedste fald skal udbetale det samme, som den får ind fra nye, betalende medlemmer. Falder antallet af erhvervsaktive i forhold til antallet af pensionister, vil kasserne skulle udbetale mere, end de får ind i medlemsbidrag, og ordningen vil være forvandlet til en mekanisme, der skaber negativ opsparing og en negativ kapitaldannelse i landet.

På kort sigt hjælper en pensionsreform derfor på opsparingen i landet, og det betragtes som nyttigt, fordi man *altid* befinder sig i en situation, hvor nye teknologier skærper den internationale konkurrence og stiller nye fordringer om kapitalkrævende investeringer, hvis landet skal kunne klare sig.

Sådan var det også for tredive år siden, da de amerikanske pensionskasser påbegyndte deres storstilede opbygning af gigantiske lønmodtagerejede fonde, som kastede kapitaler ind i industriudvikling. I dag står USA imidlertid over for endnu mere krævende investeringer i forskningsprogrammer og højteknologisk industri, hvis erhvervslivet skal kunne møde de kommende årtiers kommercielle udfordringer på verdensmarkederne for industriprodukter. Men nu er pensionsopsparingens opvarmning af investeringsklimaet ophørt og på vej til at blive afløst af en afkølningseffekt, som skyldes, at udbetalingerne stiger, mens indbetalingerne vil falde, og fondene bliver nødt til at sælge ud af deres aktieposter.

Problemet er, at mens pensionsopsparingen nationaløkonomisk set er forvandlet til en overførselsmekanisme, så opleves den fortsat reelt som en personlig opsparing af den enkelte lønmodtager, som får fratrasket det opsparede beløb i sin løn, ligesom der skal trækkes skat og betales af på huset. Derfor er det nu blevet vanskeligere at få folk til at øge opsparingen yderligere, end det var tidligere. Ordningens politisk-ideologiske virkning på længere sigt er derfor en tendens til *under-opsparing*.

Argumentet for en traditionel pensionsopsparing er derfor nok, at den giver langsigtede løsninger, men kendsgerningen er, at det er en relativt kortsigtet nødløsning, der i et lidt længere perspektiv er som at tisse i bukserne for at holde varmen. På langt sigt har den ubehagelige virkninger.

Disse virkninger begrænses dog for det enkelte lands vedkommende af nutidens øgede åbning for fri kapitalbevægelighed. Med

åbningen af et lands grænser for fri ind- og udstrømning af kapital vil enhver lønmodtageropsparing, der investeres på forretningsmæssige vilkår, blive modsvaret af et tilsvarende flow af privat kapital bort fra de sektorer, lønmodtagerkapitalerne anbringes i.

Når pensionskasserne senere er tvunget til at sælge ud af deres aktiebeholdninger for at kunne afbetale pengene til pensionisternes privatforbrug, så vil udefra kommende kapital stå parat til at overtage ejerskabet af alle de mest lønsomme virksomheder. På den måde mindsker staterne deres afhængighed af befolkningernes manglende opsparevillje ved at åbne for frie kapitalbevægelser. Til gengæld risikerer staterne at blive afhængig af udenlandske investorer og kreditorer.

Når man vil have pensionsformålet til at bære investeringsformålet, skal man derfor være opmærksom på, at det er en kortsigtet nødløsning, som på længere sigt har betydelige skadevirkninger. De ophæves i nogen grad af den frie kapitalbevægelighed, som er en følge af den europæiske integration, men disse »flows« ophæver også nogle af pensionsopsparingens eventuelle kortsigtede nyttevirkninger.

Bag alle disse overvejelser ligger det forhold, at ordet »opsparing« skaber forvirring i debatten, fordi begrebet er uklart. Vi har f.eks. set, at det skifter indhold, når man går fra den enkeltes perspektiv til et nationaløkonomisk perspektiv. Det viser sig også ved, at man uden vanskeligheder taler om, at den enkelte eller at en gruppe i befolkningen kan spare op og senere trække den samme købekraft ud til forbrug igen. Det er imidlertid logisk umuligt for en hel nation at spare op, placere kapitalen i sit eget produktionsgrundlag for senere med sikkerhed at kunne trække den tilsvarende mængde købekraft ud igen. Det hænger sammen med, at den enkelte gruppes opsparing dybest set er en *fordelingsnøgle*, som giver gruppen ret til en bestemt andel af fremtidig købekraft i forhold til andre. Hvis alle deltager ligeligt i fordelingsnøglen, så ophæver den sin egen betydning.

En hel nation kan imidlertid godt tage købekraft ud af sit private forbrug og investere den som driftsmidler i sit erhvervsgrundlag. Et helt land kan med andre ord godt styrke investeringerne i de produktive virksomheder og derved skabe større chancer for, at

kunne forbruge noget af deres indtjening siden hen, men der er ingen garanti for, at de investerede penge har beholdt deres værdi i form af købekraft. Det vil afhænge af udviklingen i de internationale vilkår og af andre produktionsbetingelser i mellemtiden.

Den skattebegunstigede pensionsopsparing forsvares oftest med, at den tjener langsigtede formål, men det kan ikke være statens virkelige langsigtede mål, der er tale om, for på længere sigt modvirker en overførselsmekanisme, der af befolkningen opleves som en opsparing, statens muligheder for at skabe en øget nationaløkonomisk opsparing i landet, når der senere bliver behov for det. Faren er, at pensionsopsparingen under dække af argumenterne om de langsigtede løsninger vil blive benyttet til at bevare nutidens arbejdspladser, det vil sige til en relativt kortsigtet politik, som først hævner sig senere.

I den udstrækning pensionskasserne får lov at anlægge en international investeringspolitik og foretage forrentningsbestemte investeringer, vil mulighederne også være små for at udnytte dem til at fremme de to demokratiseringsformål. Pensionsfondenes bestræbelser på at undgå pirateri og på at skabe deres egen forretningsmæssige selvstændighed må gå ud over planerne om at benytte en pensionsreform til at etablere økonomisk demokrati.

Man kunne også sige, at hvis det lykkes faglige organisationer med deres egne særinteresser at få pensionsfondene til at investere ud fra andre hensyn end pensionsopsparenes interesse i at optimere opsparingens værdi i form af købekraft, så kan det ud fra organisationernes synsvinkel kaldes »økonomisk demokrati«, samtidig med at *det samme* træk ud fra en ren pensionskasse-betragtning må kaldes for strukturelt »pirateri«.

Forestillingen om, at en pensionsreform skulle kunne blive løftestang for en bred introduktion af »demokrati på arbejdspladserne«, forudsætter den gamle tankegang, at den eneste reelle måde at spare op til sin pensionsalder på består i at sikre arbejdspladser til den generation, der vil være erhvervsaktiv til den tid, fordi det til syvende og sidst er fra de erhvervsaktive inden for landets grænser, at midlerne skal komme.

I og med at denne tankegang mister sine forudsætninger på grund af grænsernes åbning i Europa, falder argumentet på sine egne præmisser. Tilbage er den psykologiske management-filosofi

om at skabe en fondskultur, der benytter uddelegering af ansvar til at motivere de ansatte til større indsats for virksomheden.

Om det overhovedet er nogen god idé at gøre demokrati på arbejdspladsen afhængigt af lønmodtagernes medejendomsret, er et stadig mere prekært spørgsmål, som man vil kunne trænge dybere ned i ved at studere 1970'ernes og 1980'ernes danske erfaringer med at skabe folkelig interesse for forskellige reformforslag.

Meget tyder på, at medbestemmelse på arbejdspladsen og medejerskab af virksomhederne skal holdes ude fra hinanden, hvis man vil have folk i tale. Da en indgående forståelse af folks stillingtagen til de tidligere reformbestræbelser er en forudsætning for seriøst at kunne arbejde videre med tanken om at skabe folkelig interesse for at indrette landets produktionsliv, vil flere af de følgende kapitler analysere baggrunden for, at det ikke hidtil er lykkedes at udforme en reform, som har kunnet vinde folks tillid.

Investeringsformålet er delt i to forskellige mål

Når Folketinget foreslår befolkningen pensionsreformer ud fra et nationaløkonomisk argument om deres gavnlige virkninger på langt sigt, trækker politikerne på en kostbar tillid til, at Folketinget til syvende og sidst planlægger langsigtet på trods af alle kortsynede særinteresser. Den tillid har befolkningen opbygget gennem generationers erfaringer med, at staten planlægger ud fra sin egen interesse i at bevare sin eksistens som suverænt statssubjekt – det vil sige på meget langt sigt.

Tilliden til, at de for øjeblikket valgte politikere også varetager denne interesse, kan politikerne imidlertid hurtigt sætte over styr, hvis de hævder, at deres reformer er langsigtede, selv om disse i realiteten blot skal se godt ud på kort sigt.

Det er *suverænitetetskravet*, som gør, at staten må kunne stå på egne ben på mange forskellige områder, hvor den ikke vil være afhængig af andre staters velvilje. Det er muligheden for at kunne bestemme selv, der gør det rationelt at investere i et forsvar, i forskning, i en administration, i uddannelse, i infrastruktur osv, selv om man normalt ville kunne købe mange af disse funktioner billigere i udlandet, end det koster selv at varetage dem. Det er ud fra den samme betragtning, at staten har en langsigtet interesse i at opretholde et produktionsgrundlag i landet, selv om det eventuelt ville være billigere at producere mange af tingene andre steder.

Denne interesse er sjældent forståelig ud fra et forretningsperspektiv, og den er ofte i modstrid med de forskellige befolkningsgruppers særinteresser. En pensionskasse, der kommer under pres fra politikerne om at investere ud fra statshensyn, vil betragte det som pirateri, fordi det går ud over dens evne til at træffe sine egne beslutninger ud fra forretningsmæssige hensyn.

Ud fra en ren økonomisk betragtning er det spild af ressourcer, at hver eneste stat vil have sit eget fysiske forskningsinstitut, sit eget humanistiske fakultet, sit eget byggeforskningsinstitut, sin egen sociologi og etnologi, sine egne biologiske laboratorier etc, og at man i alle landene gennemfører næsten de samme eksperimenter og forskningsopgaver, sådan som vi nylig har set det med den »kolde fusion«. Rationalet er, at ingen af staterne vil risikere at blive afhængige af at skulle låne sine forskningsresultater af de andre og underkaste sig deres velvilje.

Dette illustreres også af, at der i 80'ernes borgerlige regeringskrav om, at en lang række førhen statsfinansierede sektorforskningsinstitutter nu skulle drives på forretningsmæssige vilkår, har ligget et signal om, at denne regering betragtede nationalstaten som et utidssvarende levn fra industrialismens tidsalder. Det har været denne regerings klare politik, at de væsentligste suverænitetsskrav burde overføres til det europæiske fællesskab.

Det, vi kan lære af denne analyse, er, at reformdebattens første formål – *investeringsformålet* – selv er splittet imellem to principielt forskellige mål:

Det ene er statens virkelig langsigtede planlægning, der dybest set er et middel til at konsolidere og vedligeholde grundlaget for dens egen suverænitet.

Det andet er den enkelte lønmodtagers egeninteresse i, at man kan få arbejde, her og nu og i de nærmeste årtier frem.

Ingen af disse to opgaver er velegnede til at løses med en pensionsopsparing, og vi kan på forhånd udpege de modsætninger, det på længere sigt ville avle at tvinge pensionsfondene til det. Den konklusion tyder på, at det klogeste vil være at afholde sig fra at gennemføre en pensionsreform med den begrundelse, at den også skal tjene de to investeringsformål. Pensionsfonde bør have frie hænder til at selv at bestemme deres investeringer. Derved vil man i det mindste kunne undgå at miste befolkningens tillid.

Resultatet er, at det må være en selvstændig opgave at fremme det første formål, investeringsformålet – og at dette *kun* er en relevant opgave, hvis *ikke* man helst ser, at suverænitetskravet opgives og at det overlades til de »frie kræfters spil« at bestemme det fremtidige antal arbejdspladser i landet. Det strategisk interessante i den forbindelse er, om det kan lade sig gøre at forene statsopgaven med lønmodtagerens interesse ved hjælp af en reform-model, hvori de to opgaver supplerer og støtter hinanden.

Statens og den enkeltes interesser

Tilbage står det fjerde, egentligt visionære formål om at skabe et økonomisk demokrati, som kan engagere befolkningen i at tage stilling til, hvordan man bedst indretter landets erhvervsliv fremover. Den opgave hviler alene på den forudsætning, at man anser det for værdifuldt og nyttigt i sig selv at skabe et samfund, hvis brede befolkning interesserer sig for, hvad den skal leve af at producere, og hvordan dens erhvervsliv bør være indrettet.

Det formål skal tænkes igennem for sig, men det er klart, at det forudsætter, at investeringsformålet er relevant. Erfaringerne viser blot, at de måder, hvorpå man hidtil har villet lade den ene opgave bære den anden, ikke har været grebet rigtigt an. Når det ene formål har stået for skud, har man bare henvist til det andet – og omvendt – i stedet for at adskille de to formål og pege på de forudsætninger, som gør, at man både tager det ene *og* det andet alvorligt.

Det er denne bogs hovedkonklusion, at der kan udvikles mere konstruktive måder at løse de to opgaver på, end dem vi hidtil har set køre fast. For investeringsformålets vedkommende ser det ud til, at det godt kan lade sig gøre at skabe et frugtbart samspil imellem statens langsigtede interesser og lønmodtagerens interesse på kortere sigt. Det kræver, at man iværksætter en reel opbygning af driftsmidler, der hverken er bundet til snævre faginteresser i ganske bestemte typer af arbejdspladser eller til at skulle investere efter rene profithensyn for at kunne bevare realværdien af et udskudt, privat forbrug.

Fordi dansk økonomi ikke er et lukket system, vil landet fremover under alle omstændigheder stå sig bedre, hvis man skaber en indenlandsk opbygning af investeringsmidler og bruger dem i produktionen. Men det kræver, at det ikke er en opsparing, som senere skal udbetale pengene igen til privat forbrug.

Man kunne enten udtage en procentdel af virksomhedernes værditilvækst, eller lade opbygningen af midlerne ske der, hvor de skabes, nemlig direkte af lønmodtageren selv. Det vil på den ene side fastholde den nyttige indsigt, at arbejdet er værdiernes kilde. På den anden side giver det mulighed for, at den enkelte selv får indflydelse på, hvordan pengene skal investeres. Man kunne med andre ord benytte en opbygning af investeringsmidler til at skabe en storstilet *folkeoplysning*, der hvilede på folks egen praksis, og som satte folk i stand til at drøfte og interessere sig for, hvilke nye ideer, erhverv og produktioner, man skal satse på i de kommende år her i landet.

Igennem bogen udvikles et forslag til, hvordan en sådan ny form for folkeoplysning kunne etableres ved hjælp af et landsdækkende system af produktionsfonde, der investerer i erhvervslivet, finansieres af lønmodtagernes egne bidrag og som er underlagt deres eget folkestyre.

Kernen i denne tankegang er, at man uden omsvøb skal kunne sige til hinanden, at den langsigtede statsopgave kræver, at vi skaber en reel og ikke en indbildt opbygning af driftsmidler, og som derfor ikke bare kan være et udskudt privatforbrug. Det kan imidlertid kun lade sig gøre, hvis man formår at bygge på folks interesse i at skabe arbejdspladser i deres område og på at skabe den gavnlige virkning, som folks inddragelse i beslutningerne vil have i form af moderne folkeoplysning. Endelig er det vigtigt, at fondene ikke er tvunget til kun at investere i det etablerede og sikre, men kan satse risikovillige ressourcer på nye produktideer, unge virksomheder, forskerparker, produktionssamarbejde og andre initiativer, der kan give grobund for fremtidens erhvervsliv.

At videreudvikle planerne om de såkaldte *pensionsfonde* til det, man kunne kalde for *produktionsfonde*, fordrer, at de gamle lig i lasten kastes overbord, og at man omhyggeligt styrer uden om de gamle fejltagelser, som ØD-visionerne strandede på. De følgende kapitler vil gennemtænke de vanskeligheder, ideerne om økonomisk demokrati løb ind i, og bruge erfaringerne til at pege på nogle af de muligheder, som nu står åbne.

De store visioner

Planøkonomiernes sammenbrud i de kommunistiske lande og rystelserne i den rene kapitalistiske markedsøkonomi har på ny rejst spørgsmålet, hvordan man så kommer videre. De kommunistiske landes nytænkning minder ikke mindst om en socialdemokratisk reformtankegang, der forsøger at gøre brug af en markedsøkonomi til at bygge et velfærdssamfund med demokratiske rettigheder, sociale sikringsordninger og kvalitative krav til produktion og arbejdsmiljø.

»Den skandinaviske model« for økonomisk demokrati, som blev velkendt i 1970'ernes internationale debat om samfundsudvikling, skabte imidlertid aldrig tilstrækkelig folkelig gennemslagskraft til at blive ført ud i livet. I midten af 1970'erne skrev Arbejderbevægelsens støtteudvalg for ØD i Danmark: »Der er en logisk konsekvens i, at den arbejderbevægelse i verden, der har drevet blandingen af private kapitalisme og store offentlige sektorer længst, også er den, der har stillet det hidtil mest vidtgående ØD-forslag.« Et tiår senere havde socialdemokraterne imidlertid opgivet at vinde stemmeandele ved at skabe et folkeligt krav om deres ØD-reform. I stedet var reformprocessens videre skæbne i Folketinget lagt i hænderne på de radikale og SF, som mange vælgere vel snarest betragtede som en garanti imod, at der blev gennemført en ØD-reform, som lignede socialdemokraternes.

ØD-planernes vigtigste bidrag til fremtidens løsninger blev først og fremmest de dyrekøbte erfaringer, arbejderbevægelsen gjorde, og som det fremover er muligt at tage højde for, når man skal udtænke nye forslag til industrireformer. Den måde, hvorpå arbejdere og funktionærer håndterede den tankegang, som arbejderbevægelsen udarbejdede, demonstrerer de bånd, der er i samfundet, og som begrænser mulighederne for at forandre på det.

At medtænke tidligere erfaringer fordrer imidlertid, at man har draget en lære af det, der skete. Skuffelse og resignation er vel medvirkende til, at man endnu ikke har haft mod på rigtig at gennemanalysere det mislykkede reformprojekt og lære noget virkeligt nyt af dets forløb. Det synes ellers velegnet til at udfordre nogle af vore mest fastgroede vaneforestillinger.

ØD-planernes problem var ikke, at man ville benytte en pensionsopsparing til at skabe en demokratisk reform. Spørgsmålet er, hvad problemet så var? Skyldtes reformens skibbrud dybest set, at folk havde en falsk bevidsthed om, hvad der tjente dem selv bedst? Var det informationerne og oplysningsarbejdet, der ikke slog til? Var det modstandernes forsøg på at holdningsbearbejde lønmodtagerne, der lykkedes? Er det fordi, planerne aldrig blev prøvet i praksis, at folk ikke ændrede holdning? Svarene på de spørgsmål er afgørende for, hvorledes nye reformforsøg bliver grebet an.

Dette og de følgende to kapitler vil skitsere de klassiske reformtanker og belyse, hvorfor de ikke fandt klangbund. Hensigten er at undersøge, om de hidtidige erfaringer kan rokke så effektivt ved vore indgroede fordomme, at problemstillingen kan tænkes på en ny og mere frugtbar måde.

1970'ernes ØD-planer

1970'ernes ØD-debat indledtes, da det daværende Dansk Smede & Maskinarbejderforbund på sin kongres i 1969 fremlagde et *lovforslag om obligatorisk udbyttedeling*, udarbejdet af den forhenværende statsminister Viggo Kampmann. Grundtanken var, at alle virksomheder skulle dele det overskud, der oversteg 40.000 kr, med arbejderne. Arbejdernes andel skulle for halvdelen vedkommende blive stående i den enkelte virksomhed som ansvarlig kapital, for den anden halvdel vedkommende indbetales som bidrag til branchervis opbyggede arbejderfonde.

Arbejderkapitalen skulle styres af de ansatte på virksomhederne. I aktieselskaber skulle de udøve de arbejderjede aktiers stemmeret på generalforsamlingen, i andre selskaber skulle de stille arbejderrepræsentanter, som virksomhedsledelsen måtte rådføre sig med i alle afgørende økonomiske spørgsmål. De ansatte rådede selv over arbejderkapitalens forrentning og kunne vælge at udbetale den som udbytte, forudsat at alle ansatte fik lige store beløb.

Branchefondene skulle ledes af arbejdernes organisationer og fo-

retage investeringer i erhvervsvirksomheder. En fond – *Den almene Arbejderfond* – skulle modtage bidrag fra finansielle erhvervsvirksomheder og ledes af repræsentanter fra både branchefondene og arbejdernes hovedorganisationer.

Inspireret af Smedeforbundets Kampmann-forslag nedsatte LO et udvalg, som i 1971 havde udarbejdet et vidtgående forslag til økonomisk demokrati. Det skulle også omfatte den efterhånden største del af LO's medlemmer, som arbejdede inden for det offentlige og i andre virksomheder, hvor det ikke var muligt at beregne et overskud. I stedet for en overskudsdeling foreslog udvalget derfor, at arbejdsgiverne skulle indbetale et bidrag svarende til 5% af lønsummen til en fællesfond, som skulle investere pengene i erhvervslivet for at skabe arbejdspladser og få medejer-indflydelse i de private virksomheder. Private virksomheder med mere end 50 ansatte skulle afstå aktier for en del af det beløb, som tilfaldt fællesfonden.

I 1973 fremsatte den daværende socialdemokratiske regering et visionært lovforslag om økonomisk demokrati. Forslaget byggede videre på LO's tanker og blev fremlagt som en milepæl i arbejderbevægelsens historie. Det tog for alvor fat på en gennemgribende demokratisering af det store erhvervsliv. Indlysende begrundelser for, at man havde både logikken med sig og virkeligheden på sin side, skortede det ikke på. Denne styrke af fornuft og reformiver rejste en omfattende debat i fagbevægelsen og alle arbejderpartierne, som også tilskyndede de øvrige folketingspartier til at udarbejde hver deres bud på et »økonomisk demokrati«.

Regeringens forslag var udformet, så man med en og samme reform kunne skabe et ejendomsbaseret demokrati på arbejdspladsen, en udligning af formue- og indkomstforskelle i samfundet, en kraftig forøgelse af risikovillige investeringer i industrien, en kollektiv anvendelse af kapitalen som værktøj til at udbygge velfærdssamfundet, en sikring af virksomhederne på det danske samfunds hænder og en styrkelse af fagbevægelsens rolle i samfundsplanlægningen i bredeste forstand.

Midlet hertil var en konstruktion, som bestod af obligatoriske lønsumsbidrag, der skulle overføres til *Lønmodtagernes Investerings- og Udbyttefond*, enten som aktier, der skulle forblive i det enkelte selskab (2/3 af bidraget på virksomheder med over 50 ansatte) eller som penge, for hvilke fonden selv skulle foretage aktiekøb eller udlån til erhvervsvirksomheder. De enkelte lønmodtagere skulle

som personlig ejendom have udstedt lige store fondsbeviser (eller halvt så store til deltidsbeskæftigede), som udbetaltes med forrentning efter enten syv år eller en længere årrække. Den lige store udbetaling skulle udjævne indkomstforskellene ved at sikre alle lønmodtagere samme andel i samfundets formuer og deres forrentning. Stemmeretten til fællesfondens aktier i det enkelte selskab skulle udøves af de ansatte. Dette skulle sikre lønmodtagerne et reelt demokrati på arbejdspladserne. Fællesfondens repræsentantskab skulle bestå af 60 medlemmer, hvoraf fagbevægelsens hovedorganisationer udpegede 36, mens arbejdsministeren udpegede 24. Dette skulle sikre den kollektive styring af erhvervsinvesteringerne. Lønmodtagernes fondsbeviser var gjort uafhængige af den enkelte arbejdsplads, således at de cirka en million arbejdspladsskift årligt ikke i sig selv ville berøre den enkeltes indflydelse og ejendomsret.

I 1975 regnede arbejderbevægelsens økonomer med, at fællesfonden efter syv års indbetalinger på 5% af lønsummen ville råde over mindst 60 mia kr svarende til cirka halvdelen af den daværende værdi af den samlede produktionskapital. Dette lovede godt for overtagelsen af medejendomsret og medindflydelse samt for vægten af den forøgede investeringsaktivitet.

ØD-tanken var oprindelig foreslået af metalarbejdernes fagforbund, og den almindelige forventning blandt de politiske planlæggere var, at dette var en tankegang, som ikke kunne bremses, fordi reformen hurtigt ville blive en naturlig del af enhver almindelig lønmodtagers krav til de politiske partier. Selv om de konkrete forslag rejste et utal af problemer, så var forestillingen alligevel den, at grundideen måtte slå rod, fordi lønmodtagerne ville forlange en ØD-reform for at sikre sig en længe ønsket, reel medindflydelse på deres arbejdsituation og en rimelig andel i kapitalejernes udbytter og renteindkomster. I fremtiden ville det at vise løntilbageholdenhed for at bevare virksomhedernes konkurrenceevne ikke blive accepteret uden modbydelser i form af øget økonomisk demokrati.⁴

Dette perspektiv tvang flere af de borgerlige partier til også at spille ud med deres egne ØD-forslag, som først og fremmest havde til hensigt at sikre virksomhederne imod ekstraomkostninger og tvungne ejerskift ved at koble finansieringen til enten skattebegun-

stigede opsparingsordninger og offentlige besparelser eller til deling af de overskud i virksomhederne, som overstiger kapitalens normale forrentning plus risikotillæg. Det strategiske mål var i øvrigt at forhindre, at fagforbundene kom til at herske over en kapitalstærk fællesfond. Midlet hertil blev at gå aktivt ind i debatten for at påvirke vælgernes holdninger og begrebernes betydningsindhold ved at argumentere for frivillighed og imod magtkoncentration.

De uløste problemer i LO's og Socialdemokratiets egne forslag, der skabte debat inden for arbejderbevægelsen, foranledigede SF til at udarbejde sine egne forslag. Det fik LO og Socialdemokratiet til i 1979 at fremsætte et nyt forslag om overskudsdeling i stedet for lønsumsbidrag. Finansieringen ved hjælp af lønsumsbidrag var oprindeligt foreslået for at løse det problem, at hovedparten af lønmodtagerne var beskæftiget i virksomheder, hvori der enten ikke skabes et forretningsmæssigt overskud, eller hvor dette er særdeles vanskeligt at beregne. Denne finansieringsform ville imidlertid indebære, at løntunge virksomheder ville komme til at betale et meget større bidrag end kapitalintensive virksomheder. Af den grund foreslog SF i stedet at basere finansieringen på en procentdel af virksomhedernes værditilvækst, beregnet som forskellen mellem det indgående og det udgående momspligtige beløb. Med forslaget om overskudsdeling forsøgte LO og Socialdemokratiet at udarbejde en model, som var fuldstændig virksomhedsneutral. Til gengæld blev de samlede bidrag væsentligt reduceret, fordi kun en begrænset del af landets virksomheder producerer et forretningsmæssigt overskud.

Størst politisk diskussion rejste LO's og Socialdemokratiets forstillinger om den centrale fond. Både de borgerlige partier og de andre arbejderpartier betragtede den mere som et instrument til at styrke de faglige organisationers magt end som en måde at skabe økonomisk demokrati for de menige lønmodtagere på.

Argumenterne for fællesfonden var, at alle lønmodtagere, uanset om de var privat eller offentligt ansatte, skulle sikres lige store ejerandele i formuer og udbytter. De skulle sikres solidarisk hæftelse i tilfælde af tab i det enkelte selskab. De skulle gives mulighed for uhindret jobskifte, og der skulle være mulighed for at styre kapitalbevægelserne ud fra et overordnet synspunkt. Endelig var fagforbundene selv en drivende kraft i ØD-debatten på grund af deres

interesser i at udvide deres midler til at slå for bedst mulige arbejds- og indkomstforhold.

SF's alternativ var at lade repræsentantskabet i den *Solidariske Lønmodtagerfond* vælge direkte og regionalt ved urafstemning blandt alle både offentligt og privat ansatte. Denne konstruktion skulle sikre, at der blev skabt et uafhængigt økonomisk demokrati, som hvilede direkte på de menige lønmodtageres stillingtagen i stedet for etablerede organisationsinteresser.

Dette forslag hvilede på SF's skelnen imellem *demokrati på arbejdspladsen* og *økonomisk demokrati*. Demokratiet på arbejdspladsen skulle opnås ved, at 2/3 af værditilvækstbidraget i det enkelte selskab skulle blive stående som ansvarlig lønmodtagerkapital, der repræsenteredes af et virksomhedsråd. De ansatte skulle oprette virksomhedsråd på alle virksomheder med over fem ansatte, og disse råd skulle sikres fuld medbestemmelse i arbejdsfordeling, produktionens tilrettelæggelse, indførelse af ny teknik mv. Denne vetoret skulle sikres ved lov og ikke kun være afhængig af virksomhedsrådets aktieandel.

Det økonomiske demokrati skulle hvile på indbetalingerne til den Solidariske Lønmodtagerfond af 1/3 af værditilvækstbidraget fra samtlige virksomheder plus samtlige udbytter af de lønmodtagerejede aktieposter. Der skulle kun sidde lønmodtagervalgte repræsentanter i fællesfonden. Til gengæld ville SF supplere deres ØD-reform med et forslag til *Samfundsstyring af kapitalen*, som indebar, at Folketinget skulle fastlægge hovedlinierne i fordelingen af samfundets kapitalressourcer som helhed.

Ideen om at skabe et fondsdemokrati, som var uafhængigt af etablerede organisationsinteresser, faldt nogle for brystet. I AOF's bog *ØD/LM. Mål, midler og muligheder* fra 1980 bedømte Steen Johansen forslaget om direkte valg blandt samtlige lønmodtagere således:

»SF's forslag er anderledes end regeringsforslaget i spørgsmålet om sammensætningen af den centrale fonds ledelse. Dels ved at gå ind for en urafstemning blandt lønmodtagere og dels ved at undlade en direkte samfundsrepræsentation. Det første er en grov underkendelse af lønmodtagernes faglige organisationer, som har båret hele ØD-debatten.«

Den socialdemokratiske regerings forslag til en overskudsdelingsordning gav afkald på det automatiske og tvungne ejerskifte i de enkelte selskaber. Et overskudsbidrag på 10% af det regnskabsmæssige nettoresultat efter skat skulle overdrages til fællesfonden, men kun blive stående i virksomheden, hvis selskabet og flertallet af dets ansatte kunne blive enige om det. De midler, der på den måde kunne konverteres til ansvarlig kapital i selskabet, kaldtes for *virksomhedsfonde*. Disse skulle fungere som selvstyrende dele af fællesfonden, hvis stemmeret udøvedes af de ansatte, men som i øvrigt ejedes af fællesfonden. Fællesfondens frie midler skulle anbringes som ansvarlig kapital, hvis stemmeret udøvedes af de ansatte i de selskaber, fonden placerede sine investeringer i.

I dette OD-forslag var der ingen individuelle fondsbeviser og ingen udbetaling af udbytte til den enkelte lønmodtager. Halvdelen af virksomhedsfondenes udbytte skulle overdrages til den centrale fond, mens den resterende halvdel kunne anvendes af den enkelte virksomhedsfond til kollektive formål for de ansatte i form af f.eks. uddannelse, feriefaciliteter etc, eller til aktiekøb i virksomheden. Fællesfonden kunne tilegne sig hele overskuddet af de aktier, som den selv havde opkøbt i virksomhederne.

Et visionært reformprojekt

LO og Socialdemokratiet satte gennem 1970'erne store ressourcer ind på et oplysningsarbejde om OD-tankerne. I 1975 udgav AOF's forlag f.eks. bogen *ØD/økonomisk demokrati* i et førsteoplæg på 10.000 eksemplarer. Bogen blev udarbejdet af førende unge økonomer i parti og fagbevægelse på vegne af arbejderbevægelsens støtteudvalg for OD. Bagsiden bærer bl.a. følgende sentenser:

ØD kommer også i Danmark.

Debatten er startet – og den lader sig ikke standse.

ØD vil blive gennemført.

Det var ikke visioner om samfundsforandring, det skortede på:

»Senest ved LO-kongressen i 1975 blev det understreget, at OD er en afgørende forudsætning for en øget planlægning og styring af *hele* samfundsøkonomien.

Forslaget om lønmodtagernes økonomiske medejendomsret og medindflydelse har således store perspektiver, både politisk og fagligt. En effektiv gennemførelse af OD må betegnes som en

helt ny epoke i lønmodtagernes stilling i samfundet. Det indeholder både store muligheder – og udfordringer – for lønmodtagerne og deres faglige-politiske organisationer.

De politiske perspektiver

ØD vil åbne nye perspektiver for arbejderbevægelsen. De mange »lapperier« af lovgivningsmæssig art, der har måttet foretages gennem årene for at fremme indkomst- og formueligheden blandt borgerne, bliver nu effektiviseret gennem en fællesordning.

Lønmodtagernes andel i landets formuemasse bliver herved stadig større, og deres medejendomsret til virksomhederne vil tage et stadig større omfang.

For Socialdemokratiets politiske linie vil det betyde en milepæl i mange års kamp imod virksomhedsejernes dominans i samfundsøkonomien. Nu bliver det jo *lønmodtagerne*, der kollektivt bliver virksomhedsejere!⁵

Det centrale i tankegangen var ikke bare, at lønmodtagerne skulle have andel i kapitalens afkast – snarere tværtimod: Meningen var at skabe en kapital, hvis primære formål *ikke* var at bevare og forøge realværdien af en opsparing. Ved at opbygge en kapital, som var befriet for den slags – dybest set kapitalistiske – formål, ville man skabe lønmodtagermidler, der kunne bruges som »værktøj« til investeringer, som tjente helt andre behov i samfundet.

Det var til at mindske forureningen, til at skabe trivsel på arbejdspladsen, til at skabe et meningsfyldt arbejdsliv, til at igangsætte en storstilet uddannelse af folk, så de kunne tage aktivt del i virksomhedsledelse og erhvervsudvikling, til at skabe egnsudvikling og til at investere i kollektive velfærdsgoder for lønmodtagerne, man havde brug for nyt værktøj.

Dertil kom et nyt formål, som var begyndt at trænge sig på: Oven på de første store og mærkbare virksomhedslukninger i efterkrigstiden, og efter at illusionen om den krisefri kapitalisme havde fået sine første grundskud med genintroduktionen af begreber som »krise« og »arbejdsløshed« inden for storindustrien, var fagbevægelsen blevet interesseret i at bevare arbejdspladser og at skabe kapital til investeringer i fremtidens produktionsliv.

»Skal *økonomien* demokratiseres, må *kapitalen* afskaffes – ikke kapital som værktøj (i videst forstand), men kapital forstået som en værdi, målt i penge, der kun kan opretholdes ved hele tiden at skulle forøges – på bekostning af en række menneskelige og samfundsmæssige behov.

Dette vil være en principiel målsætning i arbejderbevægelsens fremtidige politik. Det vil både betyde et afgørende brud på velkendte tankegange og samtidig skabe nogle perspektiver for fremtidens samfund. Det vil det enkelte menneske kunne forstå betydningen af, set i forhold til dagligdagen.

Fagbevægelsen og Socialdemokratiet vil aldrig kunne acceptere påstanden om, at ØD bare er en ny form for »småkapitalisme«. Lønmodtagerne og deres organisationer må benytte kapitalen som et *værktøj* – ikke som et mål i sig selv – til at opnå den *demokratiske socialisme*, som næppe er mulig at opnå under det *nuværende* kapitalistiske system.

De faglige perspektiver

Fagbevægelsens organisationer vil direkte blive berørt af ØD-reformens virkninger, både centralt og lokalt. De kommende årtier vil fremvise en række nye problemer, som skal løses til gavn for lønmodtagerne.

Centralt vil fagbevægelsens hovedorganisationer, dvs LO og fagforbundene, få et stort ansvar for udviklingen af den kollektive fonds investeringspolitik, i kraft af den stemmemæssige majoritet, som lønmodtagernes repræsentanter i fondsledelsen vil opnå.

Dette vil medføre, at fagbevægelsens organisationer i langt højere grad end tidligere må interessere sig for de langsigtede perspektiver af samfundsmæssig og økonomisk art. Der må stadig søges gennemført justeringer af medlemmernes løn- og arbejdsvilkår. Men ved lønmodtagernes aktive medejerskab af produktionsmidlerne må også erhvervspolitiske problemer tages med i fagbevægelsens planlægning for fremtiden.⁶

Den socialdemokratiske regerings ØD-tankegang var stærkt optaget af visionen om at give fagbevægelsen nye muligheder for at deltage i samfundsplanlægningen i bredeste forstand og for at skole sine tillidsfolk til nye samfundsopgaver. Tanken var, at arbejdere

og funktionærer gennem deres organisationer skulle skabe deres egen basis for og indgang til at tage del i den ledelse og de magtpositioner i samfundet, som en mindre elite af akademikere og forretningsfolk hidtil havde holdt for sig selv.

»Med ØD bliver det en daglig ret og pligt for de faglige organisationer, bl.a. i samarbejde med Socialdemokratiet, at være med til at præge udviklingen såvel for enkeltvirksomheder, hvor lønmodtagerne er medejere, som for hele erhvervslivet og dermed for hele samfundet.

Det vil kræve en fornyet *skoling* af de faglige ledere på alle planer. Gennem en øget uddannelses- og informationsvirksomhed, må det *enkelte* medlem derudover inddrages i debatten og beslutningerne om virksomhedernes og erhvervslivets fremtid.

Ved et sådant engagement i virksomheds- og erhvervsudviklingen for hele samfundet, vil fagbevægelsen få helt nye muligheder for at skabe bedre løn- og arbejdsvilkår for lønmodtagerne, fordi man direkte, som medejere af produktionsmidlerne, kan ligestille lønmodtagernes andel i produktions- og kapitalvæksten med øvrige kapitalgrupper i virksomhederne.

Nye arbejdsområder

Det vil betyde en fortsættelse og uddybning af fagbevægelsens allerede gennemgåede udvikling i retning af mere og mere at interessere sig for *generelle erhvervs- og samfundsspørgsmål*.

I takt med ØD's gennemførelse og voksende betydning vil fagbevægelsens centrale led skulle inddrage drøftelser om og stillingtagen til spørgsmål som regionsplanlægning, egnsudvikling, industripolitik osv, helt på linie med fagbevægelsens »gamle« arbejdsområder, såsom overenskomstfornyelser og arbejdsretssager.

Det vil forøge fagbevægelsens indflydelse på samfunds- og erhvervsudviklingen i takt med de muligheder, der via ØD gives lønmodtagerne og deres repræsentanter for at udøve denne indflydelse.⁷

I regeringsforslaget fra 1973 beskriver kapitel 8 fællesfondens påtænkte organisation. Ud af 36 lønmodtagerrepræsentanter i fondens repræsentantskab skulle LO vælge 18, FTF 6, AC 2, osv.

I 1974 arrangerede LO 33 fællesorganisationskonferencer, hvori cirka 1.000 faglige tillidsfolk deltog for at drøfte principperne for LO's udvælgelse af sine repræsentanter i fællesfondens repræsentantskab. Af diskussionerne fremgik det, at der var et udbredt ønske om, at lokale interesser blev repræsenteret i fondens ledelse. Dette krav fik LO's og Socialdemokratiets ØD-udvalg til at udarbejde et nyt forslag, ifølge hvilket repræsentantskabet fra de foreslåede 60 medlemmer skulle udvides til 120. Fagbevægelsen skulle hertil vælge 40 repræsentanter, de øvrige lønmodtagerorganisationer tilsammen 40 og arbejdsministeren 40. Af LO's medlemmer skulle 10 vælges af LO's forretningsudvalg, således at de kunne repræsentere forskellige brancher. 30 skulle vælges gennem fællesorganisationerne på amtsplan, således at hvert amt kunne vælge 2 repræsentanter.

Af AOF's bog om ØD fremgår, hvorledes kravet om at kunne varetage lokale interesser i erhvervsudvikling og investeringer søgtes integreret i ØD-tankens landsperspektiv.

»Det centrale i ØD-reformen er, at netop lokalområdets lønmodtagere – på by- eller amtsplan – selv vælger repræsentanter til den kollektive fonds ledelse. Dermed får de et medansvar for investeringspolitikken og erhvervsudviklingen for *hele* landet. Det vil bane vej for en større lønmodtagerinteresse for erhvervslevets fremtidige struktur og målsætning.

En sådan øget lønmodtagerinteresse for det fremtidige erhvervslivs muligheder vil naturligt fremme nærdemokratiet på den enkelte virksomhed og i det enkelte område af landet. Det vil samtidig fremme lønmodtagernes *fælles* medindflydelse på *hele* arbejdsmarkedets udvikling.

Det bliver altså ikke mere alene »kræfternes frie spil«, der får lov at råde. Lønmodtagernes ansvar – og konsekvenserne heraf – vil give erhvervslivet og arbejdspladserne et nyt *perspektiv* det øjeblik, den ønskede ligestilling mellem arbejde og kapital er inden for rækkevidde.

Set på længere sigt er en lovgivning om ØD en vigtig ændring af *hele* samfundets nuværende opbygning og magtfordeling i en lønmodtagervenlig og demokratisk retning. En sådan ændring vil også være nødvendig, hvis den enkelte skal »føle sig hjemme« i det hastigt skiftende industrisamfund, bl.a. set i forhold til den enkeltes arbejdsplads.«⁸

Den centrale idé i den socialdemokratiske ØD-vision var at forene lønmodtagernes ønsker om at få større indflydelse på arbejdssituationen på den enkelte arbejdsplads med organisationernes ønsker om at få indflydelse på tilrettelæggelsen af landets erhvervsudvikling og investeringspolitik. På længere sigt var intentionen at engagere den danske lønmodtager i driften af det erhvervsliv, som arbejderne hidtil blot havde solgt deres arbejdskraft til og anerkendt andres ret til at lede og fordele.

»Ød et afgørende skridt

Den enkelte lønmodtager såvel som hans faglige og politiske organisationer vil blive stillet over for nye og svære opgaver i fremtidens samfund.

Det bliver måske ikke nemmere at være »medejer« end at være »lønslave«, men det bliver med en bedre tryghed i tilværelsen, med bedre løn- og arbejdsvilkår og med bedre fremtidsmuligheder for kommende generationer.

Danske lønmodtagere vil fremover tage aktiv del i ledelsen af den arbejdsplads, hvor hun eller han tilbringer en stor del af sin tilværelse.«⁹

1980'ernes ØD-håb om et grundtvigiansk folkeprojekt

Det lykkedes ikke arbejderbevægelsen at gøre ØD til det politiske lokomotiv, som kunne trække et nyt reformarbejde i gang. Venstrefløjen betragtede ØD som reformistisk eftergivenhed over for kapitalens behov for tilførsel af nye midler, og Fremskridtspartiet erobrede på rekordtid det næststørste antal arbejderstemmer ved at kritisere både det offentlige og fagbevægelsen for at ville udstrække deres virke og indflydelse til områder, som lå langt ud over deres egentlige opgaver. Kampen imod »bureaukratiet« blev et ko-deord for modstanden imod de veletablerede offentlige og faglige organisationers korporativistiske trang til at ville varetage flere og flere interesser på én gang og klare alle opgaver selv. Begrebet »velfærdsstaten« kom under beskyldning og blev associeret med imperiebyggeri, formynderi og pengeforbrug.

I bogen *Det glemte folk*¹⁰ har jeg beskrevet, hvorfor så mange sluttede op omkring kritikken af bureaukratiet og det offentlige pengeforbrug. Arbejderbevægelsen blev i vid udstrækning tillagt skylden for det offentlige imperiebyggeri, og fagbevægelsens samarbejde

med den socialdemokratiske regering om at udforme et økonomisk demokrati, som udtrykkeligt havde til hensigt at give fagbevægelsens organisationer en udstrakt magt over erhvervsudviklingen, bekræftede manges bange anelser om, at nye former for formynderi var på vej, hvis ikke der blev sagt fra.

Folketingsvalgene blev ved med at bekræfte ØD-fortalerne frygt: At den borgerlige holdningsbearbejdning af folk havde succes med at forvride kendsgerningerne om, hvad der ville være i almindelige lønmodtageres sande interesse. Derfor var der efterhånden ingen anden udvej end at komme de radikale i møde rent politisk ved at opgive den oprindelige tanke om at skabe en stor fællesfond.

I programmet »Den solidariske vej« fra 1984 erklærede socialdemokraterne sig villige til at oprette flere regionale fonde. Dette var det første skridt i en ny retning, som skulle skabe en dialog med både SF og de radikale, som var de partier, socialdemokraterne kunne håbe på at bringe sammen om en ØD-reform.

Set fra de radikales synsvinkel var der det meget tillokkende træk ved både SF's og socialdemokraternes ØD-tanker, at de ville give de ansatte større ansvar for de enkelte virksomheder ved at skabe medeje og medindflydelse. Ideerne om at give de ansatte medeje i den enkelte virksomhed var ud fra et radikalt perspektiv tæt på den klassiske radikale tanke om at komme den kunstige modsætning mellem virksomhed og medarbejdere til livs ved at gøre lønmodtagerne til andelshavere i deres egne virksomheder. Perspektivet i det projekt ville være at udbrede den motivation, den arbejdsglæde og det initiativ, som kendtes fra landbrug, fra håndværk og fra andelssamfundets kultur til lønmodtagerne i de nuværende aktieselskaber og større industrielle virksomheder.

Jørgen Estrup stod i 1980'erne for de radikales udarbejdelse af en tankegang, som kunne bringe arbejdet med ØD ind i et perspektiv, der harmonerede med de radikales klassiske værdsætning af andelssamfundets selv bærende økonomiske fællesskaber.

»Der er mange, der er af den opfattelse, at medeje, OD, ØD – eller hvad man nu måtte kalde barnet – først og fremmest drejer sig om økonomi. Hvordan får vi opsparing og investering i vejret og skaber dermed flere arbejdspladser? Hvordan kan vi ska-

be bedre vilkår for indkomstpolitikken og dermed rette op på betalingsbalancen? Hvordan sikrer man en spredning af ejendomsretten?

Det drejer det sig også om. Men for Det Radikale Venstre er det frem for noget demokratiseringen af arbejdslivet, som står i centrum. Sådan var det allerede i 1927, da partiet første gang stillede forslag i Folketinget, og her ligger hovedvægten stadig, når man ser på det aktuelle radikale forslag om »obligatorisk overskudsdeling, medeje og medbestemmelse«.

Det er nødvendigt, at der skabes nye samarbejdsformer mellem ledelse og ansatte på den enkelte virksomhed. Kunstige ideologiske barrierer – arvegods fra industrialiseringens barndom, dengang klassekampsfilosofien gav mening – må nedbrydes, og beslutningsprocessen må demokratiseres. Ikke mindst i lyset af den hastige teknologiske udvikling er det afgørende, at de ansattes engagement i og medansvar for deres egen arbejdsplads styrkes.«¹¹

Det radikale projekt bestod i at undgå nye økonomiske magtkoncentrationer og at fremme en medindflydelse baseret på medeje i de enkelte virksomheder.

»Men hvis de ansatte skal deltage på lige fod i beslutninger om virksomhedens fremtid – det være sig større investeringer, ny teknologi, udvidelser eller indskrænkninger i produktionen – så forudsætter det, at de er medejere. Derved påtager de sig et medansvar og får de samme rettigheder som de nuværende ejere. Sådan er vilkårene i et samfund med privat ejendomsret.

Medejere bliver de ansatte gennem en lovbestemt – obligatorisk – ret til deling af virksomhedens overskud. Overskudsandelene bliver stående i virksomheden, som på den måde tilføres medarbejderkapital i stedet for at skulle ud på lånemarkedet eller være nødt til at emitte aktier på børsen. De ansatte har medbestemmelsesret svarende til deres andel i virksomhedens kapital.

Resultatet må imidlertid ikke blive, at medarbejderne hver især forvandles til småaktionærer, der kun tænker på egne interesser. I så fald bliver der hverken tale om egentlig medbestemmelse eller demokrati på arbejdspladsen. Derfor skal medarbej-

derkapitalen forvaltes af de ansatte i fællesskab gennem en medarbejderforening, hvor beslutningerne træffes på demokratisk vis. I så henseende har Det Radikale Venstre hentet megen inspiration i de tanker, som lå til grund for andelsbevægelsens opbygning. Det gælder om at realisere et samarbejde på demokratisk grundlag til gensidig økonomisk fordel. Udgangspunktet for demokratiseringen af erhvervslivet er således den enkelte virksomhed og det interessefællesskab, der er mellem ledelse og ansatte.«¹²

I 1980'ernes radikale tænkning var det en given ting, at udgangspunktet for lønmodtagerens interesser i medindflydelse måtte være den enkelte virksomhed, hvor han og hun har arbejde. Lønmodtagernes medindflydelse på investeringer og erhvervsudvikling måtte baseres på medarbejdernes beslutninger i fremtidens, gradvist mere medarbejderejede virksomheder. Kun Folketinget burde have mulighed for at gribe styrende ind over for medarbejdervirksomhedernes selvstyre. Derfor måtte de radikale betragte SF's og socialdemokraternes forslag om centrale og regionale fonde som en fjende af et selvstyrende virksomhedsdemokrati.

»Medbestemmelse skal dreje sig om det, som den enkelte kan påvirke og derfor interesserer sig for – sin egen arbejdsplads. Netop derfor er Det Radikale Venstre kategorisk imod opbygningen af nye store fonde, som skal være de egentlige ejere af medarbejderkapitalen. Uanset alle kunne ord om virksomhedsdemokrati og medarbejdernes ret til at disponere på fondens vegne, så vil det reelt blive fondsledelsen, der træffer beslutningerne. En sådan fondskapitalisme vil ikke indebære en demokratisering af erhvervslivet, men blot føre til dannelse af endnu en centralistisk magtstruktur på kapitalmarkedet.

... Det radikale forslag afviser den form for kollektivism, som kræver, at lønmodtagere på tværs af virksomhederne skal eje kapital i fællesskab og udgøre en særlig magt på kapitalmarkedet – en »modmagt«. Vi ønsker spredning af kapitalen. Men vi tror heller ikke på, at det realistisk lader sig gøre at opbygge medarbejderkapitalen på den enkelte virksomhed uden økonomiske incitamenter for de ansatte. Også på det punkt har vi lyttet til andelsbevægelsens erfaringer.

Derfor kombinerer det radikale forslag fælles forvaltning af de ansattes kapital gennem en medarbejderforening og individuel ejendomsret. Den opsparing, de ansatte således har opbygget i deres erhvervsaktive år, kommer til udbetaling, når de forlader arbejdsmarkedet. Men det sker via en tilsvarende reduktion af virksomhedens skattebetaling. Derigennem forhindres det, at medarbejderkapitalen i den pågældende virksomhed udtynnes. I stedet bliver kapitalen stående som en nu »frigort« og kollektivt – af de til enhver tid ansatte – ejet medarbejderkapital.

På denne måde etableres medeje og medbestemmelsesret for de ansatte. Det er en proces, hvor medarbejderne gradvis vænner sig til at deltage i virksomhedens beslutningsproces. Tilsvarende skal ledelsessystemerne lidt efter lidt ændres, så demokratisering ikke bliver det modsatte af professionalisme. Med tiden kan dette føre til virksomheder, der er såvel ejede som styrede af medarbejderne.«¹³

De radikale var på en måde klar over, at essensen af deres vision var et *kulturelt projekt*, som dybest set gik ud på at komme »lønmodtagerbevidstheden« til livs og plante helt andre værdier i landets virksomheder. Spurgte man, om et projekt af den art, som fordrer en forandring af den lønarbejdende befolknings kulturelle værdier, overhovedet var realistisk, så var svaret, at det kræver en gradvis tilvænnning, uddannelse og folkeoplysning. Til gengæld forekom et så radikalt projekt yderligere påkrævet af nationale grunde, fordi ikke bare virksomhedernes, men hele landets forværrede økonomiske balanceproblemer kaldte på en energisk folkelig indsats, hvis Danmark skulle bevare sin selvstændighed. På den måde hang den radikale reformtankegang sammen med partiets udtalte bekymring over suverænitetsafgivelserne i forbindelse med skabelsen af EF's indre marked. At ikke bare enkelte virksomheders overlevelse, men landets demokratiske selvbestemmelse stod på spil, kunne tænkes at virke som en ny løftestang for et folkeligt engagement i økonomisk demokrati.

Denne radikale udformning af et grundtvigiansk folkeprojekt var ikke uden lighedspunkter med nogle af de tankefigurer, som lå bag SF's visioner om at skabe et selvansvarligt socialistisk erhvervsliv baseret på »socialistiske arbejdspladser« og folkevalgte organers fastlæggelse af »kvalitative målsætninger« for erhvervslivet.

Selvstyrende virksomhedsdemokrati

SF var stadig modstander af den korporativistiske ØD-tanke om at sammensmelte fagforening og arbejdsgiver. Fagforbundene blev være »frivillige sammenslutninger hvis rolle skal defineres af deres medlemmer«. ¹⁴ Deres opgave skulle fortsat være at varetage lønmodtagerernes interesser i løn- og arbejdsforhold, forsvare den frie strejkeret og beskytte deres medlemmer mod indgreb fra de folkevalgte. »Fagforeningerne varetager den enkeltes interesser over for kollektivet i forbindelse med usaglige fyringer, underbetaling eller ved overtrædelser af arbejdsmiljølove.« ¹⁵

SF fastholdt i deres »Forslag til folketingsbeslutning om indførelse af virksomhedsdemokrati og samfundsstyring af kapitalen«, januar 1987, tanken om, at 1/3 af lønmodtagerens andel (på 3%) af værditilvæksten i virksomhederne skulle fordeles til amtsfonde, hvis repræsentantskaber skulle vælges ved urafstemning blandt samtlige lønmodtagere i hvert amt. De resterende 2/3 skulle forblive i den enkelte virksomhed og repræsenteres af dennes medarbejdervalgte virksomhedsråd. Dette råd skulle også forvalte de stemmer, som hidrørte fra amtsfondes og pensionskassers investeringer i virksomheden, og ved lov have garanteret beføjelser til at vælge repræsentanter til bestyrelse og direktion, at være fuldt medbestemmende i alle sager vedrørende arbejdets fordeling, produktionens tilrettelæggelse, personalespørgsmål, teknologisk politik osv.

SF's vision om et selvstyrende virksomhedsråd lå meget tæt på den radikale idé om en selvstyrende medarbejderforening. I begge tankegange skal medarbejderne kollektivt have ansvaret for driften af en vareproducerende virksomhed, der skal operere på markedsvilkår og i øvrigt rette sig efter miljø- og kvalitetskrav, som fastsættes af de folkevalgte institutioner. Begge partier vil med sådanne virksomheder skabe nye holdninger og værdier blandt virksomhedernes medarbejdere. SF's erhvervspolitiske program fra maj 1988 beskriver det således:

»På den socialistiske arbejdsplads kan alle medarbejderne få overblik over produktionen, og kan dermed komme med forslag til forbedringer af produkt og produktionsproces – og have en chance for at få dem gennemført.

Socialistiske arbejdspladser vil, også målt ud fra de standarder, der gælder på det kapitalistiske verdensmarked, være effektive. Den socialistiske arbejdsplads har større mulighed for at tage hensyn til de grupper, der på en privatkapitalistisk arbejdsplads bliver stødt ud. Herudover vil medarbejdernes behov for social kontakt og kreativ udfoldelse i langt højere grad kunne opfyldes på en socialistisk arbejdsplads end på en traditionel – det være sig privatkapitalistisk eller offentlig-hierarkisk. Med andre ord vil lønmodtagerens indflydelse på deres egen arbejdsplads gennem et større engagement blive omsat til en forøget produktivitet.

Men det betyder ikke, at alt bliver rosenrødt. Der skal stadig træffes beslutninger om, hvad der skal produceres, hvordan, med hvem, hvad der skal ske med overskuddet etc. Og selvfølgelig vil der fortsat blive truffet uheldige beslutninger.

Kollektiv beslutningsret i virksomheden

Den socialistiske arbejdsplads fungerer som et kollektiv, der træffer beslutninger om alt, hvad der vedrører arbejdspladsen. Hvis kollektivet f.eks. ønsker at producere en ny vare, kan de selv finansiere de nødvendige investeringer. Eller de kan låne i banken, jfr. nedenfor.

Kollektivet bestemmer selv, hvem der skal ansættes og afskediges. Kollektivet ansætter selv virksomhedens ledelse, og den varetager den daglige ledelse under ansvar overfor fællesmøde og arbejdsråd.

Den politiske ledelse

Virksomhedens øverste ledelse er fællesmødet. Alle medarbejderne kan deltage i mødet og har tale og stemmeret (én person – én stemme).

Kollektivet fastsætter selv nærmere regler for den daglige ledelse af virksomheden. Vigtige, løbende beslutninger kan henlægges til et valgt virksomhedsråd, eller kan i små virksomheder tages af fællesmødet.

I større virksomheder vil reelt medarbejderstyre ofte forudsætte en opdeling af virksomheden i afdelinger med udstrakt selvstyre – ellers vil der ikke være tale om tilstrækkelig indflydelse på eget arbejde.

Det må tilstræbes, at så mange som muligt deltager i ledelsesfunktionen blandt andet ved rotationsordninger og kønskvotering.«¹⁶

SF's projekt var ligesom de radikales inspireret af tanken om at skabe en ny folkekultur baseret på vareproducerende kollektivvirksomheder eller »andelsvirksomheder«, som er selvstyrende og selvansvarlige, og som fordrer et fundamentalt holdningsskift blandt lønmodtagerne. Tanken var, at lysten til at engagere sig i driften af virksomhederne måtte vækkes gennem oplysningsarbejde, informationsvirksomhed og holdningsbearbejdning, men at når medarbejderrådene først var begyndt at fungere, så ville det i sig selv få folks engagement i kollektiv virksomhedsdrift til at gro og blomstre.

Udvidet demokrati og ansvar

I Socialdemokratiets arbejdsprogram for 1988-1992 »På menneskets vilkår« er denne tankegang også blevet stærkt fremherskende. Den præsenteres endda i et historisk perspektiv som en grundlæggende reform i forlængelse af bondefrigørelsen i 1700-årene og det politiske demokrati i 1800-årene. Helt nyt er, at socialdemokraterne taler varmt for et økonomisk demokrati i virksomhederne baseret på OD uden at omtale deres fonds-visioner. Vægten er lagt på *ansvar og medbestemmelse*.

»Et nyt selvstændigt økonomisk ansvar for hver enkelt er en nødvendighed for mennesker og samfund. Gennem et nyt levende økonomisk demokrati må vi vise hinanden den nødvendige tillid og udbygge vort demokrati til et nyt spændende arbejdsliv.«¹⁷

»Det økonomiske demokrati påbegyndes gennem en lovpligtig overskudsdeling for alle. Pengene bindes i virksomhederne som lønmodtagerkapital forvaltet af de ansatte i fællesskab.«¹⁸

»Socialdemokraternes arbejdsprogram for 1988-1992 bygger hverken på bevidstløs decentralisering eller magtfuldkommen topstyring. Vi skal på en og samme tid tage fat på en demokratisering af vort samfund på alle felter med det mål at give den

enkelte et større personligt ansvar, større udfoldelsesmuligheder – og fastholde helheden og solidariteten mellem de enkelte befolkningsgrupper.

Vi har brug for begge dele: Glemmer vi den nye ansvarliggørelse og det nye demokrati, kan vi ikke løfte de økonomiske problemer og den ny udvikling. Glemmer vi helheden, tabes overblikket og sikkerheden på den vanskeligt farbare økonomiske udviklingsvej i de nærmeste år. Det er en proces, vi sætter i gang. Et nyt folkeligt værksted for hele Danmark.

Det bliver eksperimentets tid på en række områder i det nye demokrati: Vi må prøve os frem – på menneskets vilkår.«¹⁹

De konservatives evne til igen og igen at danne regering på trods af landets forværrede økonomiske balanceproblemer, SF's stigende vælgertilslutning, og Socialdemokratiets egne vanskeligheder med igen at få greb om tabte vælgergrupper tvang den socialdemokratiske ledelse til at genoverveje de gamle visioner. Den borgerlige regering var fortsat i offensiven med den tankegang, at nye kræfter og større arbejdslyst kunne kaldes frem i befolkningen ved at sænke beskatningen af den sidst tjente krone. Som modstykke til denne formel formulerede nu både de radikale, SF og socialdemokraterne den alternative filosofi: At medbestemmelse vil fremkalde de slumrende ressourcer. Under det nye slogan *Udvidet Demokrati* formulerede socialdemokraterne i 1988 demokratiseringstanken som et redskab til at skabe en ny folkelig ansvarlighed; som kunne frigøre de kræfter, der skulle til for at afhjælpe de national-økonomiske balanceproblemer.

»Der er brug for reformer, som både styrker det politiske og det sociale demokrati samt indleder den næste naturlige udvidelse af demokratiet: Det økonomiske demokrati.

Socialdemokraterne er overbevist om, at denne nye vej for samfundsudviklingen vil frigøre menneskelige ressourcer, skabe et nyt grundlag for større frihed og lighed, forbedre samfundets hele funktion og det enkelte menneskes ansvarlighed og selvrespekt.«²⁰

»Det økonomiske demokrati er det næste logiske og afgørende nødvendige skridt i udbygningen af vort politiske demokrati.

Begyndelsen er den lovpligtige overskudsdelingsreform og flere lovinitiativer, som alle sigter på en udbygning af demokratiet på arbejdspladsen.

Det er nødvendigt, fordi økonomisk demokrati og en grundlæggende uddannelsesreform er selve forudsætningerne for, at det politiske demokrati kan fungere mere hensigtsmæssigt. En bedre fordeling af personerne på de indflydelsesrige poster i samfundet forudsætter ganske enkelt en ØD-reform.

Det økonomiske demokrati er også selve forudsætningen for, at Danmark kan løse en række af de mest afgørende økonomiske problemer – arbejdsløsheden, betalingsbalancen og fordelingen i samfundet. Gennem det økonomiske demokrati kan vi skabe en større forbedring af konkurrenceevnen. Vi vil opleve, at den nye deling af indflydelse og ansvar på virksomhederne vil skabe en fornyet kreativitet og et samarbejde, som vil skabe grobund for øget produktivitet.

... Hovedsigtet er at lægge store dele af samfundets og fællesskabets forpligtelser direkte ud til dem, som er omfattet af forpligtelserne.

Kun gennem det økonomiske demokrati opnår lønmodtagerne en levende og frigørende selvrespekt ved at påtage sig et selvstændigt ansvar for egen arbejdssituation og selve produktionslivet.

For socialdemokraterne er demokratiet ikke udelukkende et mål i sig selv. Det er også en måde at løse opgaver på – det er den eneste metode, der dur i et moderne og kompliceret samfund.«²¹

Et yderligere led i det »nye ansvarssamfund« var socialdemokraternes forslag om at skabe en tvungen opsparing ved hjælp af en »pensionsreform«, som skulle skabe kapital til en øjeblikkelig investeringsindsats til gavn for beskæftigelsen og velfærdssamfundet. Ved hjælp af ny lovgivning og ved at udvikle en ny »kultur« var det hensigten samtidig at investere i ansvarsprojektet ved at overdrage beslutningsret fra de nye investorer til virksomhedernes medarbejdere.

»Det sikres, at lønmodtagerrepræsentanter får ret til at forvalte stemmerettigheder og bestyrelsesrepræsentation for de investe-

ringer, som foretages fra pensions- og lønmodtagerfonde mv. Der skal omkring pensionsfondene udvikles en ny »fondskultur«, som kan styrke virksomhedsdemokratiet og kontakten mellem pensionsfonde og medarbejdere.«²²

Oven på tyve års forsøg på at igangsætte et økonomisk demokrati for landets lønmodtagere uden at have vundet nogen klangbund for projektet i befolkningen, står reformpartierne tilbage med den fornemmelse, at lønmodtagernes egne holdninger er det, der hele tiden blokerer. I begyndelsen af 1970'erne forventede mange, at kravet om medejendomsret og indflydelse i sig selv var en kraft, som uafvendeligt ville brede sig og tvinge selv de modvillige politiske partier til at indstille sig på en reformproces. Ti år senere var det en fremherskende opfattelse, at begrebet »centrale fonde« var blevet den anstødssten, som blokerede for reformideernes spredning i befolkningen. Efter siden at have mødt en forsvindende interesse i befolkningen – også for ideen om at skabe et nyt »andels-samfund«, »socialistiske arbejdspladser« eller et nyt »ansvarssamfund«, der skulle kaste lønmodtagerne ud i selv at overtage »bøvlet« med virksomhedsdrift – føler politikerne nu, at så forskellige modeller har været præsenteret for folk uden effekt, at man kun kan håbe på, at en holdningsbearbejdning kan sætte processen i gang.

Problemet fremstår som det med hønen og ægget: Hvis hverken 1970'ernes oplysningskampagner eller 1980'ernes appeller om at redde landet har nogen effekt, så er der ikke anden udvej end at give lønmodtagerne medejendomsret og lade de interesser, der følger af den, få lønmodtagerne til at engagere sig i at tage ansvar for driften af deres egne virksomheder. Men hvordan skal man skabe politisk flertal for at indføre medejendomsretten, før befolkningen faktisk er blevet interesseret i at overtage det såkaldte ansvar?

Forestillingen er derfor, at projektet stadig er muligt, men at problemet er at få svinghjulet i gang. Er de rigtige holdninger først skabt, vil det øgede ansvar skabe større engagement. Problemet har samlet sig om, hvordan man får begyndt.

De rigtige holdninger

Dette kapitel vil belyse, om det virkelig nytter noget at forsøge at frembringe nye *holdninger* blandt folk. Er det reelt et spørgsmål om folks *vilje* til at være med i en omdannelse af virksomhederne, vi står overfor? Vil medarbejderejede virksomheder på længere sigt overleve, når først den rigtige arbejdsetik er skabt?

Mange af de kvaler, som de få, moderne eksperimenter med »medarbejderejede virksomheder« har haft, kan bortforklares med, at de i realiteten skyldes, at folk endnu ikke havde udviklet de rigtige holdninger, men stadig slæbte »lønmodtagerbevidstheden« med sig i baghovedet, selv om de gerne ville frigøre sig fra den. Tesen om, at »mange ting vil blive anderledes, når det bliver folks eget bøv!« at drive virksomhederne, kan ikke fejles af bordet, blot fordi det ikke i dag er lykkedes arbejdere og funktionærer at overtage og videreføre nogle enkelte, kriseramte virksomheder. Argumentet er, at det nye engagement, som tænkes at følge af medejerskab og selvstyre, skal have tid til at slå rod og fæstne sig i medarbejdernes bevidsthed, før man rigtig kan bedømme, hvor realistisk tanken er.

Men man behøver ikke at slå sig til tåls med det; vi har andre erfaringer at trække på. For eksempel kunne man se lidt nærmere på de klassiske, folkelige fællesskaber, som er den oprindelige inspirationskilde til tanken om de medarbejderejede og selvstyrende virksomheder. For tanken om produktionskollektiver er ikke ny, og der er erfaringer at bygge på fra befolkningens egne initiativer og eksperimenter med andelsorganiserede kompagniskaber.

Andelsbevægelsen var ikke kun forædlingsindustrier, som ejedes og styredes af bønder og husmænd, der ansatte fremmed personale til at udføre arbejdet. Den rummer et mylder af forskellige virksomhedstyper og organisationsformer til varetagelse af alle mulige

opgaver fra elforsyning, vejpasning og ishuse til indkøbsforeninger, forsamlingshuse, industriproduktion og eksportvirksomhed. Blandt disse står Vorupør-fiskernes store produktionskollektiv *Fiskercompagniet* som det førende eksempel på, hvordan et helt lokalsamfund kan gå sammen om at skabe et stort arbejdsfællesskab. Det blev til en foregangsvirksomhed, der gennem mange år gjorde Vorupør til en førende fiskeriby på den jyske vestkyst.

Folkelige vækkelser

Det er en del af dansk erindringsfællesskab, at bønderne i sidste århundrede blev vakt af de gudelige vækkelser. Dernæst forberedte de sig på at overtage det politiske ansvar i landet ved at revolutionere deres viden, deres åndelige horisont og deres selvbevidsthed i det gigantiske folkeoplysningsprojekt, som højskolebevægelsen satte i værk. Endelig omsatte de det levende ord til handling ved at skabe det »andelssamfund«, hvis eksportindsats blev grundlaget for landets moderne økonomi.

De aktuelle forestillinger om, at man kan vække lønmodtagerne til en redningsdåd for landet ved at give dem medansvar for virksomhederne, så de engageres og skifter bevidsthed, er som nævnt ikke mindst inspireret af denne form for dansk »kulturarv«, hvorfra tesaerne om vækkelsen og den store redningsdåd hentes frem og gives historisk vægt.

Igen står landet i en kritisk situation, fordi eksportmarkederne stiller krav om en ny og langt mere forædlet produktion, som fordrer store investeringer. 1800-årenes jævne bondefamilie var ikke velhavende, men der var så mange af dem, at de i fællesskab kunne opbygge en forædlingsindustri uden om herregårdsmejerierne og de private slagterier. Det afgørende var derfor at finde en ny organisationsform, som muliggjorde dette fællesskab. I dag er den enkelte lønmodtagerfamilie heller ikke velhavende, men de er så mange, og deres samlede lønsum er så stor en del af det samlede regnskab, at det kun er herfra, man kan skabe en investeringsindsats, som virkelig batter noget. Det afgørende er, om folk vil være med til det, og om man kan finde en organisationsform, som muliggør en fælles indsats.

En af dem, der mest ihærdigt har fået de tre reformpartier til at tage ved lære af Grundtvig, højskolebevægelsen og andelssamfundet, er Ejvind Larsen på dagbladet Information. Ikke uden effekt

har han i leder efter leder i avisen, i foredrag og i debatkredse forklaret socialdemokrater, folkesocialister og radikale, at det er og bliver tom utopi at ville forandre folks holdninger og komme passiviteten til livs, hvis ikke budskabet kan forankres i det »sanselige«. Det sanselige er det, der er til at tage og føle på: Danmarks selvbestemmelse, ansvaret for vores arbejdsliv, kærligheden til familie og venner, osv. Hvis ikke budskabet rammer det sanselige og kan vække folks selvstolthed, deres ansvarsfølelse og deres vilje til at tage sagen i deres egen hånd, så visner det hen i gold propaganda.

En folkelig vækkelse er derfor ensbetydende med, at folk tager ansvar for deres eget og hinandens liv – og skeen i den anden hånd. Baggrunden for bøndernes vækkelse i sidste århundrede var både overgangen til selvejet, det langstrakte politiske og økonomiske opgør med adelen, truslerne mod landets selvstændighed og kampen for at klare sig på eksportmarkederne. I dag er baggrunden for forsøget på at rejse en folkelig vækkelse også en krise.

Den vestlige verden har ikke længere det monopol på verdensmarkedet for industriprodukter, som skabte dens enorme velstand. Det monopol vil heldigvis heller aldrig kunne genskabes. Til gengæld er det en barsk oplevelse at skulle lære at leve med denne kendsgerning, for os – verdens mest forkælede befolkninger og stater.

I en vis udstrækning har kapitalerne det lidt lettere: De kan flyde derhen på jordkloden, hvor nyindustrialisering og statsinvesteringer skaber et kapitalbehov, som giver gunstige profitmuligheder for dem.

Når staten og befolkningen er vanskeligere stillet, er det, fordi de er stedbundne.

Investorerne kan sende deres kapitaler ud at arbejde andre steder i verden, men det er, heldigvis da, sjældent tilstrækkeligt til, at investorens hjemland og befolkning kan leve af det. Derfor handler statens og befolkningens problematik om at skabe hjemlig beskæftigelse – det vil sige om at bevare en position som konkurrencedygtige leverandører til verdensmarkedet.

Denne problematik præger situationen såvel i USA og Japan som i Europa.

Man kan med god ret spørge sig selv, om ikke de rige landes kampe for at bevare førerskabet på de kapitalistiske verdensmarkeder er så utiltalende, at man bør glæde sig over det, når sådanne

kampe ikke formår at mobilisere de rige landes befolkninger til en ekstra indsats. Det er vel – ud fra et globalt synspunkt – opmuntrende, at den politiske og økonomiske kamp om at dominere verdensmarkederne i så ringe grad kan engagere folk. Det er imidlertid en illusion at tro, at folkelige vækkelser styres af globale moralske synspunkter. De udspringer tværtimod af lokale befolkningers kampe for deres eksistensvilkår. På vækkelsernes, højskole- og andelsbevægelsernes tid i Danmark var landene omkring Den engelske Kanal endnu verdens kapitalistiske centrum, og det, bønderne sloges for, var at bevare og udvide deres gamle fodfæste som leverandører til kanallandenes rige fødevaremarkeder.

De protestantiske vækkelser var i almindelighed et led i de nordvesteuropæiske befolkningers overtagelse af deres egne virksomheder inden for handel, håndværk, skibsfart og landbrug. Vækkelserbevægelserne formulerede de nye, selvstændige vareproducenters opgør med det gamle kirkelige og verdslige standssamfunds formynderi.

Den rensende ild

Folkelige vækkelser er opstået, når en stedlig befolknings kamp for sine eksistensvilkår falder sammen med befolkningens bestræbelser på at frigøre sig fra et herskende, men smuldrende formynderi i samfundet. De folkelige reformbevægelser i Polen og andre forstenede kommunistiske stater illustrerer det sammenfald af overlevelseskamp og frigørelseskamp, som utallige gange i historiens løb har rejst de europæiske befolkninger til en særlig indsats.

Den private kapital har ikke længere ressourcer til at skabe det næste investeringsløft, som eksporterhvervene kræver for at kunne klare de kommende års konkurrence på verdensmarkederne. Det er denne måde at tænke den nuværende, kritiske situation i Danmark på, der fremkalder stadigt flere opfordringer til at igangsætte en ny folkelig vækkelse og en fornyet indsats i stil med andelsbevægelsen.

I vækkelsens egne termer er *det at tage ansvar for livet* den centrale tankegang: Tesen er, at befolkningen må gennem ilden – gennem den rensende ild af medansvar og forpligtelse over for de virksomheder, der hidtil blot har købt dens arbejdskraft. Den arbejdende befolkning skal simpelt hen ud på det dybe vand, ud i realiteternes verden, hvor den selv må tage ansvar for sit liv. Selv skabe den

produktivitet, der skal til, for at presse konkurrenterne ud af markedet, selv stå med den økonomiske risiko. Den tur i ilden vil vække befolkningen til dåd, så den om ikke får det bedre, så *bliver bedre*.

Ejvind Larsen er en af dem, der tidligt har haft blik for og mod til at tale den hjemlige sorgløshed og livsløgn midt imod. Imens de fleste akademikere gik og vænnede sig til tanken om det kommende »fritidssamfund«, »arbejdsfrie samfund« og »informationssamfund«, så turde han tænke sig om og overveje landets position og dybe afhængighed af de kapitalistiske verdensmarkeder og sige: Det er løgn! Kære venner, I kan ikke blive ved at leve i den tro, at arbejdet afskaffes, mens velfærden bevares. I er allerede ude i en kamp på liv og død – om I så vil det eller ej. Det er landets suverænitet, det gælder.

Ejvind Larsens pointe er: I vil blive bedre af det. Men kun hvis I selv går i krig, kaster barnepigerne af jer og i fællesskab tager ansvar for jeres eget liv.

Det er arbejdere og funktionærer, som kaldelsen gælder. Det er lønmodtagerne, der overvåges af »støttepædagoger« – deres arbejdsgivere, deres fagforeninger og deres velfærdsstat – som hjælper dem med at »afholde sig fra at drikke af magtens bærmælk«, mens de selv helst »undgår at segne under ansvarsens åg«.

Og det er landbruget, det gælder: Dette ærværdige gamle erhverv, der i dag er hyllet ind i skattefinansierede beskyttelsesforanstaltninger, som støtter det i kampen mod ulandenens bønder. Og dette til trods for, at landbruget drives af den selverhvervende del af befolkningen, der ellers nok er vant til at smøge ærmerne op, tage ansvar og se realiteterne i øjnene.

Vorupør Fiskercompagni

En folkelig vækkelse i Ejvind Larsens forstand, hvor et håb om en bedre og mere ansvarsbevidst tilværelse blev formuleret som en »tillidsfuld tro på Gud«, har som nævnt tidligere været en levende realitet her i landet.

For hundrede år siden gik en stor del af familierne i vestkystens største fiskerleje, Vorupør i Thy, sammen i et stort kollektiv, som de kaldte »Fiskercompagniet«, for som »søstre og brødre i ånden« at »gavne hverandre såvel åndelig som timelig«. Det ville sige: At skabe en menighed, drive erhverv i fællesskab og dele ansvar og udkomme ligeligt imellem sig.

Indadtil overdrog de deres skibe til fællesskabet og tog sammen det økonomiske ansvar for Compagniet en for alle som alle for en. Udadtil gjorde det ubetingede fællesskab dem stærke nok til at frigøre sig fra fiskeprangernes umyndiggørelse og udbytning. Compagniet overtog selv eksporten af egen fisk til det tyske marked.

Ved at løfte i flok fik fiskerne mulighed for at eksperimentere med ny teknologi og at udvikle erhvervet, så det blev konkurrencedygtigt på det store europæiske marked, som i Gründerperioden skabtes af jernbaner, dampskibe og industrialisering. Compagniet byggede nye skibstyper, anlagde ishuse og indkøbscentral, ligesom pakning og forsendelse af fisken blev organiseret højeffektivt. Det erobrede eksportmarkeder.

Fra at være et stort, men fattigt fiskerleje, der fik kniven på struben af markedernes internationalisering, udviklede fiskerne Vorupør til en velstående foregangsby inden for produktion og eksport af kvalitetsprodukter til højeste priser på de udenlandske markeder.

Havets prædiken

Ud fra et europæisk perspektiv havde de rige fiskebanker oppe langs den jyske vestkyst siden middelalderen været en fjern, men tillokkende fangstplads. For at sende ekspeditioner derop var man nødt til at udruste søgående fartøjer med stort mandskab. Det krævede store investeringer i skibe og materiel. Dette storfiskeri var gennem århundreder forbeholdt de kapitalstærke hollandske og senere engelske og tyske højsøflåder.

Disse kompagnior organiserede fjernfiskerier hvilede på datidens stordriftsfordele og var et givtigt investeringsobjekt for kapitalistiske investorer. De udgik fra kanalbyerne og de andre europæiske centerområder, som lå centralt langs den store nordvesteuropæiske søvej, der gik langs kysten fra Østersøen over Nordsøen til Middelhavets munding. Denne transportrute oplevede en voldsom vækst i den columbianske æra, fordi den blev centrum for og hovedleverandør af forsyningerne til de verdensomspændende søruter, der gik til Østen og Amerika.

Hele den vækst, som verdenshandelen og kolonialismen førte med sig, skabte en stigende bybefolkning og efterspørgsel på fødevarer, som bl.a. højsøfiskeriet i Nordsøen levede højt på. Den nedsaltede fisk sejlede hjem til fiskeflådernes basishavne. Her pakke-

des den for enten at blive solgt som proviant til de store flåder af handels- og orlogsskibe eller distribueret videre på skib og vogn til de tætbefolkede byer og landdistrikter.

Det danske kystfiskeri blev derimod drevet af lokalbefolkningen selv med små både fra åben strand og det indgik sammen med landbrug, bjærgning, fangst og skudebart i en bredt sammensat bondeøkonomi. Det vigtigste afsætningsmarked var bondebefolkningen længere inde i land, som selv kom agende ud til stranden for at købe frisk fisk til nedsaltning. Kun på de største landingspladser saltedes og tørredes fisk til eksport. Modsat studeavlen var fiskeriet fra den jyske vestkyst kun et ubetydeligt eksporterhverv helt frem til midten af 1800-årene.

Mens studene var bondeøkonomiens perfekte eksportartikel, fordi de selv kunne tilbagelægge den lange vej sydpå til afsætningsmarkederne, så måtte fisken sejles, og her skulle kystboerne konkurrere med de store fiske- og transportskibe, som kompagnierne havde i fart på Nordsøen. Det var ikke let, når kystboernes små fragtskibe, de såkaldte »sandskuder« og »everter«, var bygget til at lande på åben strand.

Bygningen af jernbanenettet vendte imidlertid fuldstændig op og ned på disse forhold inden for fiskerierhvervet. Hvis kystfiskerne forstod at udnytte den nye adgang til hurtig transport over land direkte til kontinentet, ville det give dem mulighed for at erobre nogle alternative stordriftsfordele, som snart kunne hamle op med de udenlandske rederiers sejlads frem og tilbage imellem havn og fjerne fiskepladser.

Kunne transportproblemet løses, havde de vestjyske fiskerlejer ydermere den fordel, at de var tæt på de rige fangstfelter, som lå nærmest den danske vestkyst. Disse fiskepladser kunne kystboerne sejle ud til hver dag, når det var »havvejr«, hvilket betød, at de kunne sende dagfrisk fisk med jernbanen sydpå. I stedet for at salte og eventuelt tørre fisken før forsendelsen, fandt man ud af at pakke den friske fisk i knust is, så den et døgn efter landingen kunne være fremme på de tyske fisketorve som såkaldt fersk fisk.

Hele denne omlægning forudsatte, at fiskerne var i stand til at skaffe is og til at udruste deres havbåde, så de kunne gå på havet uden at skulle vente for længe på vejret og uden at være bange for at gå noget længere ud, end de plejede. Is kunne de save på søerne om vinteren og ved at bygge nogle velisolerede huse, hvor isen

pakkedes i tang eller tørvsmuld, kunne de have is næsten hele sommersæsonen igennem. Kravet til skibene kunne de klare ved enten at ombygge og udruste de forhåndenværende sandskuder til effektivt fiskeri, ved at bygge de mindre fiskebåde større og udruste dem med dæk og større sejlføring eller ved at skaffe statsstøtte til havnebyggeri og bygge kuttere til havfiskeri.

Det var disse muligheder, som fremsynede folk i Søndre- og Nørre Vorupør på den jyske nordvestkyst tidligt havde blik for, og som de forstod at udnytte. Staten var til at få i tale, fordi et ekspanderende havfiskeri kunne give eftertragtede eksportindtægter, og fordi den danske statsmagt havde alt at vinde på at egnsudvikle de fattige sandflugtsområder ved at byde englændere og tyskere konkurrence på udnyttelsen af de rige fiskeressourcer i havet uden for kysten. Udvikling af Vesterhavsfiskeriet var et påskønnet supplement til det kendte slogan efter nederlaget til tyskerne: »Hvad udad tabes, skal indad vindes«. Samtidig var nye organisationsformer påkrævede, hvis et stort, men fattigt fiskerleje som Vorupør skulle være med og gå foran med nyinvesteringer, teknologiudvikling og opbygning af større driftsmidler end hidtil kendt i kystfiskeriet.

Problemet var, at fiskerne ikke var i stand til at optjene penge nok til de påkrævede investeringer. Selv om de var mange, så var de splittet op i mange, små fiskelaug, der arbejdede hver for sig, og som ingen långivere turde satse på. At spare penge op var så godt som udelukket. Tværtimod var mange i stadig gæld til købmænd og fiskeprangere, fordi de i vintertiden måtte købe på kredit mod forventet efterbetaling, når fiskeriet kom i gang igen. Derved kom de i lommen på handelsmændene, hvilket betød, at de fik endnu ringere betaling for fisken. Var fiskeriet sløjt, nåede mange kun lige at betale den gamle gæld af, mens fiskeriet stod på, så de igen måtte til at købe på kredit den følgende vinter og derfor blev ved at være fanget i en ond cirkel.

Det var i øvrigt gammel visdom blandt prangere og andre købere, at ville man have fisken til en billig pris, skulle man have godt med brændevin med til stranden og sørge for rigelig beskænkning af de våde og trætte fiskere, der kom i land. Fattigdom, drikkædighed, og hvad der fulgte deraf, plagede fiskerlejerne.

De fleste Vorupør-fiskere arbejdede sammen i tre-mandslaug. Hvert laug fiskede i sommerhalvåret nær land med en såkaldt

»havpram«. Forår og efterår gik flere pramlaug sammen om at fiske med krogliner længere fra land med de lidt større, men åbne sejl både, som krævede fra fire og op til otte mands besætning. De åbne både var kun beregnet til at gå på havet i fint vejr, sådan som man havde gjort fra gammel tid, da fiskeriet blot var én ud af kystboernes mange næringsveje. Med den lokale fiskehandels integration i det europæiske marked bragtes kystfiskeriet imidlertid ind i en priskonkurrence med mange andre fiskersamfund. Ligesom også klittens landbrug blev tvunget ind i en stigende specialisering på grund af den intensiverede handel med stadig flere af de produkter, som før var forbeholdt selvforsyningen.

Samtidig var befolkningsforøgelsen i fuld gang, og stadig flere kunne ikke få egen jord, mens fiskeriet var frit for enhver. Det betød, at mange unge blev fuldtidsfiskere, og at fiskerne var tvunget til at lande større fangster. De måtte have flere havdage, måtte gå på havet i dårligere vejr, måtte være til havs i længere tid og sejlede længere ud – havde ikke råd til at være så forsigtige som tidligere.

Når de åbne både blev overraskede af dårligt vejr, mens de var på havet, måtte de hurtigst muligt søge land, men var det pålandsvind, rejste der sig straks en farlig brænding over revlerne langs kysten, som let kunne bordfylde en åben båd. I stærk fralandsvind risikerede man at drive til havs og kuldsejle i rum sø.

Kombinationen af brændevin, fiskernes udnyttelse af enhver mulighed for at komme på havet og for stor fattigdom til at bygge nye bådtyper viste sig snart at skabe en uhyre farlig situation. Pludselig overraskedes samtlige mænd fra flere fiskerlejer på én gang af kuling til havs, og samfundene lammedes af sorg over de ilanddrivende lig af fædre, mænd og sønner. Bølger af uhyggelige drukneulykker i Vesterhavets brænding kom til at præge 1800-årenes anden halvdel. Gennem avisreportager og indsamlingskampanjer til fordel for de efterladte familier brændte disse oplevelser sig ind i den øvrige befolknings bevidsthed om Vesterhavsfiskerens liv. På en enkelt ulykkesnat i november 1893 druknede 49 fiskere langs den jyske vestkyst.

Vækkelsen

Vorupør Fiskercompagni's hundredeårs jubilæumsskrift beskriver, hvordan situationens kvælertag gav stødet til fiskerbefolkningens vækkelse:

»Den 26. marts 1885 blev på flere måder et vendepunkt i Vorupørs udvikling. 8 Vorupør-fiskere mistede livet i brændingen. I Vorupør gik redningsbåden ud for at bjerge 10 mand over til sig. Bådslæbet mistede sin kraft, båden kæntrede i brændingen og alle 22 ombordværende blev kastet i havet. Kun 2 af fiskerne blev reddet. Redningsmændene, 12 i alt, blev reddet. De bar alle redningsbælter.

De resterende både, som ventede uden for bråddet, søgte at bringe sig i sikkerhed i læ af Hanstholm. I Sdr. Vorupør var der kun tre mænd tilbage, i Nr. Vorupør var der kun et par stykker foruden redningsmandskabet. I 12 timer gik man i spænding.

Kl 12 nat kom der gående bud fra Thisted med et telegram, der dog ikke kunne udleveres, førend der var indsamlet 6 kr fra fiskerlejets små husholdninger. Alle, der havde søgt læ af Hanstholm, var kommet frelst i land.«²³

»Indre Mission slog overordentlig kraftigt igennem i Vorupør og kom meget hurtigt til at sætte sit præg på fiskerbefolkningen. Når omstillingen kunne ske så forholdsvis let netop her, er der sandsynligvis en sammenhæng imellem Indre Missions lære, ulykkerne på havet og befolkningens baggrund. Hvis brændevinen tilnærmelsesvis har udgjort den svøbe for Vorupørboerne, som den skildres med i erindringerne, har vejen til tilgivelse og frelse været kort og ubetinget for beboerne. En mellemvej fandtes ikke. Fiskerne havde dødens nærhed og uberegnelighed tættere inde på livet end andre befolkningsgrupper, og mange fandt vejen til troen gennem dødens og sorgens prøvelser.

I nødens stund var fiskerne på havet og hustruerne i land i ganske den samme situation – som Jens Munk-Poulsen udtrykte det vedr. ulykken i 1885: »Mange hjerter bævede, og mange løfter blev sikkert givet Gud, thi her følte man sin afmagt over for situationen. Og i sådanne tider falder alle teorier og opstyltede meninger bort. Da træder livets og dødens tunge virkelighed frem med al sin alvor, og da – i sin nød – finder ofte mangt et

hjerter hen til den Gud, der i de lyse og lette dage var på så lang afstand.«

Alle fiskere kom ud for situationer, hvor de stod ansigt til ansigt med døden. Overvejelser om livet og døden og følelsen af dødens nærhed i de skrøbelige både, hvor kun en tommes planke skilte liv og død, var uundgåelige. Kystfiskernes livsvilkår kunne vanskeligt sammenlignes med bondens eller borgerens sikre tilværelse på landjorden.

Compagnimedlemmet, senere Dannebrogsmænd, Jacob Thomsen, Vorupør, der overlevede kæntringen ved Hanstholm den 26. marts 1889, fortæller i sin levnedsbeskrivelse til Ordenskapitlet om en rejse i november 1894 med en mindre båd, der let kunne have fået skæbnesvangre følger:

»Vi fik vinden så hårdt fra land, at vi hverken kunne føre sejl eller ro og drev derfor længere og længere ude. I 17 timer havde vi ikke årene ude af vore hænder og var så til sidst ved at opgive alt, da vi var så forkomne. En af de fiskerbåde, vi var i følge med, blev om natten optaget af en damper og kom til Hull i England.

Men endelig drejede vinden sig lidt i sydlig retning. Vi fik givet sejlene så små som muligt og fik dem sat. Da var klokken omtrent 2 om natten. Vi havde på dette tidspunkt roet i 17 timer, og efter 3 timers sejlads landede vi på Hanstholm. Da var al huden både inde i hænderne og på sædet slidt af på grund af den lange roning og af at være gennemvåde. Ingen mennesker var til stede på stranden, da redningstelefonen dengang var ukendt her på kysten. Vi slæbte os, mere end vi gik, op til byen, hvor de fik redningsbåden sat i bevægelse efter de andre både, der var tilbage.«²⁴

At vinde selvbevidsthed og stolthed ved at tage ansvaret i egne hænder er ifølge Fiskercompagniets egen historieskrivning det afgørende ved den vækkelse, som banede vejen for fiskernes vilje til at skabe et ubetinget økonomisk fællesskab. Kollektivets kald og dets evne til at vende hele livssituationen i fiskerlejet demonstrerer, hvad der skaber en folkelig vækkelse af den art, og hvad den kan udrette i en krisesituation.

»Ved Vorupør Fiskeriforenings 50-års jubilæum den 25.6.1942

fremhævede Jørgen Pedersen, Ydby, kystfiskernes medfødte beskedenhed og mindreværdsfølelse, som ofte havde medført, at fiskerne var kommet i bageste række, når samfundets midler skulle deles ud.

... En anden taler, sognerådsformand Anton Jensen, Hanstед, sagde, at den åndelige vækkelse havde medført, at brændevinsflasken forsvandt, og at Vorupør var kommet til at stå på førstepladsen på kysten. Og han fortsatte: »Der kan vel være unge, som siger, at det kommer nok med fremskridtene, selv om vi ikke går med. Men det gør det ikke. Der er et gammelt ord, der siger, at de artige børn tier, men de får heller ingen ting. Nej, hvis I vil noget, så må I ikke lægge Jer hen og sove. Der er altid nogle, som vil gå Jeres bud. Den dag I glemmer det, så hører det op med at gå fremad.«²⁵

Eag »havets prædiken« – som fiskerne kaldte drukneulykkerne – lå kampen om det integrerede europæiske marked. Nutidens reformpartier får ikke et mere ideelt eksempel på deres moderne visioner om, at en befolkning selv kan tage ansvar for at arbejde sig ud af et internationalt kvælertag. Ud fra den synsvinkel gik Vorupørboerne gennem ilden for at nå frelsen: Fra en fatalistisk tilværelse på kredit, præget af et overforbrug af brændevin og en ond cirkel af forarmelse, gik de, efter havets prædikener, igennem en vækkelse, hvis strenge dyd og puritanske etik satte dem i stand til at tage ansvaret for deres eget liv, i erhverv som i ånd.

»De religiøse vækkelser resulterede i en omgående holdningsændring blandt fiskerne og deres pårørende. Vækkelserne dannede grobund for en kulturel revolution, som resulterede i radikale ændringer af værdinormerne blandt medlemmerne. Troen og livsholdningerne blev ideologiske fællesressourcer af allerstørste betydning for Compagnifiskerne.«²⁶

Fiskerne var fra gammel tid vant til at etablere deres bådelaug ved at gå sammen og deles om udgifterne til at købe en båd eller få bygget en ny. De, der var fælles om båden, udgjorde et bådelaug. Til bådens vedligeholdelse blev der efter hver havtur udtaget en andel af fangsten. Dens størrelse svarede ofte til den part, hver mand i besætningen fik, og kaldtes for bådparten. Der kunne godt

være flere fiskere med i det fiskelaug, der brugte båden, end der var i bådelaug. Når båden havde fået sin part, deltes resten af fangsten imellem de fiskere, der arbejdede sammen i fiskelaug.

Det almindelige var, at hver mand bidrog med et bestemt antal krogliner, garn, kranjer eller andre redskaber alt efter årstiden og fiskeriets art. Hans familie holdt redskaberne i stand og gjorde dem klar til hver havtur. Til gengæld delte man fangsten i lige store parter. Hvis en fisker ikke havde familie, måtte han ud af sin part betale en eller flere fiskerenker for at vedligeholde og klargøre hans redskaber. Redskabernes pasning krævede således flere hænders arbejde end selve fiskeriet ude til havs. Når det var havvej, kunne en mand holde både kone, børn og de gamle forældre fuldtids beskæftigede med at rede garn eller langliner op og sætte madning på krogene.

På den måde gik fiskerfamilierne sammen om at udrede de investeringer og yde det arbejde til havs og i land, som skulle til for at drive en virksomhed. Jo større båd, der krævedes, og jo mere arbejde fiskeriet fordrede, jo flere familier gik man sammen om at stable virksomheden på benene. Til at forestå ledelsen af de forskellige opgaver var man vant til at udpege, eller bare rette sig efter dem, der var bedst til det. Denne måde at organisere sig på kaldtes for partsfiskeri, og den er fortsat fiskerierhvervets fremherskende virksomhedsform.

Fiskelaugene lå på den ene side hele tiden i konkurrence med hinanden om fangstpladser og afsætning. På den anden side havde de ofte brug for hinanden til udsætning og ophaling af bådene og mange andre særlige opgaver på landingspladsen. Men hvert laug virkede som en selvstændig vareproducerende virksomhed, der udgjordes af et større eller mindre antal familier, som sammen tilrettelagde laugets arbejde og styrede dets investeringer. I den forstand var fiskerne frie og selvstændige vareproducenter, der selv stod med ansvaret for deres erhverv.

Det karakteristiske ved partsfiskeriet var, at en families daglige økonomi kun var afhængig af den flid, ekspertise og sparsommelighed, som de andre familier i dens eget laug lagde for dagen. Den var uafhængig af alle fiskerlejets andre familiers indsats og arbejdsomhed. At holde justits med hinanden var et indbyrdes forhold imellem partsfiskerne i det enkelte laug. Var der en kone, som ikke gjorde familiens krogliner ordentligt i stand, så de skabte be-

svær under arbejdet ude til havs, så gik det ud over alle de andre i laug, og hun fik at høre for det.

Når man etablerede et nyt laug, gjaldt det således om at udvalge sig de andre familier, som man var vant på bølgelængde med og var sikker på at kunne samarbejde med om orden, investeringer og arbejdsiver. Af den grund kunne der også være store forskelle på de enkelte laugs fiskeriindsats og indtjening. Derfor var de mindre ivrige ikke så interesserede i at komme i samme båd som de hårdt arbejdende, der forlangte en streng arbejdsdisciplin, mens de arbejdsomme omvendt nødig ville arbejde sammen med en doven-didrik.

Ulempen ved fiskelaugenes indbyrdes uafhængighed var, at det som nævnt var stærkt begrænset, hvor store midler en håndfuld fattige familier kunne samle sammen til investeringer i skib og redskaber. Fiskerlejets opsplittning i mange, små, selvstændige produktionsenheder gjorde det umuligt for fiskerne selv at satse større investeringer i forsøg med at udvikle nye fiskerier og skibstyper. Sådanne forsøg blev stadig mere tiltrængte, som situationen strammede til. Havets prædikener til den »syndige egn« handlede både om Guds nåde og om større skibe, brændingen ikke kunne bordfylde lige så let, som den fyldte de åbne både.

Da de første vakte fiskere i 1887 besluttede at gå sammen i Fiskercompagniet, drømte de ikke om at skabe en formel forening med vedtægter og bestyrelse. De skabte en menighed og overdrog deres både til Compagniet for at »gavne hverandre såvel åndelig som timelig«. Det samlede udbytte deltes ligeligt imellem samtlige familier. Compagniet var en forstørret udgave af de kendte både- og fiskerlaug. Tankegangen var, at når man var vant til at klare den enkeltes magtesløshed ved at gå sammen i laug med andre fiskere, så måtte den logiske udvej på fiskerlaugenes magtesløshed over for udviklingen være, at de gik sammen med hinanden om at skabe et endnu større fællesskab med tilsvarende større ressourcer.

De enkelte fiskerlaugs fordel ved at være uafhængige af hinanden modsvarede af deres dybe afhængighed af fiskeeksportører og kreditorer. Ved at udskifte uafhængigheden med en gensidig tillid og selvjustits i det store fællesskab blev det til gengæld muligt at gøre sig fri af eksportørernes og kreditorernes jerngreb. Medlemmer blev kun de, som i deres forhold til Gud og daglige arbejde viste ansvarsfølelse og offervilje.

Arbejdet på havet og i hjemmene fortsatte som før, men der var nu blevet ressourcer til på den ene side at påbegynde forsøg med at fiske helleflyndere længere til havs og på den anden side at sætte kampagner i gang over for sogneråd og Folketing med ansøgninger om økonomisk støtte til udvikling af havfiskeriet.

»Compagniets første forsøg på at kanalisere statspenge til Vorupør som led i samfundets forsøg på at bringe dansk fiskeri på fode kronedes med held. Den 5. maj 1890 ansøgte Fiskercompagniet Indenrigsministeriet om støtte til betaling af et fiskehus med stald, der anvendtes til hestene, der kørte fiskene til jernbanestationen, samt et påbegyndt ishus.

Compagniet omfattede da 26 fiskere, der som det udtryktes »i forening fisker og eksporterer fangsten for derefter ligeligt at dele udbyttet. Derved undgår vi tab ved mellemhandlere og kunne ved de store partier bedre konkurrere på udenlandske markeder«.

Compagniet havde pådraget sig en betydelig byggegæld og havde samtidig investeret i store både til helleflynderfiskei. Kunne fiskerne blot få 500 kr fra staten, »ville vor forretning være ordnet på en ret tilfredsstillende måde, og derved ville større sikring for nævnte fiskerlaugs fremtidige beståen være opnået, hvilket er af stor betydning for de dertil hørende fiskere«.

Sognerådet anbefalede ansøgningen, hvis ministeriet da gav støtte »i slige øjemed«. Herredskontoret frarådede, Thisted Amt anbefalede, og ministeriet bevilgede.«²⁷

Compagniet viste sig at være det helt rigtige værktøj til at skabe bevågenhed, vise troværdighed og etablere tilstrækkelig velvilje i regering og Folketing til at skaffe lån og tilskud fra statskassen. Lån og statsstøtte blev givet til at opføre ishus, pakhus, staldbygning og andet ved landingspladsen og sætte byens bådebygger i gang med at bygge en såkaldt prøvedæksbåd.

Ideen med prøvedæksbåden var, at man ved at lægge dæk i båden skulle kunne bygge et fartøj, som kunne tåle at blive overskyllet i brændingen uden at bordfylde. Erfaringer med dæksbåde havde kystboerne fra de gamle sandskuder til fragtsejlads, som man tidligere også havde fisket helleflynder med fra Baun, Hansted, Klitmøller og de andre landingspladser, hvorfra der blev drevet

skuddefart på Norge. Sandskuderne var imidlertid tunge og besværlige både at sætte i havet og at trække på land igen, og fra Vorupør havde der slet ikke været drevet skuddefart i nyere tid. Bådebyggerens opgave var at skabe en ny bådtype, som både var let håndterlig i havstokken, som kunne tåle at blive overskyllet, som kunne roes, og som var en god sejler. Staten betalte bådebyggeriet for at konstruere og bygge fartøjet. Fiskercompagniet stod for forsøgsfiskeriet og resultatet var, at typen i løbet af få år overgik alle forventninger om at modernisere fiskerbådene på Vestkysten. I Vorupør satte den skub i et indbringende helleflynderfiskeri, som kunne udfylde de sene vintermåneder.

Med prøvedæksbåden skabtes den fartøjstype, som ligger til grund for de moderne vestkystbåde, og prøvedæksbåden har fortsat en fremtrædende plads i Fiskercompagniets selvforståelse:

»Båden, der fik navnet »Ebenezer«, var bygget på klink af eg og fyr og indrettet til vandballast. Den var 26 fod lang og 9 3/4 fod bred. Nettoregistertonnagen var 5,44 tons, dvs cirka 2 tons større end de sædvanlige både. Inventaret bestod af 2 master og rigning, rundholter, 7 stk sejl, 6 årer, kompas, lanterner, anker og ankertov.

Prøvedæksbåden blev taget i brug af Fiskercompagniet i februar 1897, men først året efter var de sidste forbedringer afsluttet. Båden havde da kostet staten 1300 kr. Fiskerne stillede sig i begyndelsen tvivlende over for bådens egenskaber. De frygtede, at den ville være for tung at ro, og at det ville volde vanskeligheder at håndtere båden på stranden. Begge dele blev gjort til skamme.

Føreren af redningsskibet »Vestkysten«, F.V.Mortensen, gav den 3. januar 1900 båden og Compagniet følgende skudsmål: »Efter at Fiskercompagniet i Vorupør imidlertid havde taget sagen i sin hånd, således at samtlige derunder hørende bådelaug stod solidarisk i tilfælde af et ugunstigt resultat, viste det sig, at båden opfyldte de forventninger, der var stillede til den, idet fiskerne ved den daglige øvelse under brugen hurtigt lærte at overvinde de vanskeligheder, som de havde frygtet og i høj grad overvurderet ...«.

Allerede ved det andet års forsøg havde befolkningen fået blik for de store fordele, som denne bådtype frembød, og resultatet

viste sig deri, at der af fiskerne selv anskaffedes flere både efter samme model, således at der nu findes 18 à 20 både af denne type i Thisted Amt, hvoraf mindst de to trediedele er hjemme-hørende i Vorupør. Man kan kun være Vorupør Fiskercompagni taknemmelig for den energi, hvormed det udførte forsøget, idet det herved har forskaffet fiskerne på Vestkysten en mulighed for en videre udvikling af fiskeriet, som de tidligere savnede.«²⁸

I 1902 overtog Compagniet den nybyggede, såkaldte prøvemotorbåd »Vestjylland«, der også var blevet til som et statsfinansieret forsøgsprojekt på lokalt initiativ. Landbrugsministeriets tilsynsførende med Vorupør-projekterne udtalte i forbindelse med bådens overdragelse:

»Dette Compagni er ikke noget aktieselskab, men det består kun af flere bådelaug af fiskere, der driver fiskeriet i fællesskab og derved opnår at støtte hinanden således, at f.eks. uheldigt fiskeri, tab af redskaber eller lignende uheld, der kunne indtræffe for den enkelte båd, bæres af samtlige bådelaug, hvorved byrden lettes for den enkelte, ligesom også nye fiskerier og lignende bedre kunne iværksættes og forsøges, hvor de mange deltager i omkostningerne.

De enkelte bådelaug på kysten har som regel ikke råd til at ofre noget på forsøg, og viser fiskeriet sig derfor ikke straks heldigt og giver et rimeligt overskud, da må et sådant bådelaug nødvendigvis snart opgive ævret og gå tilbage til deres tidligere fiskeri og billigere drift.

At nogle bådelaug slutter sig sammen i lighed med det her nævnte Compagni, træffer man flere steder her på kysten, og det viser sig da også, at disse altid bliver foregangsmændene for alt nyt til fremme af fiskeriet. Da jeg ubetinget tror, at motorbåden har en fremtid for sig her på kysten, så formener jeg, at forsøget med »Vestjylland« ikke kan gøres bedre end netop af et sådant kompagni, der har alle betingelser for at kunne gennemføre det og evt. senere udnytte de indvundne erfaringer ...«²⁹

I 1901 beskrev L. Mylius-Erichsen den igangværende udvikling i Vorupør som han havde oplevet den:

»Vorupør var hjemstedet for den største samlede fiskerbefolkning på Vestkysten næst efter Esbjerg og Skagen. Det var dygtige og dristige folk, op imod et par hundrede fiskere, to trediedele eller flere af dem var indremissionen ivrig hengiven, ledede af en præst uden embede, som boede og virkede der i sognet, og af sognets lærer, som var født der og i sin tid selv havde været fisker.

Og med den for de hellige egne samfølelse hjalp disse fiskere hinanden frem, også i verdslige forhold, så at de økonomisk sad langt bedre i det end de vantro fæller, med hvem de havde det mindst mulige at bestille. Man kunne se det på husene, at kårerne var forbedret for de hellige, de rev de gamle maleriske hytter ned og byggede højloftet og sundt – men kedeligt.

Og man kunne se på deres ansigter, når man traf at komme til stranden en dag, hvor mange fiskere var beskæftigede på den fælles landingsplads i Nørre Vorupør inden for det skærmende stenrev – ansigterne bar velplejethedens præg, der var ikke længere drukkenskabstegn at spore som hos adskillige af de vantro, der klumpede sig sammen nordligst på landingspladsen som noget for sig, endda der ikke var synderlig andet, der holdt sammen på dem end den fælles, men afmægtige trods mod missionen, hvis fiskere her, på skolelærerens indflydelsesrige initiativ, alle fiskede i kompagni og til fælles udbytte og var organiserede i en eksportforening, hvorved de undgik mellemhandlere. Her praktiseredes altså en art kommunisme, der virkelig var beundringsværdig og vistnok enestående i landet.«³⁰

I sin tale til fiskernes koner ved fiskeriforeningens 50 års jubilæum i 1942 fortalte fiskeren Jens Baltesen om det liv som Vorupørboerne nu kunne glæde sig over at have skabt i byen:

»Jeg kan huske, da jeg som dreng stod på stranden i 90'erne, at når bådene kom ind, så stod konerne i træsko med kurv på ryggen og skulle bære fisken hjem. Nu kommer de ikke sådan. Og når fisken skulle tørres, så var det konerne, der bar den hjem, gjorde den ren og hængte den til tørring.

Der var heller ikke så hyggeligt i hjemmene som nu. Da var der sand på gulvet, og man kunne godt gå ind i sine træsko. Nu er der ferniseret over det hele, og vi får ikke lov at gå ind i vore

træsko. Dem skal vi helst sætte, længe før vi kommer til døren. Det er store fremskridt, der er sket. Vi har dejlige hjem, som er rene og pæne, og det skylder vi vore koner tak for. Og det store arbejde med muslingerne, det tager de med glæde.«³¹

Etik og produktionsmåde

I løbet af dette århundrede afviklede fiskerne igen det ubetingede fællesskab. Det gjorde de på trods af, at de netop gennem Fiskercompagniet og Fiskeriforeningen videreførte en lang række fælles funktioner i fiskeriet, tog nye initiativer, opdyrkede en ny eksport til det engelske marked for at supplere Tysklands-eksporten og moderniserede den andels-eksportvirksomhed, som fortsat afsætter deres specialiteter inden for bl.a. krogfangede torsk og kuller af højeste kvalitet. Fiskercompagniets krogfisk er i dag en kendt mærkevare, der opnår markedernes bedste priser. Hvorfor gik fiskerne så bort fra det succesrige, ubetingede produktionsfællesskab?

Forudsætningen for, at det overhovedet kunne lade sig gøre uden at miste de opnåede stordriftsfordele, er at finde i den måde, hvorpå arbejdsprocesser og samarbejdsformer blev lagt til rette. Compagniet satte storstilede projekter i gang, som åbnede nye fiskerier. Det organiserede nye former for arbejdsdeling imellem arbejdet til havs og afsætningsafdelingerne i land, men det var fortsat en hel serie af fiskelaug, som tog på havet med redskaberne og bragte fisken i land. Det skyldtes, at selve arbejdsprocessen til havs ikke i sig selv kunne drage fordel af at blive omorganiseret.

De effektivitetsskabende stordriftsfordele lå ikke i at mindske fangstenhedernes muligheder for selv at forvalte deres ekspertise, når de var på havet. Det var fortsat mest rationelt at lade fiskelaugene fungere som selvstyrende afdelinger af Compagniet, fordi det at udnytte vejr og strøm optimalt ude på fangstfelterne var en særdeles ekspertisekrævende og videnstung arbejdsproces. Optimal effektivitet krævede selvstændige overvejelser og øjeblikkelige beslutninger af eksperterne direkte på stedet, hvor fangsten foregik.

På en måde er fiskeriet et klassisk eksempel på den form for videnstung produktionsproces, som i dag vinder frem, og som stiller helt andre krav til organisationsformerne end det traditionelle, industrielle rutinearbejde. Også i Fiskercompagniet var en samord-

ning af selvstyrende afdelinger alene af effektivitetsmæssige grunde langt at foretrække fremfor en hierarkisk ledelsesstruktur.

Compagniets væsentligste funktion ud over indkøbsfunktionen og markedsføringen af produkterne var at samordne ressourcerne, igangsætte forsøgsprojekter, foretage langsigtede investeringer og skabe et solidt »back-up« til de enkelte fangstenheder. Derfor var det i princippet fortsat teknisk og organisatorisk muligt for de enkelte enheder at bryde ud af produktionsfællesskabet og fortsætte for sig selv, hvis blot markedsføringen, de nødvendige kollektive investeringer og den øvrige »back-up« fra Compagniets side kunne opretholdes i form af et selvstændigt andelsselskab.

I 1919 opløste fiskerne det økonomiske fællesskab. De besluttede sig for ikke at videreføre det egentlige produktionsfællesskab med den udbyttedeling og det udstrakte samarbejde imellem alle afdelingerne, hvormed de havde forvandlet Vorupør fra fattigdom til en velstående foregangsby. Spørgsmålet er stadig: Hvorfor gjorde de det, når den store medarbejderejede virksomhed var en enestående succes, som alle nød godt af? De kunne lige så godt have fortsat produktionsfællesskabet og udbygget det med nye afdelinger og initiativer, som kunne sikre byens fremtidige produktionsgrundlag. Det var faktisk lykkedes dem at skabe både et kollektivt engagement og en vilje blandt folk til at tage ansvar i fællesskab. Man havde lært hinanden at løfte i flok. Det var for en gangs skyld ikke længere folks holdninger, som fejlede noget. Alle forudsætninger for at videreføre den virksomhed, som var beboernes stolthed og egnens industrilokomotiv, var sikret.

Den kendsgerning, at medlemmerne selv opløste deres vellykkede, medarbejderejede virksomhed, rejser nogle fundamentale spørgsmål: Er det i realiteten et viljesspørgsmål, om folk vil tage ansvar for de store virksomheder? Er det forklaring nok, at folk ikke har de rigtige holdninger endnu? Er det rigtigt, at der med en reel demokratisk medindflydelse også følger en sand interesse i at tage del i ansvaret? Kan vi stole på, at hvis folk får ansvar, så vil de også engagere sig i bøvlet med at klare opgaverne? I Vorupørs tilfælde var de ideelle betingelser til stede. Produktionen var helt afhængig af medarbejdernes ekspertise og af deres arbejdsindsats. Den stærke folkelige vækkelse havde fået dem til at tage ansvar for deres eget og hverandres liv. I ubetinget fællesskab havde de allerede udrettet det utænkelige og omskabt en krise til velstand.

Vorupørboernes etik fejlede intet. De var »frelst« – dvs kunne leve åndeligt som et stort, vareproducerende, selvansvarligt kollektiv. Alligevel var den etik ikke det afgørende, når produktionsmåden også gjorde det muligt at klare sig økonomisk i mindre enheder.

Det viser foreløbig, at en ny etik ikke bare er noget, man kan tilkæmpe sig, men også noget, hvis overlevelse afhænger af, at den fortsat er nødvendig for produktionsmåden. En etik skal være mulig for overhovedet at kunne blive vakt, men den skal også fortsat være nødvendig for med sikkerhed at overleve.

Endnu et spørgsmål er derfor afgørende. Lå der i selve produktionsfællesskabet en kilde til dets egen instabilitet?

Protestantisk etik

Vorupørboerne tog sig sammen både for at begrænse deres eget, skadelige overforbrug og for at blive bedre mennesker, bedre til at tage ansvar i et forpligtende fællesskab. Det krævede tillid, realisme, planlægning, nøjsomhed, arbejdsindsats, dygtighed, selvdisciplin og uddannelse. Compagniet organiserede aftenskole for fiskerne, når »æ hav var gal«!

Det er ofte blevet sagt, at når det ubetingede fællesskab opløstes, var det fordi: »De, der havde mest fisk, ville ikke blive ved med at give til dem, der ikke gik på havet, det var også en usund måde at arbejde på«. »Det blev slået i stykker, fordi der var nogle, som var dygtigere end andre ... Ja, det kan vi så godt forstå, vi er alle mennesker, og vi er ikke helt gode alle sammen, og det var de heller ikke dengang, selv om de var gode folk. Men det slog det altså i stykker, at der var nogle, der benyttede sig af de andre«. ³²

I så fald retter alt sig efter vores indgroede fordomme om homo oeconomicus. Men som bekendt er det bare liberalismens menneskesyn. Fiskercompagniets hundredeårs jubilæumsbog viser, at det var lige omvendt! Sønnen til Compagniets faderskikkelse gennem mange år siger direkte:

»Det var fiskerne, der fiskede mindst, som foranledigede ændringen. Det var ikke dem, der fiskede meget! Fiskerne med mindst udbytte følte, at de modtog en slags almisse. De følte ikke, at de kunne være bekendt at få penge, som de ikke havde tjent. Derfor sagde de fra.« ³³

Kun for en overfladisk betragtning kunne der ligge en fristelse i at være med i Compagniet for at bestille så lidt som muligt og nyde godt af de andres indsats. Men i så fald ser man fuldstændig bort fra de indremissionske fiskeres strenge ansvarsfølelse over for fællesskabet. Her trak man skellet imellem frelse og synd. At ligge på den lade side var at forsynde sig imod fællesskabet.

Den berygtede strength hidrørte fra, at det ikke bare gjaldt om, at medlemmerne havde de rigtige holdninger. Den reelle opgave var at skabe det nødvendige sammenhold og udøve den indbyrdes disciplin i den store virksomhed, som man i de mindre fiskelaug var vant til at klare med gensidige irettesættelser, drilleri og en alvorlig snak i ny og næ. Alle partsfiskere ved, at når et kompagni af ligemænd står solidarisk om selv at tage ansvaret og selv træffe alle de ubehagelige beslutninger i kompagniets virksomhed, uden at kunne overlade det til nogen øvrighed at svinge pisken, så kræver det en uhyre disciplinerende etik at være ligemand.

»Inden for Fiskercompagniet var der gensidig kontrol, men alle stod solidariske af egen fri vilje, ikke blot, hvad angik kristelig og moralsk vandel, men også hvad angik Compagniets økonomi.« ³⁴

»I Compagniet vogtedes dyden nidkært på dets jævnlige fællesmøder. »Havde nogen i ugens løb handlet uskikkeligt, blev hans synder trukket frem; han fik lejlighed til at forsvare sig, om han kunne; ellers fik han »klø«, somme tider lidt mange og lidt hårde. Han måtte bede om forladelse for sine synder, ellers blev han smidt ud. Det sidste er hændt for flere nulevende, – hvoraf dog flere er blevet taget til nåde igen. Det kan ikke nægtes, at bøllenaturen her en tid har spillet sin rolle, men det er også her, den har fået sit knæk.« ³⁵

For den, der ikke var arbejdsom og nøjsom nok for de andre, og som heller ikke i deres øjne gjorde en ansvarlig indsats for fællesskabet, var det ingen fornøjelse at være med. De helliges moral kunne for de mindre optændte blive en infam del af hverdagen. Det var ikke de dygtigste, mest ansvarlige og energiske, der løste op for kravene om ubetinget fællesskab, men de, som ikke var i besiddelse af den påkrævede dyd og arbejdsomhed.

At være »hellig« var for nogle fiskere ensbetydende med at være pligtopfyldende og engageret i fællesskabet. For andre blev det et modbydeligt skældsord. Snarest et udtryk for hovmod. Modsigelsen imellem ordets to betydninger hidrørte fra den instabilitet, som er indbygget i en medarbejderejet virksomhed, når fællesskabet er nødt til at disciplinere sig selv og ikke kan fralægge sig ansvaret for at styre og træffe beslutninger, der stiller krav til medarbejderne selv.

Fiskercompagniets økonomiske demokrati udviklede en stærk og initiativrig virksomhed på egnen. Det blev et erhvervsmæssigt medrivende kraftcenter, hvis fremgang også kom fiskerne uden for kompagniet til gavn. Men produktionsfællesskabet var samtidig med til at udskyde en befolkning af »syndere« omkring sig selv, der ikke ville tilhøre de »frelste«, og som heller ikke var det i de helliges øjne. De hellige missionerede gerne for at trække flere med ind i fællesskabet. Andre vendte sig imod deres prædikanteri om kollektiv selvansvarlighed.

I en selverhvervende befolkning af selvstændige vareproducenter er kollektiv selvansvarlighed en nødvendig dyd inden for enhver virksomhed, hvad enten den er et familiebrug, et uafhængigt fiskelaug, eller et interessentskab.

Protestantismens religiøse idé, derimod, om at den rensende ild i ansvarsfuld puritanisme og arbejdsdisciplin er *et mål i sig selv*, kan vækkes i særlig krævende situationer, men den er ikke et særlig varigt fænomen – selv i denne befolkning.

Medarbejdereje og arbejdsfællesskab

Vorupør er det klassiske eksempel på en stor, selvstyrende og medarbejder-ejet virksomhed, der hvilede på en folkelig vækkelse, hvor denne havde de gunstigst tænkelige vilkår. Udgangspunktet var også ideelt, fordi Compagniet kunne etableres som en forstørret udgave af de små, selvstændige virksomheder, som i forvejen fandtes i form af partsfiskeriets både- og fiskerlaug. Der fordredes ikke en kvalitativt ny organisationsform. I den forstand brød initiativet ikke med de principper i fiskeriets produktionsmåde, som var befolkningens udgangspunkt. De blev snarere sat op i større skala.

Det betyder til gengæld, at vækkelsens opgave ikke var lige så umulig, som den ville have været, hvis man havde forsøgt at træk-

ke folk ind i nogle nye ejendoms-, arbejds- og samarbejdsformer, som brød med principperne i deres egne begreber og interesser.

Heri ligger uden tvivl en del af grunden til denne vækkelses succes med at skabe en stor, selvstyrende, medarbejderejet virksomhed. Fiskernes liv og begrebsverden var i forvejen indrettet på at drive selvstændig virksomhed. Familierne var vant til at samarbejde i små produktionsfællesskaber, som også stillede alle de vanskelige krav om kollektiv selvansvarlighed, om evnen til at få et selvstyrende samarbejde til at fungere og om evnen til at skabe brugbare beslutninger og selvdisciplin. Deres dyder, deres ansvarsbegreb, deres arbejdsetik og deres begreber om selvstændighed og sammenhold gjorde det umiddelbart muligt at skabe en tilsvarende virksomhed, men i en helt anden målestok. Derfor var der realisme og mening bag prædikanteriet.

Til gengæld giver denne del af andelsbevægelsen, som har størst lighed med nutidens reformtanker om virksomhedsdemokrati og selvstyrende medarbejdervirksomheder, ikke noget belæg for, at holdningsbearbejdning nytter noget som helst, hvis en foreslået, ny virksomhedstype ikke kan bygge direkte på befolkningens livsform og begrebsverden.

Den giver heller ikke belæg for, at store, selvstyrende, medarbejderejede virksomheder vil komme til at fungere på langt sigt, selv om det er lykkedes gennem praksis at få folk engagerede i at tage ansvaret for virksomhedernes drift. At nogle særlig vakte mennesker på et tidspunkt giver sig i kast med det store arbejde, det er at skabe sammenhold og handlekraft i en medarbejderejet virksomhed, giver ingen sikkerhed for, at deres engagement og ansvarsfølelse over for fællesskabet vil brede sig til de andre og konsolidere virksomheden. Opgavens art kan lige så godt avle en stigende uvilje imod de engageredes frelste krav til de andre om at påtage sig det ansvar, som virksomhedens overlevelse kræver.

Selve det at skabe enighed i et stort arbejdsfællesskab er et umådeligt arbejde, som hverken kan leve af de rigtige holdninger eller overleve på, at nogle stærkt engagerede lægger hele deres energi i at overtale de andre til at ofre den påkrævede indsats.

Folkets fornuft

Vorupør Fiskercompagni er den klassiske andelsbevægelses kronvidne på, at det godt kan lade sig gøre for folk at skabe deres egne, store og selvstyrende, medarbejderejede virksomheder. Et mere succesrigt eksempel herpå findes ikke i Danmark.

Analysen af Fiskercompagniet har også lært os, at det, vi kalder »folks holdninger«, ikke er en sum af løsrevne værdinormer og meninger om det ene og det andet, som man kan påvirke stykvis og manipulere med efter politisk forgodtbefindende:

Fiskernes holdninger til den internationale udvikling, der ramte deres erhverv og samfund som en alvorlig krise, var forankret i en *sammenhængende begrebsverden*. Denne begrebsverden var igen forankret i fiskernes liv som vareproducenter, der selv stod med ansvaret for at overleve som leverandører til markederne. Deres praktiske tilværelse som selverhvervende og deres grundlæggende begreber om at være »selvstændige« og om at gøre et godt »dagsværk« i familien og i fiskerlauget var en stramt struktureret kulturel baggrund. Denne baggrund bestemte, hvad der for dem var de reelle interesser. Og den var afgørende for, hvilke nye initiativer de selv betragtede som velbegrundede og realistiske, og som de derfor gerne engagerede sig i.

Når de tre reformpartier i dag begrundet deres tro på store medarbejderstyrede virksomheder med henvisninger til andelsbevægelsens strålende resultater, så tvinger de os til at overveje, om folks livsformer stadig skaber den baggrund for andelstanken, som fiskernes og bøndernes livsform gav. Kun hvis det er tilfældet, er henvisningerne til den klassiske andelstanke i realiteten noget værd. I modsat fald har vi fat i en god grund til, at reformtankerne ikke har kunnet vække befolkningens interesse. Konsekvensen af det må være, at man – ligesom i sidste århundrede – udarbejder en

ny, tidssvarende tankegang, som i dag kan vinde klangbund i folks livsform.

De selverhvervendes livsform

Fiskernes og bøndernes liv var på andelsbevægelsens tid forankret i en produktionsmåde, som bestod af familiebrug og fiskelaug, der som små selvstændige virksomheder producerede varer til markederne. Indtjeningen gik til at indkøbe redskaber, maskiner, håndværkerarbejde, livsfornødenheder og råmaterialer. Folk tilrettelagde selv deres dagsværk og stod selv med ansvaret for, at produktionen var rentabel. På markederne konkurrerede de med hinanden, og i den enkelte virksomhed gjaldt det hele tiden om at følge med den tekniske udvikling, så man kunne overleve som selvstændigt erhvervsdrivende. Virksomheden var et middel til at forblive selvstændig. At være selvstændig var ensbetydende med selv at stå med ansvaret for at få det til at gå rundt, selv at styre sine investeringer og selv lede og fordele opgaverne imellem sig.

Som vi så i Fiskercompagniet, drejede det selvstændige fiskerlaugs problematik sig hele tiden om at holde sammen på tilstrækkelig mange arbejdsduelige familier og investere i tilstrækkeligt effektive redskaber til, at virksomhedens produktion og indtjening kunne dække de samlede omkostninger. Udgifterne til familiernes underhold samt materiel og redskaber udgjorde virksomhedens *fasteste omkostninger*. Hertil kom de udgifter, som løb på til brændstof, is og andre råmaterialer, og som derfor afhang af, hvor meget man faktisk producerede. Det var virksomhedens *stykombkostninger*. Indtjeningen bestod i sagens natur af markedsprisen ganget med det antal varer, produktionsenheden leverede. Udgifterne bestod af de faste omkostninger plus de stykombkostninger, der løb på, alt efter hvor langt man var til havs, og hvor mange fisk, der skulle sendes af sted.

I det daglige gjaldt det, at jo lavere markedsprisen blev, desto større leverancer var man nødt til at klare for at kunne dække de faste omkostninger. Det var derfor, fiskerne var tvungne til at komme på havet stadig oftere.

På lidt længere sigt gjaldt det om at holde sammen på så mange familier og om at investere i så effektive skibe og redskaber, at man blev i stand til at levere stadig flere fisk uden at hæve stykombkostningerne ved at fange og levere dem. Kun ved at levere i en helt

anden størrelsesorden end før og til stykomkostninger, som lå betydeligt lavere end markedsprisen, kunne man sikre sig, at indtjeningen fortsat ville være stor nok til at dække de faste omkostninger.

Den problematik, der optog de selvstændige vareproducenter, var grundlæggende den samme for både fiskeri, landbrug og håndværk. Kunsten var at finde en balance imellem på den ene side at investere for at øge kapaciteten og sænke stykomkostningerne, og på den anden side at holde så meget styr på de faste omkostninger, at indtjeningen kunne dække dem ind.

At få dette til at gå op var betingelsen for at kunne overleve som selverhvervende familiebrug eller fiskerlaug. Derfor aftegnede denne problematik i praksis de selvstændiges overvejelser, begrebsverden og reelle interesser. Den var kernen i deres livsform.

Denne livsform har vi kaldt for de *selverhvervendes livsform*. Den er stadig realiseret i erhverv som landbrug og fiskeri, håndværk, detailhandel og servicevirksomhed samt i mange mindre fremstillingsvirksomheder inden for vidt forskellige typer af fabrikation. Det specielle ved selve produktionsmåden er, at den, i kontrast til de fleste andre produktionsmåder, kun forudsætter en enkelt livsform, nemlig de selverhvervendes. Derfor kaldes den også for den *enkle vareproduktionsmåde*. Bogen *Det glemte folk* beskriver de moderne udgaver af denne livsform, dens produktionsmåde og de interesser, der udspringer af den.³⁶

Den sammensatte produktionsmåde

Gennem de sidste hundrede år har yderligere en produktionsmåde vundet frem, der til forskel fra den enkle vareproduktionsmåde *forudsætter tre principielt forskellige livsformer*, som dens virksomheder trækker på.

Denne virksomhedstype *trækker alle sine ressourcer ind udefra*. De indhentes fra forskellige markeder. Driftskapital trækkes ind fra kapitalmarkedet, arbejdskraft trækkes ind fra arbejdsmarkedet, særlige specialister og ledere hentes ind fra et ekspertmarked:

Kapitalmarkedets investorer sætter deres penge i virksomhederne for til gengæld at få del i virksomhedernes profit. Denne virksomhedstype er derfor nødt til at producere et afkast, som er stort nok til at skaffe kapital med. Investorerne placerer enten deres penge som ansvarlig kapital, der betales med virksomhedens overskud el-

ler som lånekapital, der betales med en fast rente. I begge tilfælde har den enkelte virksomhed kun pengene til låns, så længe investorerne til gengæld får det forventede afkast af deres kapital. Set fra investorens synsvinkel er den enkelte virksomhed et investeringsobjekt, hvis afkast skal sammenlignes med den fortjeneste, som andre værdipapirer kaster af sig. Kunsten er at stille sin kapital til rådighed for de virksomheder, som vil give et indbringende afkast. Investoren må hele tiden sikre sin kapitals realværdi ved at flytte den fra de mindre givtige til det, han forventer, vil være de mere givtige virksomheder.

På *arbejdsmarkedet* udbyder lønmodtagerne deres arbejdstid til salg. Ved at monopolisere salget af arbejdskraft har arbejdere og funktionærer gennem deres fagforbund sikret sig fastpriser på arbejdstid. Det betyder, at hvert fag har forhandlet sig frem til en tarif, som fastlægger den pris, som en arbejdstime mindst skal koste. De enkelte virksomheder kan kun hente arbejdskraft ind i produktionen og administrationen, hvis de kan betale tariffen. I modsat fald vil lønmodtagerne søge til andre virksomheder, der overholder overenskomsten. Den enkelte virksomhed har derudover mulighed for at give ekstra i lønposen, hvis den vil sikre sig imod, at de ansatte tager arbejde et andet sted. For den enkelte lønmodtager gælder det om, at efterspørgslen på arbejdstid er så stor, at man er sikker på at være beskæftiget. Set ud fra lønmodtagersynspunkt er virksomhederne et udbud af arbejdspladser. Kunsten er at søge de arbejdspladser, der tilbyder de bedste løn- og arbejdsforhold.

Den tredje ressource består af de forskellige former for speciel ekspertise, som virksomhederne overbyder hinanden for at trække ind, fordi den er et våben i deres indbyrdes kamp for at overleve i konkurrencen. *Ekspertise-markedet* er derfor et sælgers marked. Her udbyder ledere og forskere deres evner til at skabe hurtig vækst eller langsigtet vækst. Den enkeltes kunst er at kunne tilbyde en ekspertise, ikke ret mange andre har, fordi det at give en virksomhed eneret hertil, eller blot et forspring på området, er det, der for virksomheden tæller i kampen mod konkurrenterne. De karriereorienterede ledere og forskere konkurrerer derfor også med hinanden om de eftertragtede poster og ansvarsområder, som de kan bruge til at udvikle deres egne ideer, kundskaber, erfaringer og metoder. Alle bestræber sig på hele tiden at være forud for de andre, så de

har noget unikt at tilbyde virksomhederne. Kunsten er at gøre sig uerstattelig, samtidig med at man selv er klar til at springe til en ny virksomhed, der kommer med et bedre tilbud.

Hvis man sammenfatter de krav, som de tre livsformer stiller til virksomhederne for at lade sig trække ind som ressourcer, så får man et indtryk af denne virksomhedstypes måde at fungere på. Den skal dels kunne skabe et overskud ud over det, som investeringerne fordrer, der mindst er på størrelse med renteniveauet og profitterne. Den skal kunne køre sin produktion og administration ved hjælp af indkøbt arbejdskraft og kunne betale for dennes arbejdstid med en løn, som ikke ligger under tariffærerne. Endelig skal den kunne tilbyde udfordringer, dispositionsfrihed og gager, som gør det muligt at tiltrække de eksperter, der skal til for at sammensætte en slagkraftig ledelse.

Virksomhederne er som regnskabsenheder indbyrdes uafhængige af hinanden, men de *trækker på de samme ressourcer* af kapital, arbejdskraft og ekspertise. De konkurrerer med andre ord ikke kun på afsætningsmarkederne, men også på de markeder, hvorfra de indkøber disse ressourcer. I kontrast til den enkle vareproduktionsmådes virksomheder, der selv rummer både driftsmidler, arbejde og viden i sig – og som derfor har tilsvarende begrænsede ressourcer til rådighed, medmindre også de går ud og låner – så er de nye virksomheder dybest set regnskabsenheder. De trækker de nødvendige ressourcer til sig, så længe de formår at gøre det rentabelt, men må give slip på både kapital, arbejdskraft og ekspertise igen, så snart lønsomheden bliver for lille i forhold til de andre virksomheder.

Det er dette forhold, at investorerne stiller deres midler til rådighed for virksomhederne *med det formål at få dem forrentet*, der forvandler deres penge til *kapital* i egentlig forstand. Herfra stammer betegnelsen *kapitalistisk produktionsmåde*.

Vi har altså at gøre med to produktionsmåder, der hviler på to principielt forskellige mekanismer til at sikre virksomhedernes økonomiske effektivitet:

Den første type af produktionsenhed, der hviler på kun en enkelt livsform, tvinges alene til at opretholde sin konkurrenceevne af livsformens krav om at kunne forblive selvstændigt erhvervsdrivende. Den fungerer som en organisme, hvis komponenter er ulø-

seligt knyttet til hinanden. Elementerne (familierne eller parthaverne og deres driftsmidler) lader sig ikke godvilligt skille ad for at blive sat sammen med helt andre elementer i nye virksomheder. Det er virksomheden selv, der som helhed forsøger at være smidig nok til stadigt at tilpasse sig nye eksistensvilkår. Denne løbende tilpasning foregår derfor hele tiden med de forhåndenværende ressourcer til rådighed. Hvis ikke man fremover kan klare sig med det, man hidtil har produceret, forsøges nye nicher dyrket op. Fra den traditionelle forankring i landbrug, fiskeri og håndværk har mange familievirksomheder gradvist over nogle generationer bevæget sig over i helt andre erhverv, såsom vognmandsvirksomhed, service- og entreprenørvirksomhed, småindustri, konsulentvirksomhed etc. Disse virksomheders særlige overlevelsessevne skyldes den smidighed, hvormed de selverhvervende giver sig i kast med nye ting og om nødvendigt kombinerer flere erhverv i en bredt sammensat familieøkonomi.

Fornyelsen i denne produktionsmåde består derfor i, at man hver i sær forsøger at bygge ud på de enkelte virksomheder for at bevare deres overlevelsessevne og forblive selvstændigt erhvervsdrivende.

Det, der sikrer fornyelsen i den type af virksomhed, der trækker på tre forskellige livsformer, er, at virksomhederne blot er *midlertidige samlingspunkter* for de tre ressourcer – samlingspunkter som opløses igen, når den pågældende produktion ikke længere er rentabel. Derefter skilles kapital, arbejdskraft og ekspertise ad for at blive koblet sammen på helt andre måder i nye virksomheder. Det varige i denne mekanisme er ikke virksomheden, men de tre ressourcer. De er uafhængige af den enkelte virksomhed, tilflyder den kun, så længe den kan betale for det ved at kombinere dem tilstrækkelig produktivt. De er vedvarende, fordi de ikke slides op på at holde en urentabel produktion i live, men mødes og spredes for at mødes igen, og det i en af de virksomheder, der har en tilstrækkelig lønsom måde at kombinere dem på i en produktionsproces.

Det, der sikrer en dynamisk erhvervsudvikling er, at virksomhederne konkurrerer om de samme ressourcer. Ved at ligge og overbyde hinanden tvinger virksomhederne hinanden til at holde en høj effektivitet. Fordi livsformerne ikke er bundet til nogen enkeltvirksomhed, er virksomhederne – som nævnt – nødt til at tilbyde dem fordelagtige forhold. Alle tre livsformer har derfor en interesse

i, at virksomhederne er tvunget til at være effektive. De har alle interesse i, at samtlige ressourcer er mobile i forhold til virksomhederne, således at nye virksomheder med gode produktideer kan trække kapital, arbejdskraft og ekspertise fra de gamle virksomheder, som har lagt fremtiden bag sig. Ud fra en nationaløkonomisk betragtning er denne mekanisme, som til stadighed tvinger fuldstændige omstruktureringer af erhvervslivet igennem, essentiel for at opretholde et effektivt produktionsapparat.

Fornyelsen i denne produktionsmåde består som sagt i, at alle tre livsformer er mobile i forhold til virksomhederne og forlanger god betaling for deres tilstedeværelse. Det gør, at de jævnligt trækker sig ud af virksomheder, skilles ad, omgrupperes og mødes på ny i netop de virksomheder, som kan kombinere dem på den mest effektive måde.

Hvor virksomheden i den ene produktionsmåde er en *varig organisme* under stadig tilpasning, så er virksomhederne i den anden produktionsmåde blot *midlertidige mødepunkter* for samfundets kapital, arbejdskraft og ekspertise.

Hvor den enkle virksomhed for den selverhvervendes livsform er et *mål*, som også er *middel*, så er den sammensatte virksomhedstype et rent *middel* for både investorens livsform, for lønarbejderlivsformen og for den karriereorienterede livsform.

De to virksomhedstyper kan godt beskæftige sig med den samme produktion. Arbejdets art, teknik og kundskaber kan være identiske. Men de er organisatorisk forskellige, og de forudsætter vidt forskellige livsformer. Kapitalkrævende stordriftsfordele begunstiger den sammensatte virksomhedstype, fordi den kan indhente ubegrænsede kapitalressourcer, hvis blot rentabiliteten er i orden. Den enkle virksomhedstype kræver til gengæld ikke noget afkast ud over det, som de løbende investeringer fordrer, og dens dagsværk skal ikke aflønnes til en bestemt tarif. Det giver den en speciel modstandskraft og konkurrenceevne. Det betyder imidlertid ud fra et overordnet synspunkt, at den er uvillig til at slippe sine driftsmidler og sine arbejdsduelige folk, før den er gået helt i stå, selv om de kunne have været anvendt bedre andetsteds end til at forlænge den døende virksomheds eget liv.

At det er to organisationsformer, vi har med at gøre, betyder også, at kvalifikationsforskelle ikke er det, som afgørende adskiller livsformerne. Lønmodtagerne kan være specialarbejdere, og de kan

være højtuddannede – det gør ingen principiel forskel. De kan have trivielt rutinearbejde eller selvstændige funktioner, som kræver metodekundskab, egne overvejelser og beslutninger. De kan være beskæftiget ved klassiske samlebånd og med maskinbetjening eller arbejde med højteknologi eller mennesker. Det samme gælder for de selvstændige. Den principielle forskel er derimod, om det – som for de sidstnævnte – er ens egen virksomhed, man arbejder for, og som for alt i verden skal opretholdes, eller virksomhederne er arbejdspladser, af hvilke man kræver effektivitet og gode løn- og arbejdsforhold, men hvis overlevelse ikke er noget mål i sig selv.

Livsformer og reformpolitik

Når den selverhvervendes livsform lever side om side med lønmodtagerlivsformen og sammenligner sig med den, så kalder de selverhvervende deres eget virksomhedsansvar for deres »selvstændighed«. De anser sig selv for frie og selvstændige i kontrast til den lønmodtager, der må stille sin arbejdsdag til rådighed for en fremmed arbejdsgiver. De siger »jeg er min egen herre« til forskel fra lønmodtageren, som har fundet sig i, at arbejdsgiveren leder og fordeler arbejdet. Den selvstændige vil slå for sin virksomhed for ikke at komme i samme situation som lønmodtagerne. Virksomhedens trivsel er kernepunktet i den selvstændige livsforms begrebsverden. Den er det givne udgangspunkt for alle overvejelser.

Når man tænker sin dagligdag, sit liv og samfundet omkring sig ud fra sin livsforms begrebsverden, er man tilbøjelig til at anskue det hele med sine egne begreber. Man vil naturligt betragte virksomhederne, arbejdet og så mange andre ting med de begreber, man anvender i sin egen problematik. Den selvstændige livsform vil med andre ord betragte virksomhederne i samfundet ud fra sin egen opfattelse af, hvad en virksomhed er. Selv om andre folk har indrettet deres tilværelse anderledes end én selv, så vil man vanskeligt kunne forestille sig, at de andre ikke gerne ville nyde de samme goder, som én selv, hvis de blot fik mulighed for det. Med den selvstændiges grundbegreber har man svært ved at forestille sig, at lønmodtagerne ikke gerne ville have ansvaret for deres egen virksomhed, hvis de først fik det prøvet. Man har med andre ord svært ved at se, at der kan være principielt andre *livsformer* i samfundet, som slet ikke *kan* begribe den begrebsverden, man selv tager for given.

De politiske planlæggere er selvfølgelig også på den ene eller den anden måde forankret i bestemte livsformers begrebsverdner. Det er en forudsætning for, at deres tanker har klangbund i dele af vælgerbefolkningen. Til gengæld kommer politikerne af samme grund ofte til uforvarende at foreslå noget, som de tror kan gælde hele samfundet, men som i realiteten bygger på nogle begreber og forudsætninger, der kun er meningsfulde og ønskværdige i den ene af samfundets livsformer.

Andelsbevægelsens virksomheder var som skabt til at løse de selvstændige danske familiebrugs vanskeligheder i 1880'erne. Det gjorde den ved at skabe en storindustriel forædling af varerne, så ikke bare herregårde, men også husmands- og gårdmandsbrug kunne eksportere – uden at miste deres selvstændighed. Arbejderkooperationen havde meget sværere ved at omskabe industrien, der beskæftigede stadig flere lønarbejdere, til selvstyrende, medarbejderejede kooperativer. Efter mange års ihærdig indsats måtte man konstatere, at det slet ikke var lykkedes at engagere lønmodtagerne i den vision.

De radikales forslag i 1980'erne om at igangsætte en proces, der kunne omskabe alle virksomheder til selvstændige, medarbejderejede produktionsfællesskaber vandt heller ingen genklang blandt lønmodtagerne. At virksomheder kunne drives af de mennesker, som arbejdede i dem, vidste de radikale fra landets partsfiskeri, håndværk, ingeniørvirksomheder og familiebrug. Men at en »virksomhed« faktisk er noget helt andet i den sammensatte produktionsmåde, havde de ikke taget højde for. Indvendingerne fra lønmodtagerside måtte de radikale derfor fortolke som en efterklang af en »klassekampsfilosofi fra industrialismens barndom«.

Omvendt måtte arbejderbevægelsens ØD-program fra 1970'erne på samme måde løbe alle de selvstændige koldt ned ad ryggen. Forestillingen om, at landets »virksomheder« skulle bringes ind under fagbevægelsens kontrol, kunne ikke betragtes som andet end en opbygning af »nye magtcentre« til at stække virksomhedernes selvstændighed med. Derfor var de radikale også aldeles afvisende over for enhver tanke om lønmodtagerfonde, som lå over virksomhederne.

Omvendt kom det radikale projekt til kort i de sektorer, der domineres af den sammensatte virksomhedstype, fordi lønmodtagerne i sagens natur ikke kunne se nogen fornuftig grund til at gøre

nogle penge immobile ved at binde dem til de enkelte virksomheder. Lige så selvfølgelig det er for den selvstændige at bruge sine penge på at styrke virksomheden, lige så absurd må den samme tangegang nødvendigvis være for samtlige livsformer i den anden produktionsmåde, hvis hele dynamik og effektivitet er betinget af, at virksomhederne er midlertidige mødesteder for ressourcerne.

Fra lønmodtagersynspunkt måtte det endda se ekstra grelt ud, at lønmodtagernes penge skulle bindes til de enkelte virksomheder, mens investorernes kapitaler fortsat fornuftigvis skulle kunne trækkes ud af usunde virksomheder og flyttes til de mere effektive, og samtidig ville de karriereorienterede eksperter selvfølgelig fortsat springe fra job til job imellem virksomhederne. Det kunne ikke betragtes som andet end en konserveringsmekanisme, der ville hæmme den dynamiske erhvervsudvikling snarere end at fremme den, og hvis eneste argument var en romantisk forestilling om, at enhver virksomhed har en fremtid for sig, hvis blot medarbejderne vil det.

Samtidig var lønmodtagerne selvfølgelig opmærksomme på, at tanken ikke blot ville skade erhvervslivets fornyelsesevne som helhed og på længere sigt, men også fange dem selv i en fælde på kort sigt. De oplevede til daglig på deres egen arbejdsplads, at de enkelte virksomheder både er *genstand* for inden- og udenlandske investorers spekulation i værdipapirer og er *midler* i koncernernes indbyrdes kampe om markeder og profitgivende produktioner. Kan en virksomhed købes billigt og sælges med gevinst, gør investoren det. Kan den for en periode bruges til at skabe et monopol på et marked ved at være foran med en ny vare, være foran med en ny produktionsmetode eller ved at konkurrenter holdes ude ved hjælp af dumpingpris-kampagner, så får investoren headhunted de rigtige eksperter til at gøre det. Den vellykkede investor har øje for at finde disse gevinstchancer og udnytte dem på den givtigste vis.

Tegner situationen på enten vare-, finans- eller valutamarke- derne til at vanskeliggøre disse operationer, så enten sælges eller skrælles virksomheden, og det helst længe inden andre får føling med de nye udsigter. Taberne er alle de investorer, der ikke har fingerspidsfornemmelse nok for disse evige omsving og nye muligheder, og som køber katten i sækken eller holder på det gamle, til de går til bunds sammen med det. En virksomhed er ikke adresse

på en bestemt kapital, men et altid midlertidigt kort i de indbyrdes kæmpende kapitalgruppers strategiske spil.

Ingen ved bedre end lønmodtageren, at den, der er naiv nok til at *binde* sine sparepenge til en enkelt af disse virksomheder, er en sikker taber. Så længe en virksomhed er et frit omsætteligt papir, der indgår i kapitalistiske investorers særlige strategier, vil en virksomhedsbunden medarbejderfond blot være lidt ekstra mad-ding på krogen, som investorer og ledere nok skal vide at indkal-kulere i deres planer. I dette regime risikerer den enkelte virk-somhed – med eller uden medarbejderfond – uforudset og med kort varsel at se sig selv smidt ud af markedet af aggressive kon-kurrenter.

Af denne, ganske fornuftige grund vil lønmodtagerne aldrig kunne begejstres for ideen om at skulle tvinges til at sætte *deres* opsparring i en bunden medarbejderfond. Man skal imidlertid ik-ke tro, at lønmodtagernes realistiske vurdering af de kapitalistiske investorers særlige metoder er ensbetydende med, at lønmodta-gerne har en interesse i at fjerne ressourcernes grundlæggende *be-vægelighed* i forhold til virksomhederne. Det er nødvendigt at skel-ne imellem på den ene side kritikken af de kapitalistiske investo-rer og på den anden side lønmodtagernes interesse i, at de *sunde* virksomheder bruges som *mødesteder* for kapital, arbejdskraft og ekspertise, men kun så længe disse virksomheder kan skabe basis for gode løn- og arbejdsforhold.

Tesen om falsk bevidsthed

Efter denne analyse kan vi vende tilbage til forestillingen om, at det er falsk bevidsthed og manglende ansvarsfølelse, der blokerer for reformtankernes gennemslag i befolkningen. Spørgsmålet er, om ikke ideen om, at andre mennesker har en falsk bevidsthed, of-te hidrører fra, at man ikke selv for alvor har forstået denne be-vidstheds plads i en anden livsforms rationelle problematik og dennes produktionsmåde.

For at forstå hvad det er, folk mener, når de beskylder andre for at have en »falsk bevidsthed«, er det nødvendigt at vide, hvad de mener, det *sande* er. Her finder vi to forskellige opfattelser:

Den ene henviser til menneskets iboende egenskaber og define-rer det sande som den bevidsthed, der virkelig udtrykker *menneskets* natur og eget jeg. Til grund for denne opfattelse ligger altid et be-

stemt *menneskesyn*, der beskriver menneskets sande trang og dennes *almenmenneskelige* værdier.

Den anden tager sit udgangspunkt i befolkningsklassernes plads i *samfundet* ud fra en opfattelse af klassernes *historiske mission*. Små-borgerskabets historiske opgave var f.eks. at muliggøre den bor-gerlige revolution imod det feudale standssamfund, mens arbej-derklassens historiske mission er at fælde kapitalismen. I denne tankegang *pålægger historien klasserne deres sande interesser*.

I den første tankegang har folk en falsk bevidsthed, hvis deres værdier og bestræbelser ikke er i overensstemmelse med menne-skets eget jeg. I den anden tankegang har folk en falsk bevidsthed, hvis ikke de lytter til historiens krav og forventninger til deres klas-se, det vil sige, hvis ikke de forstår deres plads i historien.

Når arbejderne stiller krav til virksomhederne i stedet for at »ta-ge ansvaret for deres eget liv«, vil man ud fra den første tankegang kunne hævde, at de er fremmedgjorte over for menneskets sande trang til selv at tage livet i sin egen hånd. Når arbejderne interes-serer sig for gode løn- og arbejdsforhold i stedet for at omstyrte ka-pitalismen, vil man ud fra den anden tankegang kunne hævde, at deres bevidsthed er falsk i forhold til deres objektive interesser.

Problemet er ikke blot, at det bliver et spørgsmål om tro, hvad man så vælger at mene er sandt. Det praktiske problem er, at den-ne bedrevidende arrogance over for andre menneskers begrebsver-den bevirker, at man ikke går ind i en seriøs dialog med dem. Hvis de har en forkert bevidsthed, er det selvfølgelig omsonst at tage en selvkritisk diskussion med dem. Man vil snarere forsøge enten at vække den sande bevidsthed hos dem eller at påvirke deres be-vidsthed gennem holdningsbearbejdning.

Hvis man i stedet forstår folks bevidsthed som et udtryk for de-res faktiske livsform, tvinger man sig selv til at gå ind i en dialog, hvor man tager deres synspunkter alvorligt og kan se nødvending-heden af selv at lære noget af det. Det kan f.eks. dreje sig om, hvor-dan den politiske planlægning så kan gribes an, hvis man vil und-gå at spænde ben for den. Det er ikke ualmindeligt, at det, én livs-form vil mene er et udtryk for menneskets sande lyst, for andre livsformer er udtryk for påtvungne normer, der får folk til at gøre en dyd af nødvendighed. Lad os se på et par eksempler:

Anskuet ud fra de selvstændiges livsform vil almindelige lønmodtage-res krav til virksomhederne om at få en ordentlig timeløn og gode

arbejdsvilkår – også selv om det rammer de svageste virksomheders forsøg på at overleve – tage sig ud som en ansvarsløshed, der ikke rimer med menneskets egentlige trang til selv at tage ansvaret for sit eget liv. Forklaringen synes kun at kunne være, at »fagforeningerne« har påvirket arbejdernes holdninger og givet dem en »falsk bevidsthed«. Denne »lønmodtager-bevidsthed« får arbejderne til at overlade ansvar og beslutninger i virksomhederne og organisationerne til andre mennesker. Til gengæld står arbejderne selv tilbage med en magelig »passivitet« og »krævementalitet«, som passer fagforeningerne godt.

Set ud fra den selvstændige livsforms synspunkt er fagforeningerne med andre ord en årsag til, at arbejdere og funktionærer ikke har den sande bevidsthed om værdien af at tage ansvaret for sit eget arbejdsliv. Den bevidsthed, som de selverhvervende selv har.

Anskuet ud fra lønarbejder-livsformens modsatte perspektiv vil de små selvstændiges indædte kamp for at holde deres egne virksomheder i gang – selv om »timelønnen« er under al anstændighed, og selv om der aldrig kan blive tid til at »holde fri« – tage sig ud som et bevidstløst slavearbejde, hvor man knokler og knokler for at være fri og selvstændig, men netop derfor aldrig er det. Opretholdelsen af denne selvmodsigelse tilskrives en »gammel bonde-mentalitet«, som gør de selvstændige blinde for, at der er andre værdier i tilværelsen end arbejde og penge. Deres forestillinger om, at de er frie og selvstændige, kan kun betragtes som en falsk bevidsthed, der ikke svarer til den »moderne virkelighed«, og som strider imod moderne menneskers lyst og behov.

Set ud fra et lønmodtager-synspunkt er den gamle bonde-mentalitet årsagen til, at de små selvstændige er underkastet nogle gammeldags, småborgerlige normer og værdier, som fastholder dem i en falsk bevidsthed om menneskets væsen og det moderne samfund.

Når det gælder de selvstændiges livsform, så har det altid været arbejderpartiernes opfattelse, at teknologiudviklingen og den moderne økonomiske vækst og velstand af sig selv fik den falske bevidsthed til at smuldre bort. Derfor kunne man roligt fremme de moderne velfærdsnormer og organisere folk i moderne fagforeninger. Erfaringen er imidlertid, at de selvstændiges bevidsthed ikke

er forsvundet, fordi deres *livsform* stadig skaber sig nye eksistensmuligheder rundt omkring i det moderne samfund.

På samme måde har andre tænkt, at teknologiudviklingen underminerer »lønmodtager-bevidstheden«, fordi man tror, at denne »bevidsthed« forudsætter et kedeligt rutinearbejde, der ikke kan motivere folk. Man glemmer helt, at karrierefolk er ekstremt krævende og mobile i forhold til virksomhederne, og man får den bagvendte forestilling om lønmodtagerne, at folk, der har et interessant fag, bliver mindre kritiske over for valget af arbejdsplads. Derved overser man, at de veluddannede lønmodtagere med spændende arbejde er de, der kræver størst bevægelighed i forhold til de enkelte virksomheder. I stedet for at se, at *større faglige kvalifikationer* i virkeligheden *skærper lønmodtagernes krav til virksomhederne* og til bevægeligheden, så forestiller man sig fejlagtigt, at den teknologiudvikling, som erstatter rutinearbejde med vidensarbejde, vil svække lønmodtagerkravene.

Det er med andre ord vigtigt at gøre sig fri af den misforståelse, at lønmodtager-livsformen hidrører fra lavtkvalificeret og kedeligt rutinearbejde. Lønmodtager-livsformen afhænger i realiteten ikke af tekniske forhold i arbejdsprocesserne. Den er tværtimod et nødvendigt led i den sammensatte produktionsmåde, hvis effektivitet hidrører fra, at virksomhederne er midlertidige mødesteder for samfundets ressourcer. Det betyder, at jo større kvalifikationer lønmodtagerne får, desto større krav stiller de til deres arbejdsplads, og jo mere frit og kritisk vil de kunne vælge imellem de enkelte virksomheder. De unges krav om »meningsfyldt arbejde« er et udtryk for dette.

Ved ensidigt at betone de ansattes loyalitet og se bort fra kravet om meningsfyldt arbejde og fri bevægelighed i forhold til de enkelte virksomheder har man skabt den forestilling, at der nu er ved at skabes nogle nye »funktionær-holdninger« blandt lønmodtagerne. Heri har de, der gerne så lønmodtager-bevidstheden forsvinde, villet se beviset på, at årsagerne til arbejdernes »falske« bevidsthed var ved at smuldre bort. Erfaringen er imidlertid, at lønmodtager-bevidstheden ikke sådan forsvinder, snarere tværtimod. At den ikke gør det, bliver så bortforklaret med, at fagforeningerne bliver ved med at indoktrinere lønmodtagerne med deres falske klassekampsideologi. Konklusionen på det ræsonnement er, at fagbevægelsen med en forældet filosofi stadig fastholder sine medlemmer i forbrugerskisme, lønkamp og ansvarsløshed.

Her er det, at troen på en folkelig vækkelse kommer ind. Hvis den passiviserende klassekamps-filosofi i virkeligheden strider imod menneskets iboende trang til at tage ansvar for dets egen arbejds-situation, så burde den falske ideologi kunne fejles bort, hvis folk fik ansvar for deres egen arbejdsplads. Hermed er vi fremme ved den velkendte tankegang, at giver man medarbejderne ansvar for virksomhedens drift, så vil de også engagere sig i at klare denne opgave, fordi det ligger til mennesket at ville have ansvar for sit eget liv.

Den tankegang ligger som bekendt bag ved de aktuelle forestillinger om, at politikerne kan vække lønmodtagerne til en redningsdåd for *landet* ved at give dem *medansvar* for virksomhederne, så de engageres og skifter bevidsthed.

Ansvarsbegrebet

Livsformerne taler altså forbi hinanden, fordi de bruger de samme ord, men mener noget forskelligt med mange af dem. Det må også gælde et ord som ansvar.

Ansvar er et nøglebegreb i debatten, og alle bruger det i en positiv betydning, men uden at gøre sig helt klart, hvad de andre parter præcist mener, når de taler om »ansvar«. Vi går ud fra, at alle mener nogenlunde det samme. Det betyder for eksempel, at når vi diskuterer, hvordan vi skal få hinanden til at tage »ansvar«, så kan alle blive enige om, at det er godt at være »ansvarlig«. Alligevel ender debatten altid med, at de forskellige grupper er dybt utilfredse med hinandens ansvarsfølelse. Da det opleves som et spørgsmål om *graden* af ansvar, tror man, at denne kan øges ved at holdningsbearbejde folk, så nogle flere af os får en større ansvarsfølelse eller tager ansvar for flere ting.

Tankegangen er, at når virksomhedernes medarbejdere kan overlades ansvaret for kantine, toiletpapir og rygepauser, så kan de også tage ansvar for deres egen arbejdsfunktion, og for maskinopstillingen. Efterhånden udstrækkes deres engagement til at have ansvar for virksomhedens økonomiske rentabilitet – ja, i sidste ende hele landets nationaløkonomiske balanceproblemer og nationens suverænitet.

Bag denne tankegang ligger den forestilling, at der ikke er nogen grænser for, hvor meget ansvar man kan påtage sig. Forestillingen er til syvende og sidst, at jo mere »ansvar« man får, desto mere »engagement« får man også i at påtage sig ansvaret.

Dette ansvarsbegreb bliver imidlertid indholdsløst, når man gennemtænker, hvad mening det kan have at tage det optimale ansvar for alle ting. At have ansvar for noget må betyde, at man satser midler på, at netop det, man har ansvar for, vil lykkes. At tage ansvar for noget vil sige, at det er mål, mens noget andet er midler dertil. At have ansvar for noget kræver derfor, at man fravælger noget andet. Hvis begrebet ansvar står alene, bliver det meningsløst. At sige, man kan tage ansvar for alle ting, er derfor også enten indholdsløst eller en selvmodsigelse.

I samfundet er det tværtimod, fordi vi har ansvar for forskellige ting, at vi kan fungere sammen. En industrivirksomhed er et mødested for forskellige livsformer, der har forskellige mål, og som alle på hver deres måde har brug for virksomheden som middel. At de alle bidrager hver på deres måde til virksomhedens liv skyldes ikke, at dens overlevelse er et mål i sig selv, men at den er et mødested, som er middel for dem alle. For den lille, selvstændige familievirksomhed er virksomheden derimod et mål i sig selv, fordi det, familien tager ansvar for, er at forblive selverhvervende. Til gengæld »svigter« de selvstændige det, lønmodtageren kalder privatliv og fritid, fordi den selvstændige familie med kone, børn og venner rask væk tager aftener og søndage i brug til at drive virksomheden.

Samfundets arbejdsdeling og sammenhængskraft afhænger derfor af, at de forskellige livsformer har modsatte mål og midler, som supplerer hinanden. Det vil sige, at »ansvar« må være noget modsat for de forskellige grupper, fordi det, de tager ansvar for, som nævnt er fuldstændig forskellige ting:

Den selvstændigt erhvervsdrivende tager som tidligere beskrevet ansvar for, at virksomhedens indtjening er så meget større end omkostningerne, at der er investeringsmidler nok til at bevare virksomhedens konkurrenceevne. Selv at have det fulde ansvar for sin egen virksomheds overlevelse er for den selvstændiges livsform indbegrebet af frihed.

Den kapitalistiske investor derimod har ansvar for at placere risikovillig kapital i de rigtige selskaber. Af den grund kan han ikke tage ansvar for det enkelte selskabs overlevelse, for han skal sørge for at realisere værditilvæksten og sælge selskabet, så snart det er optimalt for kapitalens vækst at gøre det. Det er hans ansvar at trække kapitalen ud af selskabet på det gunstigst mulige tidspunkt, så kapitalen ikke selv lider overlast, og så det bliver nye ejere, der

lider eventuelle tab af realværdier. Derfor vil det være uansvarligt af en kapitalistisk investor at tage ansvar for en virksomheds overlevelse. Kapitalens frie bevægelighed er indbegrebet af investorens ansvar og frihed.

Investorens ansvar for kapitalens egen overlevelse gør, at han må købe ledere til at tage ansvar for en profitabel drift af det enkelte selskabs virksomheder. Lederens livsform er indrettet til at tage ansvar for driften af den virksomhed, som køber hans ekspertise. Lederen engageres til at lægge hele sin specialviden og alle sine personlige evner og kræfter i at styrke virksomhedens konkurrenceevne for at optimere dens afkast og værditilvækst.

Det er lederens eget ansvar at udvikle de evner, der skal til, for at han kan konkurrere om de eftertragtede jobs. Derfor har han også selv ansvar for sin egen karriere, og for at opsiges ansættelsesforholdet til fordel for en større udfordring i en ny virksomhed, så snart han får chancen for det. Hans ansvar for virksomheden gælder kun, så længe ansættelsesforholdet varer. For lederen er frihed ensbetydende med dispositionsfrihed i arbejdet, frihed til at springe fra virksomhed til virksomhed og ansvar for den enkelte virksomheds succes, mens ansættelsen varer.

Den selvstændiges, investorens og lederens forskellige ansvar kan ikke frit omdefineres, fordi de er kernen i tre livsformer, som er baseret på at varetage hver deres særlige type af ansvar, og hver især er indrettet til at kunne netop det.

Derfor er ansvar ikke et spørgsmål om grader, men et spørgsmål om at kunne tage *ansvar for principielt forskellige ting*.

Det at have ansvar for nogle af disse ting betyder, at der er andre ting, man ikke også kan have ansvar for. Man kan ikke samtidig have ansvar for to modsatte opgaver eller for flere modsatte mål og midler.

Ligesom et samfund er utænkeligt uden ansvar, så er ansvarsbegrebet utænkeligt uden en arbejdsdeling imellem modsatte ansvar eller en ansvarsdeling imellem modsatte opgaver. Det er dybest set grunden til, at korporativismen må vække folkelig modstand.

Når det alligevel er en velkendt utopi, at de forskellige livsformers ansvar på den større industrivirksomhed burde kunne smelte sammen, skyldes det, at man kan henvise til den selvstændige familievirksomhed, hvor ansvaret for virksomheden deles af alle.

Problemet er blot, at dette ansvar slet ikke svarer til de ting, investoren, lederen og lønmodtageren tager ansvar for. Utopien forudsætter, at man ikke kan skelne imellem den enkle virksomhedstype og den sammesatte virksomhedstype og imellem deres principielt forskellige produktionsmåder. Den selvstændige kan for eksempel ikke tage ansvar for at flytte pengemidler rundt, så de altid anbringes i de mest lønsomme produktioner i samfundet. Det er uforeneligt med hans ansvar for familievirksomhedens overlevelse.

På samme måde er lederens ansvar for, at der smidigt flyttes ekspertise rundt imellem virksomhederne i samfundet, uforeneligt med den selvstændiges identitet med sin egen virksomhed. Også lønmodtagerens ansvar for, at der er livsværdier, som afskærmes fra arbejdet og de kommercielle interesser, strider imod det, den selvstændige kan tage ansvar for.

Når en lønmodtager sættes til bestemte arbejdsopgaver på en arbejdsplads, så får han eller hun ansvar for at udføre opgaven på de betingelser, som er stillet til rådighed i form af det udleverede værktøj, maskiner og materialer, båndets hastighed eller den foreskrevne fremgangsmåde. Man har derimod ikke ansvar for, at maskinopstillingen, arbejdsdelingen og produktionsgangen som helhed er konkurrencedygtig og overskudsgivende.

Mens det er funktionærens ansvar at administrere og arbejderens opgave at udføre arbejdet med at fremstille produkterne på forsvarlig vis, så er det lederens ansvar, at produktionens forbrug af arbejdstimer, materialer og redskaber pr færdigvare er økonomisk lønsom.

Arbejderens og funktionærens frihed består i at kunne sælge sin arbejdstid til en bestemt løntarif og kun have ansvar for de arbejdsopgaver, han eller hun bliver sat til i *arbejdstiden*. Derfor indeholder lønmodtagerens livsform til forskel fra de andre livsformer også en egentlig *fritid*, der kan adskilles fra arbejdet.

Den gamle utopi om at smelte modsatte ansvar sammen

Hvis sådanne dybtliggende forskelle overses, og man tror, at begreber som »ansvar«, »frihed« og »arbejde« kvalitativt betyder det samme for folk, men blot har forskellig vægt for dem, så blokerer man fuldstændig for sin egen evne til at føre en meningsfuld dialog imellem de forskellige grupper. I så fald er det ikke så underligt, at vi taler forbi hinanden.

Man afskærer også sig selv fra at udtænke reformer, der kan bygge på de principielt forskellige former for ansvar, arbejde og frihed, folk har. Hvis ikke nye reformtanker kan starte med klangbund i folks livsformer, så kan de kun gennemføres ved hjælp af juridisk og ideologisk tvang. At tvinge reformer, som skal skabe folkeligt engagement, igennem med magt, ved lov og propaganda er som regel den sikreste måde at aflive de selv samme reformforsøg på.

Den gamle ØD-debat rummer flere eksempler på dette. For mange engagerede ledere i partier, organisationer og virksomheder var ØD tænkt som et redskab til at give arbejderne »motivation« og ansvarsfølelse – ikke blot over for deres arbejde, men også over for virksomhedernes driftsresultater. Man ville give arbejderne det medansvar for virksomhedernes lønsomhed, som de karriereorienterede mennesker kendte fra deres eget engagement. Arbejdere og funktionærer skulle også have medansvar for ledelsens arbejde. Man ville engagere arbejdere og funktionærer i at være »ansvarlige medarbejdere« i stedet for kun at stille krav – krav, som kan modvirke ledelsens bestræbelser på at maksimere virksomhedens forrentningsevne.

Arbejdere og funktionærer kendte imidlertid godt de karriereorienterede ledere i virksomhederne og vidste, at deres ansvar kun varede, indtil de sprang videre til en ny virksomhed, som kom med bedre tilbud. Og de brød sig ikke det mindste om den ansvarsløshed og ligegyldighed, karrieremagerne udviste over for familie, børn og andre ting uden for arbejdet. Den ensporede interesse i arbejdet og ignorans over for tilværelsens andre værdier ville de fleste lønmodtagere med ansvar for familie og fritidsliv have sig frabedt.³⁷

Også det var med til at kølnе begejstringen for ØD. Hovedparten af lønmodtagerne vidste udmærket, at der er fundamental forskel på at have ansvar for at udføre den opgave, man bliver sat til, ordentligt og forsvarligt, og på at tage del i det økonomiske ansvar for en virksomheds drift og lønsomhed. I deres øjne er bevidstheden om at have opfyldt sit ansvar for en ordentligt udført arbejdsopgave et godt udgangspunkt for at nyde sit fritidsliv bagefter og koble af fra arbejdspladsen. Modsat kan det være en pestilens for familie og fritid, hvis ens tanker altid skal trækkes med spekulationer, som skyldes medansvar for og besværligheder med at få en virksomhed til at løbe rundt økonomisk.

Lønmodtagerens ansvar for familie og fritidsliv stiller derfor *bestemte krav til arbejdet*: Arbejdsopgaven skal være veltilrettelagt og effektiv, så man kan trives med dens rutiner. Arbejdet skal holdes inden for arbejdstiden, og det må ikke give spekulationer i fritiden, så man ikke kan slappe af og koncentrere sig om familielivet og tilværelsens andre værdier. Virksomhedens økonomi skal være adskilt fra familiens privatøkonomi, så man ikke risikerer at sætte sit hjem til på lederes ukloge dispositioner, og man vil have ret til frit at tage arbejde, hvor forholdene og lønnen er bedst. Den tariffølnede arbejders og funktionærs ansvar for familie, hjem og fritid gør, at han og hun ikke vil påtvinges medansvar for driftsledelse og lønsomhed i den enkelte virksomhed.

Frie fagforeningers ansvar

Gennem generationer har fagbevægelsen kæmpet for disse rettigheder og sørget for, at det blev muligt for lønmodtageren at blive et ansvarligt menneske med sans for de mange andre kilder til glæde i livet, som skabes uden for arbejdspladsen og uden for arbejdet med at tjene penge.

Ved at organisere sig på tværs af de enkelte virksomheder, ved at anerkende arbejdsgiverens økonomiske ansvar for at lede og fordele arbejdet på den enkelte virksomhed og ved at frigøre arbejderne fra den gamle fabrikspatrons almisser, husly, bispising, børnepasning, skoleordninger, alderdomsbeskæftigelse, lægeordning og mange andre afhængighedsskabende tjenester, har fagbevægelsen kunnet tilkæmpe sig generelle løntariffer, så lønmodtagerne er blevet uafhængige af den tidligere patriarkalske arbejdsgiver. Og fagbevægelsen har kunnet tilkæmpe sig ordnede arbejdsforhold med veldefinerede arbejdsopgaver og velafgrænset ansvar for opgavernes udførelse, som gør, at de ansatte ikke længere kan koster vilkårligt rundt med og tvinges til urimeligt arbejdspress på grund af den enkelte virksomheds tilfældige kamp for at overleve.

Samtidig er der ikke den arbejder og den funktionær, der ikke selv har oplevet frustrationen over at skulle arbejde i en rutine og i en arbejdsangang, som ingeniører og ledere har tilrettelagt uden tilstrækkeligt indgående kendskab til arbejdet selv. Intet giver så mange negative arbejds erfaringer som ineffektive metoder, unødigt spild, nedslidt og dårligt passet materiel, ledelsens mistænksomhed og ignorerende af gode forslag til forbedringer, for mange

»høvdinge« med større sans for albuer end teknisk indsigt, for ensformige bevægelser, konflikter imellem afdelingerne og imellem forskellige personalegrupper, for mange paver uden menneskekundskab, stressende lønsystemer, psykologiske motivationsinstrumenter, uhensigtsmæssige maskinopstillinger og ineffektiv arbejdsorganisering.³⁸

Mens lederens ekspertise siger ham, at der skal produceres så og så mange enheder med de og de ressourcer, for at det løber økonomisk rundt, så er arbejderen og funktionæren de egentlige eksperter, hvad arbejdsfunktionerne i fremstillingsafdelingerne og i administrationen angår. Uden at forklejne den forskning, som udvikler nye generationer af produktionsprocesser, er det trods alt arbejderen og funktionæren, der på deres egen krop kender frustrationerne ved at arbejde i et ineffektivt system, og det er dem, der kender alle de små detaljer og organisationsbrist i arbejdsgangen, som hæmmer arbejdsprocessens effektivitet.

Derfor er der alle vegne et behov fra lønmodtagerside om at blive taget med på råd om maskinernes opstilling og arbejdets organisering, så det kan glide smertefrit, effektivt og være udholdeligt at have med at gøre. Derfor er det også en klassisk fagforeningsopgave at presse ledelsen til at bruge arbejderens indsigt til at skabe veltilrettelagt arbejde, som giver de ansatte et rimeligt arbejdsmiljø.

Fagbevægelsens fineste kunst er derfor at kunne arbejde på to planer på én gang og alligevel holde dem ude fra hinanden:

På arbejdspladsen drejer det sig – ud over lønforhandlinger med firmaet – om at få indflydelse på arbejdsmiljøet og arbejdets tilrettelæggelse, så de enkelte rutiner og arbejdsopgaver er velorganiserede og velfungerende, og de ansatte har en arbejdsfunktion, de kan trives med.

På tværs af de enkelte virksomheder drejer det sig om at stille krav til de generelle arbejdsforhold og at opnå den bedst mulige, generelle lønsats i forhandling med arbejdsgiverforeningen, uden at det går ud over arbejdspladserne.

Hvis man gik så vidt i sin indflydelse på arbejdspladsen, at man fik det driftsøkonomiske ansvar og derfor kom til at stå som modpart i lønforhandlingerne med sig selv, så ville man svække begge krav. Det er korporativismens problem:

Blev de ansattes indflydelse på enkeltvirksomhedens arbejdsforhold baseret på en medejendomsret, ville det økonomiske ansvar tvinge dem til at holde igen med deres krav til forbedrede arbejdsvilkår – i stedet for som nu at lade en virksomhed, der ikke har lønsomhed til at leve op til kravene, gå neden om og hjem. Det ville tvinge dem til at bryde med de generelle lønkrav på tværs af de indbyrdes konkurrerende virksomheder. Et instrument, der fratager lønmodtagerne evnen til at slå for gode løn- og arbejdsforhold, vil aldrig kunne skabe klangbund blandt arbejdere og funktionærer.

Det er kun ved *ikke* at udstrække medindflydelsen på arbejdspladsen til *også* at omfatte det økonomiske ansvar for virksomhedens rentabilitet, afkast og lønomkostninger, at fagforeningerne formår både at bevare lønmodtagernes uafhængighed af de enkelte virksomheder og at skaffe de ansatte indflydelse på arbejdsforholdene. Den frie fagbevægelses beskyttelse af disse to arbejdsvilkår er basis for danske lønmodtageres moderne velfærd, ansvar og fridsliv.

Det er en international erfaring, at arbejdere og funktionærer med rette bliver *utrygge*, når én og samme organisation vil varetage deres interesser som lønmodtagere ved at stille deres krav til løn- og arbejdsforholdene, *samtidig* med at den vil have det økonomiske ansvar for virksomhedernes drift og lønsomhed. *At sammensmelte fagforening og arbejdsgiver pækker verden over lønmodtagernes mistillid og modstand.* Konsekvensen er som regel, at arbejdere og funktionærer ender med at organisere deres egne alternative, *frie fagforeninger*.

De polske arbejderes og funktionærers kamp for at få anerkendt det frie fagforbund Solidaritet er et ud af utallige eksempler på dette. Belært af bitre erfaringer stolede lønmodtagerne ikke længere det mindste på, at de gamle fagforeninger kunne kæmpe helhjertet for ordentlige løn- og arbejdsforhold, netop *fordi* fagforeningerne havde taget medansvar for virksomhedernes lønsomhed og økonomiske overlevelse.

Den historiske lektie af arbejderpartiernes og fagbevægelsens overtagelse af virksomhederne i de såkaldt socialistiske lande er, at *fordi* arbejderens organisationer gjorde deres bedste for at tage ansvar for en langsigtet helhedsplanlægning, så *mistede* arbejderne dem som et troværdigt instrument til at slå for ordentlige løn- og

arbejdsforhold. Grunden var ganske enkelt, at man aldrig vidste, hvilke af de mange hensyn, arbejderbevægelsen havde påtaget sig, de egentlig varetog, når et eller andet blev besluttet. En alvorlig lektie er, at det var partierne og fagforeningerne heller ikke længe rigtig klar over, fordi de selv var blevet både part og modpart i alle spørgsmål. Det var underordnet, om denne korporativistiske sammensmeltning af arbejdsgiver og fagforening var etableret på virksomhedsplan, som i Jugoslavien, eller på statsplan, som i de fleste andre kommunistiske lande.

Arbejdernes globale erfaring er derfor, at får deres partier og organisationer lov at udstrække deres indflydelse så langt, at de får ansvar for samtlige parter interesset i den sammensatte produktionsmåde, så vendes styrke og fordel til svaghed og ulempe for lønmodtagerne selv. Ét er at skabe sig en interesseorganisation, noget andet er, at en organisation i sit virke udvikler sine egne midler og målsætninger. Ét er at søge størst mulig indflydelse, noget andet er, at udvidet indflydelse kan vende sig til sin egen modsætning, hvis den bliver for omfattende. De arbejdende befolkninger, som for nogle generationer siden havde succes med at skabe partier og fagforeninger, som kunne kaste de gamle magthavere på porten, oplever nu deres eget system vende sig imod deres egne interesser. Virkeligheden har vist, at en befolknings eneste vej ud af korporativismen er at rejse nye demokratibevægelser og at organisere nye, frie fagforeninger.

For at opretholde sin position som uafhængige fagforbund må den danske fagbevægelse nødvendigvis være meget forsigtig med at påtage sig et økonomisk ansvar og et lederansvar for de enkelte virksomheders lønsomhed og beskæftigelse.

Fagforeningerne har dybest set en interesse i at medvirke til reformer, der kan løftes op over de enkelte virksomheders snævre interesser. Derfor møder fagbevægelsens tillidsfolk, meget fornuftigt, de klassiske radikale ideer om at give de ansatte direkte økonomisk medansvar for deres arbejdsplads med stor påpasselighed. Til gengæld er der som regel en umiddelbar samklang imellem de lokale fagforeninger og en kommunes ihærdige arbejde for at skaffe indbringende arbejdspladser til området.

Den egentlige lære af disse erfaringer er, at det ikke automatisk er nogen fordel at skabe en struktur, hvori én og samme organisation har samtlige interesser og typer af ansvar »under sine vinger.

Lønmodtagerne har – som tidligere nævnt – verden over mange erfaringer, som siger, at man skal være meget skeptisk over for ideen om at samle alle interesser i en sammensat produktionsmåde under én hat. Selv om formålet er at skabe helhed i planlægningen, tage langsigtede hensyn og samle ressourcerne, så lykkes det sjældent, hvis ikke der er sikret en klar ansvarsdeling imellem forskellige institutioner, der entydigt og troværdigt kan være garant for, at der faktisk bliver taget hensyn til de interesser, de hver især skal sikre varetaget, og at det ikke bare er noget, man siger.

Bevægelighed og uafhængighed

En anden højaktuel historisk lærestreg er, at erhvervslivets dynamik sættes fuldstændig overstyr, hvis man fjerner ressourcernes bevægelighed i den sammensatte produktionsmåde. Reformernes bydende nødvendighed i Sovjetunionen, Kina og de østeuropæiske lande taler deres tydelige sprog.

Det behøver ikke nødvendigvis at være kapitalister, der varetager investoransvaret for at flytte kapitalressourcerne rundt imellem virksomhederne i den sammensatte produktionsmåde. Det kan lige så godt gøres af demokratiske organer styret af den befolkning, som er afhængig af erhvervslivets effektivitet og miljøhensyn. Reformerne i de forstenede socialistiske lande behøver derfor ikke at genindføre kapitalismen for at skabe effektivitet, men de er tvunget til at gøre ressourcerne uafhængige af de enkelte kontorer og koncerner, så disse tvinges ud i konkurrence om at trække på samfundets livsformer. De socialistiske landes virksomheder har i alt for høj grad kunnet være sikre på en vis ressourcetilførsel, fordi man regnede med, at det var i alles interesse, at virksomhederne blev holdt i gang. Nu er ressourcebevægelighed og skrappe krav til virksomhederne, der f.eks. skal til at indhente ressourcerne på markedsvilkår i konkurrence med hinanden, ved at komme på dagsordenen. Den konkurrence kræver også en fri arbejdskraft og frie fagforeninger.

Vestens økonomiske effektivitet skyldes jo netop, at den industrielle kapitalistiske virksomhed er et middel for de tre livsformer, den kobler sammen. At ville gøre den til et mål for dem, er af samme grund en selvmodsigelse. For både investor, leder og lønmodtager kan virksomheden kun være et middel, hvis det er muligt for dem at flytte fra den ene virksomhed til den anden. Fælles for alle

tre livsformer er, at virksomhederne er midler til at opretholde et effektivt produktionsapparat, der kan fungere i et dynamisk erhvervsmiljø. Det kan de kun være midler til, fordi de ikke for nogen af parterne er et mål i sig selv, som får lov at forbruge kapital, ekspertise eller arbejdskraft til bare selv at overleve.

Alle parter har derfor en interesse i, at den til rådighed værende kapital, ekspertise og arbejdskraft er bevægelig i forhold til de enkelte virksomheder og løbende trækkes ud af de produktioner, der ingen fremtid har, flyttes rundt og genplaceres i de nye virksomheder, der har en fremtid for sig. Dette kan kun lade sig gøre, hvis alle tre komponenter er bevægelige ressourcer, som virksomhederne må konkurrere om at trække ind. Denne bevægelighed og kappestrid imellem virksomhederne er den grundlæggende forudsætning for at opretholde erhvervslivets dynamik og fornyelses-evne.

Fri kapital og frie fagforeninger er med andre ord afgørende for at holde virksomhederne til ilden og sikre et dynamisk erhvervsmiljø. Kapitalsiden har så at sige ansvar for, at ingen virksomheder, der ikke er i stand til at skabe overskud nok til fremtidens investeringsbehov, får lov at forbruge den i samfundet til rådighed værende kapital. Fagforeningerne har ansvar for, at virksomhederne ikke henfalder til at klare sig ved hjælp af usle lønninger og kummerlige arbejdsforhold. Modsætningen imellem kapital og fagforeninger har derfor den uundværlige funktion i det moderne erhvervsliv at holde de enkelte virksomheder i ørerne, så industrien bevarer sin dynamik og fornyelsesevne. At opretholde det frugtbare i modsætningsforholdet kræver, at de to ressourcer forbliver strukturelt uafhængige af hinanden.

På den anden side har alle tre livsformer også en interesse i, at ingen af dem misbruger virksomhederne ved at trække *for meget* overskud eller løn ud af dem. Selve den kendsgerning, at de andre grupper også har virksomhederne som middel, kan godt blive en undskyldning for selv at presse citronen. Det er LO's hovedpine, hver gang man godt er klar over, at forbundenes eget lønpres går ud over det samlede antal arbejdspladser i landet. For sagen er jo, at landet og lønmodtagerne er stedbundne, mens kapital og virksomheder blot kan flytte andetsteds hen, hvis det såkaldte omkostningsniveau er uforholdsmæssigt højt. Derfor må en lokal befolkningens krav til enhver industrireform i dens land være, at den er

indrettet, så den sikrer kapitalens, ekspertisens og arbejdskraftens frie bevægelighed imellem enkeltvirksomhederne, og derved skaber en mekanisme som modvirker, at virksomhederne afkræves for store overskud og lønomkostninger. Det har både sine afgørende fordele for effektiviteten og sin disciplinerende effekt ud fra et regionalt synspunkt, at industrivirksomhederne er midler for de tre livsformer, som de henter ind og kobler sammen. Kunsten er at bruge fordelene ved dette forhold.

Det betyder, at tanken om økonomisk demokrati for at skabe klangbund i befolkningen er nødt til at sikre en gensidig uafhængighed imellem kapital og arbejdskraft på virksomhederne og at sikre fri bevægelighed for både investeringer og lønmodtagere. Det forhindrer imidlertid på ingen måde, at lønmodtagerne – gennem et andet demokratisk system end deres fagforeninger – opbygger deres egne frie investeringsmidler – for med dem som instrument at indrette landets fremtidige erhvervsudvikling.

Et samspil imellem flere demokratiske organer med hver deres ansvarsområde er påkrævet

For rigtigt at kunne undersøge mekanismerne i det indbyrdes forhold imellem den sammensatte produktionsmådes tre livsformer er det nødvendigt at skelne imellem den måde, hvorpå den *enkelte* virksomhed er middel for dem, og den måde, hvorpå det *samlede* erhvervsmiljø, bestående af samtlige virksomheder, er middel for dem.

Den kapitalistiske udgave af denne produktionsmåde er som nævnt ikke den eneste mulige; her i landet kender vi også andelsbevægelsens udgave, som er kendetegnet ved, at investeringernes formål ikke er at afkaste profit, men at sikre de enkle vareproducenter en industriel forædling af deres varer, som de ikke selv kan klare i de små virksomheder. De offentlige virksomheder er en tredje variant, som også trækker de tre ressourcer ind udefra, men med det specielle træk, at der ligger en politisk beslutningsproces bag investeringernes formål og varighed. Disse investeringer har så at sige altid andre formål end profitaftast, men de er ikke mindre bevægelige i forhold til virksomhederne, end den politiske vilje gør dem.

Virksomhederne udgør som helhed et erhvervsliv, som på forskellig måde er operationsfelt for hver enkelt livsform. For de tra-

ditionelle investorers praksis er det et felt, hvor kapitaler kan forrentes. For de karriereorienterede ledere er det et felt, hvor de kan demonstrere deres dygtighed til at skabe hurtig vækst. For arbejdere og funktionærer er det et udbud af arbejdspladser. Når erhvervslivet betragtes som helhed, er det for alle tre livsformer klart, at hvis man forarmer feltet, generer det ikke bare de andre parter, men også en selv.

Alligevel kan der godt være forskel på, i hvor høj grad de tre livsformer generes af en forringelse af virksomhedsmiljøets rentabilitet. Det afhænger meget af, om vi taler om det regionale, det nationale, det europæiske eller det globale erhvervsmiljø.

Som beskrevet ovenfor, kan LO som landsorganisation bringes i den vanskelige situation, at presser medlemsforbundene taksterne for højt op, så går det ud over den samlede beskæftigelse. Selv om LO er en kamporganisation for løn- og arbejdsvilkår, så tvinges den som landsorganisation for et bredt spektrum af fagforeninger til at forhindre en lønudvikling, der skaber arbejdsløshed på landsplan. Det er selvfølgelig grunden til, at selv om en fagforening ikke også skal være arbejdsgiver, så skabte LO's tvedelte hensyn til både lønkamp og samlet beskæftigelse alligevel i nogle årtier en forestilling i ledelsen om, at skulle man tage de hensyn til den samlede beskæftigelse, så kunne man lige så godt overtage virksomhederne selv – inklusive de profiler som medlemmernes tilbageholdenhed ville give plads til.

Af dette reelle dilemma udsprang LO's tanker om at oprette centrale ØD-fonde, der skulle bestyres af fagbevægelsen selv. Den tankegang rejste en række vanskelige spørgsmål, som må tænkes grundigt igennem.

Fagbevægelsen kunne ikke bare træde i de kapitalistiske investors sted, uden at det ville vanskeliggøre det frugtbare i ansvarsdelingen mellem fagforeninger og arbejdsgivere og uden at vanskeliggøre den påkrævede bevægelighed og konkurrence imellem virksomhederne.

Arbejderbevægelsen lagde ikke skjul på, at ØD var et instrument til at påtvinge lønmodtagerne en bunden opsparring og løntilbageholdenhed, som skulle tilfredsstille virksomhedernes stærkt stigende investeringsbehov. Det afgørende spørgsmål var derfor, om forslagene gav folk nogen tillid til, at deres penge ville blive anvendt rigtigt. I bogen *ØD/økonomisk demokrati* udgivet af Arbej-

derbevægelsens støtteudvalg for ØD i 1975 blev det ikke stukket under stolen, at reformen var et instrument til at klare en investeringskrise:

»Det vil i løbet af få år være nødvendigt med op mod en fordobling af investeringerne i produktionsanlæg i forhold til den investeringsaktivitet, der blev gennemført i 1960'erne. Det forventes ikke, at denne investeringsaktivitet umiddelbart vil øge antallet af jobs i erhvervslivet.

... Det er en fordel, om virksomhederne kan løse disse problemer gennem selvfinansiering, dvs at virksomhederne selv tjener pengene – eller en væsentlig del deraf – som skal anvendes til løsning af disse problemer.

... For derfor at løse virksomhedernes selvfinansieringsproblemer skal ØD indføres. Virksomhedernes indtjening vil, når ØD er gennemført, blive delt mellem de hidtidige ejere og lønmodtagerne, uden at der som tidligere nævnt trækkes penge ud af virksomhederne.

... ØD vil således medvirke til at demokratisere virksomhedernes kapitalforsyning. Denne demokratisering vil samtidig give indflydelse til medarbejderne på de enkelte virksomheder og kontrol til virksomhedernes medarbejdere over, at de midler, der stilles til rådighed, også anvendes til det rette formål.«³⁹

Samme bog gav også folk et indtryk af den måde, hvorpå arbejderbevægelsen anskuede investeringsopgaven. Denne anskuelse var ikke uvæsentlig, al den stund strukturen var udformet, så fagbevægelsen ville stå som garant for sunde investeringer:

»ØD vil medvirke til at opretholde virksomheder

I en situation med stigende arbejdsløshed og faldende indtjening i virksomhederne vil ØD kunne bidrage til at opretholde virksomhederne. Uden forringelser i de overenskomstmæssige forhold får lønmodtagerne en mulighed for at kunne bidrage til deres virksomheds beståen. Dette bidrag vil ikke falde i de hidtidige ejeres besiddelse, men komme til at indestå i virksomhederne som lønmodtagernes ejendom. Mange virksomheder ville kunne have været reddet, hvis man i 1975 havde haft ØD gennemført i nogle år.

Mange virksomheder ville kunne have klaret deres forpligtelser, hvis de havde haft adgang til at kunne anvende økonomiske midler fra Lønmodtagernes Investerings- og Udbyttefond.

... ØD bygger på, at de fremtidige kapitalgevinster og den fremtidige kapitaltilvækst skal stige.

... I krisesituationer, hvor der ikke kan konstateres nogen særlig kapitaltilvækst, vil lønmodtagerne kunne bidrage til at løse virksomhedens økonomiske problemer med garanti for, at pengene ikke er spildt, og at beskæftigelsesmæssige hensyn sættes i højsædet.

Det skal ikke være de enkelte lønmodtagere på den enkelte virksomhed, som løser virksomhedens problemer. Igenne ØD-fællesfonden vil lønmodtagerne kollektivt og solidarisk bidrage til løsningen af de problemer, som opstår.⁴⁰

Når folk har en god arbejdsplads, og denne arbejdsplads ikke længere er tilstrækkelig effektiv til at kunne klare sig, og der ikke er andre beskæftigelsesmuligheder inden for faget på egnen, så har lønmodtagerne ikke anden udvej end at lægge pres på deres organisationer og partier for at få økonomisk støtte til at bevare deres arbejdspladser. At »bevare arbejdspladser« er derfor en central problematik i arbejderbevægelsens begrebsverden. Men når man ser bort fra enkeltstående nødstilfælde, så er der ikke noget, almindelige arbejdere og funktionærer i den grad er på vagt overfor, som at deres organisationer gennem sindrige overførselssystemer kanaliserer deres egne penge over i døende og ineffektive virksomheder. Den skepsis har anpartsreglerne for skibe, arbejderkooperationen og dagbladet Aktuelt ikke skylden for alene. Denne skepsis hviler også på det før omtalte grundlæggende rationale i den sammensatte produktionsmåde, som siger, at det er ressourcernes *bevægelighed*, som tvinger virksomhederne til at holde en høj effektivitet, fordi det er nødvendigt for at kunne holde på arbejdskraft, kapital og ekspertise.

For at vinde lønmodtagernes tillid til, at deres penge anvendes rationelt og seriøst, er det nødvendigt at udarbejde en struktur som bevirker, at erhvervslivets effektivitet og dynamik ikke sættes over styr. Det forudsætter, at investorer og fagforeninger må være *uafhængige* af hinanden for fortsat at kunne holde virksomhederne i

ørerne, så usunde foretagender forhindres i at sluges kapital og klare sig med lavtløn.

For at se denne problematik klart, er det nyttigt også at kaste et blik på den måde, hvorpå de tre livsformer i dag betragter *hinanden* som ressourcer for virksomhederne:

Kapitalsiden vil ofte mene, at hvis bare virksomhederne kan tilføres rigeligt med billig arbejdskraft, så vil de også kunne skabe fremtidig vækst og sætte langsigtede investeringer i gang. Fra lederne side hører vi altid, at hvis blot virksomhederne kunne skaffe sig motiverede medarbejdere nok, som var indstillet på at engagere sig i deres virksomhed, så kunne lederne godt skabe forspring og økonomisk lønsomme førerpositioner. Fra lønmodtagerside er forestillingen omvendt, at hvis virksomhederne fik stillet tilstrækkeligt med kapital til rådighed, som var i stand til at tænke langt, og som kunne vente flere årtier på afkast af investeringerne, så ville det være den ressource, som kunne skabe fremtidig vækst.

Den overordnede synsvinkel illustrerer blot, at de tre parter har en naturlig tilbøjelighed til at betragte *hinanden* som rene ressourcer, der burde tilføres virksomhederne på gunstigere vilkår. Tankegangen bagved er, at det til syvende og sidst er ressourcetilførslen, der skaber væksten i virksomhederne. Derved overser man imidlertid let, at ressourcerne i realiteten kun er nyttige, hvis de anbringes i en virksomhed, der virkelig har et produkt, som kan sælges, og en produktionsproces der kan konkurrere – eller som har ganske særlige muligheder for at skabe denne basis. Når argumentet om lettere og bedre ressourcetilgang derfor vendes mod den enkelte livsform selv, så vil den fuldt berettiget afvise det med, at det ville være skadeligt både for den enkelte og for erhvervslivet som helhed, hvis ikke man selv stillede store krav til virksomhederne som betingelse for at stille sig til rådighed for dem.

Derfor skal man passe på ikke at forlade sig på en doktrin, som hovedsagelig består i at kræve de ressourcer, som de andre parter repræsenterer, tilført virksomhederne på gunstige og for ukritiske vilkår. I modsætning hertil svarer fagforeningernes berettigede krav om en ordentlig løn helt til investorernes berettigede krav om en ordentlig lønsomhed i virksomhederne. Begge parter bør – selv om de gerne ville slække noget på *modpartens* krav – være krævende og stærkt kritiske over for virksomhedernes forbrug af kapital og arbejdskraft. Det er kun en sølle nødløsning at skyde skylden på

ledernes uduelighed, selv om det er en fristende bortforklaring, når rigelig ressourcetilførsel ikke viser sig at have den forventede vækstskabende virkning.

På den anden side er det samtidig rigtigt, at hver part har sit eget ansvarsområde, og ikke kan forventes at tage ansvar for alle andre ting også. Investorerne kan ikke både tage hensyn til kapitalens forrentning, til den enkelte virksomheds overlevelse og til den samlede beskæftigelse. Det samme gælder som sagt fagbevægelsen, som ville havne i selvmodsigelser, hvis den både skulle have ansvaret for lønkampen, for kapitalens vækst og for landets nationaløkonomiske balance.

Konklusionen er, at lønmodtagernes uvilje imod, at *fagbevægelsen* overtager investorernes rolle, skyldes en reel frygt for *fejlinvesteringer*. Folk tvivler på, at man kan forhindre, at skrantende virksomheder vil blive holdt oven vande med overførsler fra de fagforeningsbaserede kapitalfonde, fordi fondene ikke vil kunne modstå presset fra de ejende fagforeninger om at bevare deres medlemmers truede arbejdspladser. Denne frygt blev selvfølgelig bestyrket af de argumenter for ØD, arbejderbevægelsen selv fremførte. Som illustreret med citatet ovenfor reklamerede man ligefrem for ØD med, at virksomheder der er i vanskeligheder, skulle have »adgang til at kunne anvende økonomiske midler fra Lønmodtagernes Investerings- og Udbyttefond.« Man *inviterede* ligefrem fagforeningerne til at lægge pres på fondene for at give penge til virksomheder, hvis effektivitet, rentabilitet og fremtidsudsigter de professionelle investorer ikke havde tillid nok til at ville spille *deres* penge på. For de menige medlemmer var *det* argument det modsatte af reklame, det var en skrækvision.

Bare mistanken om, at de foreslåede fondsstrukturer ikke vil kunne modstå pres fra fagforeningerne om at hjælpe økonomisk usunde virksomheder med kapitaltilførsler, har været stærkt medvirkende til at blokere hele reformarbejdet. Folk vil godt være med til at afhjælpe en nødsituation ved at overføre penge til en ineffektiv virksomhed eller hjælpe en virksomhed, der af andre grunde er gavnlig for samfundet. Det, man frygter, er, at dette princip sættes op i *stort format* til et system, som finansierer væsentlige dele af erhvervslivet, og som derfor vil bevirke, at erhvervslivets nationaløkonomiske *rentabilitet* bliver *uigennemskuelig*, fordi systemet gør det muligt at overføre opsparede fondsmidler fra sunde sektorer til tru-

ede virksomheder, som interesseorganisationerne vil holde gående på baggrund af alle mulige beregninger og argumenter, men som rettelig burde afvikles hurtigst muligt.

Her er der ikke brug for holdningsbearbejdning, for folks betænkeligheder har rod i reelle erfaringer med mekanismerne i den sammensatte produktionsmåde og i historiske erfaringer med socialistiske partiers og organisationers tilbøjeligheder. Hvis politikerne vil vinde tillid, er det nødvendigt at udarbejde et system, som gør det umuligt at presse fondene til at holde usunde foretagender og branchemæssige blindgyder i live med lønmodtagernes hårdt tjente investeringsmidler. Fondene skal ganske enkelt kunne afvise et sådant pres med det uomgængelige argument, at spilder de midlerne, så medfører det automatisk, at de ikke får tilført nye penge det næste år. Der må også kunne stilles krav til *dem*, hvis de skal kunne trække på lønmodtagernes penge.

Man kan sige, at de nye forslag om at lave fondene om til pensionskasser, der har til opgave at bevare realværdien af medlemmernes opsparing, er et forsøg på at komme disse krav i møde. En sådan ordning vil nemlig give fondene det *ene afgørende kriterium* for deres investeringer, at de skal give et *sikkert og optimalt afkast*. Det forslag er med andre ord en logisk måde at rense alle andre hensyn ud på – med badevandet ryger så også idealet om at engagere folk i et direkte demokratisk ansvar for de kollektive investeringer og erhvervslivets indretning.

Pensionskassernes medlemmer vil presse fondenes investorer til at stritte imod »pirateri« fra det offentliges, politikernes, arbejdsgivernes og fagforeningernes side, hver gang disse vil »foreslå« pensionskassernes fristende pengetanke at støtte et »godt formål«. Det være sig at redde en branches overlevelse de næste ti-tyve år, hjælpe med til at klare de national-økonomiske balanceproblemer, at erstatte den private kapital som søger ud af landet til bedre investeringsobjekter, at tage risikoen ved at tænke langt ud i en fremtid ingen ved noget om, etc.

Problemet er bare, at det eneste argument, der *mangler* i argumentationen for at oprette de traditionelle, kollektive pensionsfonde, er, at sådanne fonde vil gå entydigt efter en sikkerheds- og forrentningsmålsætning. »Pensionsreformen« er *tværtimod* introduceret i debatten som et instrument til at skabe en lønmodtageropsparing, der skal afhjælpe erhvervslivets »kapitalbehov« og landets

økonomiske balanceproblemer. Og ikke så snart er ideen introduceret, før alverdens interessegrupper dukker op med yderligere forslag til »gode formål«, som pensionskasserne skal ofre penge på.

Mange af disse formål vil pensionsopsparerne sikkert sympatisere med, men politikerne må huske på, at vil de have folk til at spare op til deres pension, så kan de ikke overtale dem til det ved at introducere ideen om, at der kan tages af pengene til helt andre formål, som man ikke på anden måde har kunnet få folk til at bruge deres penge til. Alene folks erfaringer med, at staten gentagne gange med uforudsete lovindgreb har malket folks opsparingsordninger, er nok til vække hele den gamle mistillid til, hvad deres tvungne opsparing reelt vil blive anvendt til. Lønmodtagernes tillid er hurtigt nede på det niveau, som ØD-reformerne strandede på.

Det grundlæggende spørgsmål er, om ikke også hele rationalet i at skabe lønmodtagerejede kapitalmidler forsvinder, hvis ikke disse kapitaler har andre formål end at sikre et rimeligt afkast for at bevare realværdien. Pensionsordningerne foreslås jo ikke primært for at supplere folkepensionen. De blev foreslået, fordi man troede, at de ville tale til folks egeninteresser og *derfor* kunne bruges som *redskab* til at løse *andre problemer* med, først og fremmest de national-økonomiske balanceproblemer.

Her lytter folk i særlig grad til argumenterne om, at deres opsparing skal bruges til de meget *langsigtede* investeringer, fordi det er »tålmodig kapital«, som kan vente længe på sit afkast. Det, der alvorligt bekymrer folk, er, at argumentet forudsætter, at afkastet til sin tid vil være lige så *mange gange* større end renten, som det antal år der går, fra investeringerne foretages og til profitten begynder at flyde. Det er med andre ord på løfter om kæmpeoverskud, som uden modstand fra »ansvarlig politisk side« skal hentes ud af virksomhederne til sin tid, at lønmodtagerne forventes at være tålmodige. *Det* strider i den grad imod alle erfaringer og alle forudsigelser, at tilliden fordamper som dug for solen.

Konsekvensen er derfor, at der er indbygget opslidende *selvmodsigelser* i den traditionelle pensionsopsparingstanke. Modsigelser, som uundgåeligt vil komme til at tære på folks tillid til de partier, der kommer til at stå som ansvarlige for ordningens tilblivelse. Det er et slid, som vil blive værre med årene, efterhånden som konsekvenserne viser sig, og folk føler sig snydt, fordi de »ansvarlige«

politikere igen vil »ombytte forbrug med investeringer«. I stedet for et demokratisk engagement vil en traditionel opsparingsordning af den art fremme den passiviserende modstand blandt folk. Opgaven må derfor være, at omforme tankerne om pensionsfonde til en troværdig, perspektivrig og tiltrækkende vision om egentlige produktionsfonde eller rettere folkestyrede investeringsfonde, der kan yde en bred indsats for det fælles livsgrundlag.

Konklusion

Sat på en meget kort form er konklusionen, at vi har at gøre med to principielt forskellige produktionsmåder, hvis virksomheder har helt forskellige behov, og hvis effektivitet er betinget af to vidt forskellige mekanismer. Den enkle virksomhedstypes fornyelse udspringer af de selvstændiges stadige bestræbelser på at bygge ud på deres virksomhed og tage nye opgaver op for at kunne forblive selvstændigt erhvervsdrivende. Alle overvejelser drejer sig om virksomhedens overlevelse og om at forblive mest muligt uafhængig af indlånte ressourcer udefra. Den sammensatte virksomhedstype, derimod, er et midlertidigt middel for alle de tre livsformer, den trækker ind. Dette er betingelsen for denne produktionsmådes ualmindelige evne til at opretholde en dynamisk erhvervsudvikling. Den muliggør en løbende omstrukturering af erhvervslivets ressourcer, som sikrer nye, effektive virksomheder mulighed for at trække de ressourcer til sig, som er beskæftiget i virksomheder uden fremtidig lønsomhed.

1980'ernes ØD-tanker om selvstyrende, medarbejderejede virksomheder kunne ikke engagere de livsformer, som er beskæftigede i den sammensatte virksomhedstype. Det kunne de ikke, fordi selve tankegangen strider direkte imod den bevægelighed og uafhængighed, som er forudsætningen for at opretholde den fornyelse og dynamik, der er betingelsen for gode løn- og arbejdsforhold. At være beskæftiget i en virksomhed uden fremtid gør ikke så meget, så længe man får sin aftalte løn og bagefter kan få arbejde andetsteds. Noget helt andet er at blive pålagt en tvungen opsparing, som skal bindes i den virksomhed, hvortil man for tiden sælger sin arbejdstid – ganske uanset om denne virksomhed har fremtiden for sig eller snarere burde afvikles.

1970'ernes ØD-tanker om fællesfonde kunne heller ikke engagere lønmodtagerne. Det skyldtes ikke bare, at folk var imod fjerne,

centrale fonde. Den rationelle grund var, at heller ikke den tankegang tog højde for produktionsmådens mekanismer. Lønmodtagerne kunne umuligt betragte det som en god idé at sammensmelte arbejdsgiver og fagforening. På langt sigt måtte det, som i alle andre lande, hvor en sådan sammensmeltning er sket, tvinge lønmodtagerne til igen at etablere deres egne, frie fagforeninger.

Andelsvirksomheder var for hundrede år siden en velegnet model til at løse nogle af de selvstændige virksomheders vanskeligheder med at skaffe driftsmidler og skabe produktionsprocesser, der kunne sikre deres overlevelse i den internationale konkurrence. Andelsprincippet var demokratisk i den forstand, som de selvstændige lagde vægt på: Det muliggjorde en udbygning af deres produktion uden at gå ud over *deres* selvstændighed.

I dag er udfordringen en anden. Igen er der brug for at styrke produktionsgrundlaget, men udgangspunktet er ikke en basis af små, stabile, selvstændige virksomheder, hvis folk *vil* slås til det sidste for hver deres virksomheds overlevelse, og hvis folk og driftsmidler er *bundet* til at slås for hver enkelt virksomhed.

I den sammensatte produktionsmåde er problemstillingen en helt anden. Den handler ikke om at sikre de enkelte virksomheders overlevelse, men om at udvikle produktionsgrundlagets egentlige ressourcer og sikre en hensigtsmæssig udnyttelse af deres bevægelighed. Opgaven er at bygge på livsformernes krav om *frihed og bevægelighed* i forhold til virksomhederne, fordi dette krav har en rationel baggrund. Lønmodtagerne vil ikke medvirke til at give virksomhederne penge, hvis ikke de får en reel sikkerhed for, at pengene anvendes rigtigt. Formålet skal være fornuftigt og reelt og kan ikke give sig ud for noget andet end det, det virkelig er. Det må stemme overens med lønmodtagernes egentlige interesser og egne begreber, før de *selv* vil være med.

Folkestyrede egnsfonde

En hovedpointe i 70'ernes og 80'ernes ØD-planer var, at den kapitalistiske investors spekulationer skulle erstattes af et *folkeligt engagement i en demokratisk styring* af landets erhvervsudvikling. De forudgående kapitler har vist, at det ikke er på grund af selve den demokratiske vision, at reformerne ikke kunne realiseres. Deres skibbrud skyldes hverken, at folk ikke er indstillet på demokratisk medindflydelse, eller at en ægte folkelig beslutningsproces er uforenelig med den sammensatte produktionsmåde. Skibbruddet skyldtes, at modellernes *udformning* var i modstrid med produktionsmådens grundlæggende mekanismer og livsformernes berettigede krav.

Det er snarere, fordi forslagene ikke for alvor lagde ansvar og indflydelse ud til lønmodtagerne selv, at mistillid og frygt for overinvesteringer fortsat er den fremherskende reaktion blandt folk. At *binde midlerne til den enkelte virksomhedsfond* og at *sammensmelte investor og fagforening* var to lige uønskede måder at skabe »demokrati« på. De blev reelt betragtet som det stik modsatte. Man kan stadig møde det svar blandt traditionalister i parti og fagbevægelse, at »når vi først ejer Danmark, så er det også os der bestemmer«. Om den tankegang mener almindelige lønmodtagere, at hvis det »vi« er lønmodtagerne, mens »os« på den ene eller den anden måde bare er identisk med fagbevægelsens fonde, så er man ikke kommet et skridt videre siden den gamle ØD-korporativismes dage – selv om dens dage som vision blandt folk for længst er talte.

Det paradoksale er derfor, at demokrati-visionen svækkes, *fordi* det ikke er lykkedes at interessere folk for de foreslåede reformmodeller, samtidig med at modellerne står svagt, *fordi* de ikke har formålet at benytte demokratiet til at give folk selv så meget hånd i hanke med pengenes kollektive brug, at folk har fået tillid til reform-modellernes gavnlighed.

Vejen ud af *det* paradoks er hverken at holdningsbearbejde folk eller at erstatte det demokratiske ansvar for midlernes rette brug med en opsparingsordning, som tvinger fondene til at investere ud fra det ene hensyn at bevare kapitalens realværdi.

Skal man finde en langsigtet strategisk løsning på det paradoks, så må man på den ene side bygge på de grundlæggende mekanismer og livsformsspecifikke interesser, som produktionsmåden indebærer. På den anden side må man få tænkt til bunds, hvad et meningsfuldt demokratibegreb vil være i *netop denne* sammenhæng og sørge for at bygge præcist på dets mulige, logiske funktion i den sammensatte produktionsmåde.

Det gælder om at bruge en fremgangsmåde som taler til folk, fordi det er godt håndværk.

Arbejderbevægelsens og reformpartiernes praktiske erfaringer har frembragt vigtige elementer til et sådant konstruktionsarbejde. De prøvede teser og antiteser må kunne ophæves i en praktisk syntese. Vi kender en række af de mekanismer i produktionsmåden og dens livsformer, som er nødvendige byggesten. Vi har set, at det er nødvendigt at sikre en gensidig uafhængighed imellem kapital og arbejdskraft på virksomhederne og at sikre fri bevægelighed for både investeringer og lønmodtagere. Vi ved med andre ord, at man ikke skal sammensmelte fagforening og investor. Vi ved også, at den kapitalistiske investor, der skal opretholde sin kapital realværdi og dens omsættelighed til rede penge, ikke er den eneste mulige investortype i den sammensatte produktionsmåde. Derfor er der heller ikke noget, som forhindrer, at lønmodtagerne, gennem et andet demokratisk system end deres fagforeninger, opbygger deres egne, bevægelige investeringsmidler for med dem som instrument at indrette landets fremtidige erhvervsudvikling.

Endelig står det efter årtiers praktiske erfaringer klart, at det, lønmodtagerne venter på, er, at der bliver udformet en struktur, som giver dem kontrol med, at deres bidrag til erhvervslivets indretning ikke ender i overinvesteringer.

Alt for ofte ser man, at ordet »demokrati« er tænkt som den *modydelse* folk skal have til gengæld for at levere noget af deres opsparing til erhvervsinvesteringer i landet. Hvis man frister folk med, at de skal have noget *til gengæld* for at give deres penge bort, bestyrker det deres frygt for, at modydelsen er nødvendig, *fordi* de

ikke får det igen, som de egentlig skulle have ud af opsparingen, nemlig et sundt erhvervsliv.

Det strategiske spørgsmål er, om ikke det, der skal til for at løse op for blokeringen af reformprocessen, er at tænke demokratiets rolle den modsatte vej rundt:

Det, samtlige modeller endnu mangler, er en struktur, der giver folk selv et effektivt *instrument* i hænde til at forhindre de frygtede fejlinvesteringer. Hvis man satte demokratiet ind på *den* opgave, så ville det få en reel betydning og blive reformens kvalitative centrum. Som en strategisk nyskabelse kunne man benytte reformens ideale *mål* som aktivt instrument til at fjerne den afgørende blokering for hele sagen, som er frykten for fejlinvesteringer.

Ved at give demokratiet en direkte instrumentel opgave får dette ord et konkret og præcist indhold. Når det hidtil har stået som et diffust ideal, skyldes det, at det ikke har haft nogen klar *funktion*. Vi kender andelsbevægelsens demokratibegreb, fordi det havde en ganske bestemt opgave i andelsvirksomhedernes struktur. Hvis demokratiet skal være et reelt værktøj, som reformen ikke kan være foruden, så bliver det muligt at *præcisere de krav*, der stilles til det, hvis det skal kunne *klare opgaven*. De krav skal selvsagt lægges til grund for den bestemte *udformning*, demokratiet skal have i denne sammenhæng. Det kan få et konkret indhold.

De følgende afsnit vil lokalisere disse krav og forsøge at vise, hvorledes man ud fra dem kan udarbejde principperne for en demokratisk struktur, som passer til opgaven.

Fordringer til en demokratisk struktur

Ved først at se på den sammensatte produktionsmåde som *helhed*, så at se på *investorens* problematik og endelig på *lønmodtagerens* problematik vil vi forsøge at præcisere de krav, som må lægges til grund for konstruktionen.

1. Den *sammensatte produktionsmåde* fordrer som sagt, at man kan sætte ressourcerne ind på at opbygge en virksomhed, og at man kan trække dem ud igen, når de ikke længere forbruges tilstrækkeligt effektivt eller efter hensigten i den pågældende virksomhed. Derfor er det en form for landsdækkende system, man skal tænke i, og ikke et der er bundet til bestemte virksomheder eller brancher. Det optimale vil være, at man kan sætte midlerne ind i hvilken som

helst type af kollektivt produktionsgrundlag, som er af væsentlig betydning for erhvervslivets indretning og trivsel.

Det betyder, at helhedens krav til fondene må være, at de *ikke på forhånd får indsnævret og begrænset deres virkefelt*. De må have optimale muligheder for at udnytte alle de nye former for produktionsdeling, virksomhedsnetværk, økologiske helhedsbetragtninger, brancheintegration, kommunikation og transport, uddannelse og højteknologier osv, som hele tiden omskaber betingelserne for det kollektive produktionsgrundlag i landet.

2. Det altafgørende for *investorens* dispositioner er, at de – inden for lovgivningens rammer – er *selvbestemte*. Investorens *ansvar* for en hensigtsmæssig placering og omplacering af pengene fordrer, at der ikke er højere instanser, som griber ind og gennemtvinger andre kriterier end dem, der indgår i investorens egen målsætning og planlægning. Andre instanser skal heller ikke stå parat med undsætning og bistå med tilskud, så snart investoren spiller sine penge på ukloge transaktioner. Investoren må være *selvstyrende* og *selvfinansierende* for også at kunne være *selvansvarlig*. Det er denne selvansvarlighed, som de socialistiske stater nu forsøger at genindføre for at fjerne den sovepude, som i nogle generationer har fremelsket en ansvarsløs ineffektivitet i deres erhvervsliv.

Disse krav gælder, uanset om der er tale om en kapitalistisk investor, der har til opgave at bevare realværdien af en bestemt kapital, eller der er tale om en anden type af investor, som arbejder ud fra andre målsætninger. Det er ikke målsætningens *art*, men selve det at have en målsætning og at kunne arbejde rationelt ud fra den, der fordrer selvbestemmelse.

Institutionelle investorer som forsikringsselskaber og pensionskasser, der har til opgave at sikre realværdien af opsparede kapitaler, som senere skal kunne udbetales igen som rede penge, har grundlæggende den samme målsætning for deres dispositioner, som de privatkapitalistiske investorer har. Det er højst deres muligheder for at satse på risikobetonede engagementer og chancer for store gevinster, der varierer. Stor sikkerhed er som regel ensbetydende med mindre afkast. Et lille afkast er derimod ikke automatisk ensbetydende med sikkerhed for, at værdipapirerne ikke udsættes for værdiforringelse. Børskriser, devaluerin-

ger, inflation og lignende gør et hvilket som helst værdipapir, hvis bytteværdi er noteret i en bestemt valuta, til en risikobetonet værdianbringelse.

Der er således to kriterier, som karakteriserer både de private og de pensionsforvaltende kapitalistiske investorer. De skal for det første *bevare realværdien* af deres kapitaler. For det andet skal denne realværdi kunne *omsættes* til rede penge igen. Det er med andre ord kapitalens *bytteværdi*, som det gælder om at opretholde.

Vi kender de to kriterier fra begrebet *opsparing*. At »spare op« betyder, at man udsætter sit forbrug af nogle penge. I stedet anbringes de i banken eller lignende, som har til opgave at bevare deres bytteværdi, så de kan udbetales igen den dag, man vil bruge dem. For banken er pengene derfor en kapital, som skal investeres på en sådan måde, at dens bytteværdi opretholdes. *Opsparing* og *kapital* er to sider af samme sag.

Det har altid været noget uklart, om ØD-midlerne skulle fungere som en opsparing, hvis bytteværdi fordres opretholdt og senere udbetalt, eller de tværtimod skulle kunne anvendes som et *alternativ* til den måde, hvorpå opsparede kapitaler fungerer.

For investoren er det selvfølgelig afgørende at vide, om det er kapitalistiske kriterier, der skal lægges til grund for investeringerne, så opretholdelsen af pengenes bytteværdi er målestok for investeringernes succes, eller der er tale om helt andre mål.

For at investoren i praksis kan arbejde med rationelle mål-middel kalkuler, må der *på forhånd* være sat bestemte *mål*, som han kan gå efter. Skulle arbejdet med at investere selv sætte sine egne mål, ville det blive umuligt at finde ud af, hvad det egentlig var, man havde at styre efter og holde sig til. Investoren må derfor kræve, at *pengenes ejere kan udarbejde målsætninger for, hvad rigtige investeringer er*.

Hvis lønmodtagerfonde er ejere, så betyder det, at *investorens krav til demokratiet* er, at det kan finde ud af, hvad der er *lønmodtagernes kriterier for rigtige investeringer*.

3. Ud fra *lønmodtagersynspunkt* er det afgørende, at man ikke får ødelagt arbejdsvilkårene for fagbevægelsen. Den har i forvejen svært nok ved at klare de vanskelige opgaver, som de store forandringer i produktion og fagområder hele tiden stiller til den. Derfor gælder det om at *beskytte fagbevægelsen* imod at få pålagt opgaver, som spolerer dens arbejde.

Lønmodtagerne ved, at det kan være fristende for fagforeningerne at påtage sig nye opgaver som arbejdsgivere og investorer, fordi det giver forhåbninger om øget indflydelse. Men de ved også, at det fra anden side er et forsøg på at *disciplinere* fagbevægelsen. Dette forsøg står i *modsatning* til det ansvar, der påhviler fagbevægelsen i dens egenskab af lønmodtagernes *garant* imod, at der bliver slækket på kampen for ordentlige *løn- og arbejdsforhold*.

Lønmodtagerne ved også, at når en virksomhed er truet, og det er svært at finde tilsvarende arbejdspladser i området, så vil *de ansatte* slås for, at den får tilskud til at overleve. Men den interesse deler de ikke med de øvrige lønmodtagere. Fra deres synsvinkel er det uholdbart at holde liv i noget, som bare er spild af penge. Fagforeningen er derimod nødt til at vise forståelse for de af dens medlemmer, som rammes af arbejdsgavernes dispositioner. Derfor gælder det om, at fagforeningen ikke er parthaver i en fond, som den vil være tvunget til at årelade for at redde truede arbejdspladser.

At redde arbejdspladser for lønmodtagerpenge er som tidligere beskrevet noget, folk godt vil acceptere i en nødssituation, men som mere generelt system er det en skrækvision. Det vil *aflede* indsatsen fra det, der er en fornuftig opgave, nemlig at sikre folkene omskoling og uddannelse og hjælpe dem med igen at få et produktivt arbejde. Ud fra denne synsvinkel stiller lønmodtagersiden det krav til demokratiet, at det skal være en *garant imod*, at opbygningen af store lønmodtagerfonde *undergraver fagbevægelsens arbejde* indefra.

Den anden side af samme sag er lønmodtagerens krav på retten til at have en ledelse, som er så uafhængig af virksomhedens ansatte, at ingen får mulighed for at ligge på den lade side på de andres bekostning. Belært af arbejderbevægelsens egne, kooperative virksomheder, af de jugoslaviske eksperimenter og af hverdagens erfaringer på arbejdspladsen nærer lønmodtagerne en dyb frygt for ledelser, der er så afhængige af de ansatte, at det er umuligt at træffe de ubehagelige beslutninger, som sund virksomhedsledelse også fordrer.

Det er et stadigt mere erkendt problem, at idealerne om den kollektive virksomhedsledelse trænger til at blive tænkt om igen. Så mange praktiske erfaringer har efterhånden modsagt tesen om selvforvaltning, at tiden er inde til en ny syntese også på det punkt.

Den gamle tese var, at de ansattes eget valg af ledelse ville gavne virksomhedernes sundhed. Antitesen blev, at en medarbejdervalgt ledelse vil være så afhængig af de ansattes velvilje, at de ansatte kan ligge i ly af ledelsens svaghed, så effektivitet og fornyelse går fløjten. Ophævelsen af denne modsigelse kan formuleres som et krav til demokratiet om, at det skal kunne være *garant imod at virksomhedsledelsernes arbejde undergraves* indefra. De folkeejede investeringsfonde skal kunne stille skrappe *krav* til virksomhederne for at bevilge driftsmidler til dem.

Det tredje grundlæggende krav fra lønmodtagerside er, at demokratiet skal gøre det muligt at *forhindre fejlinvesteringer*. Det skal først og fremmest kunne forhindre kortsigtede særinteresser i at pløje midlerne ned i ineffektive foretagender og skrantende virksomheder, der kun kan overleve, hvis de bliver ved at få tilskud. Det skal også kunne forhindre, at andre typer af virksomhed, hvis produkter, metoder eller organisationsformer strider imod de vedtagne målsætninger, tvinger fondene til at stille midler til rådighed. Hvad fejlinvesteringer er, afhænger af de vedtagne målsætninger. *Demokratiet skal derfor kunne beskæftige sig med, hvad der er rigtige investeringer.*

At forhindre fejlinvesteringer består imidlertid ikke bare i at have en jævnlig afstemning om kriterierne for, hvad rigtige investeringer er. Selv om man etablerer en urafstemning blandt samtlige lønmodtagere, så er det ingen garanti imod, at kortsigtede særinteresser gennem aftalespil, underhåndsaftaler og ved at udnytte de valgte afhængighed af de forskellige organisationer får dirigeret midlerne ud i det, andre folk vil karakterisere som fejlinvesteringer.

Dette er enhedsbevægelsernes og et-partisystemernes hovedproblem. En enstrengt afstemningsprocedure inden for en organisation giver i realiteten hverken medlemmerne sikkerhed for, at det er de rigtige beslutninger, bestyrelsen træffer i sidste ende, eller at det går særlig demokratisk for sig. Disse forhold afslører sig som oftest ved, at folk ikke gider deltage i afstemningerne. Arbejdere ved, at enhed har været deres eneste styrke. På den anden side mister man lysten til at deltage i afstemningerne inden for sine egne organisationer, når kravet om enhed udelukker reelt demokrati.

Endnu vanskeligere er det at sikre, at et mindretal af lønmodta-

gerne, som foreslår andre målsætninger og kriterier end flertallet, får nogen indflydelse på anvendelsen af fondsmidlerne.

Sådanne vanskeligheder kan løses ved, at man i nødsituationer sætter demokratiet ud af kraft ved at indføre en såkaldt »nødbremse«, der gør det muligt for en højere instans at gribe ind i beslutningsprocessen og tvinge fonden til at ændre planer. Det er den måde, hvorpå staten kan forhindre nepotisme, stække kortsynede særinteressers magt og beskytte mindretallene i kommunerne. Den kan udstede cirkulærer, lovgive og regulere, når det anses for fornødent. Hvis man benytter en sådan løsning over for fondene, indebærer det imidlertid, at fondsdemokratiet ikke får lov at blive selvstyrende og selvansvarligt, hvilket som nævnt er et absolut nødvendigt krav.

For reelt at beskytte mod fejlinvesteringer, må demokratiet derfor selv være sådan indrettet, at det giver folk muligheder for både at *tøjle kortsynede særinteresser* og *undgå flertalsdiktatur*. Det er med andre ord et grundlæggende krav, at demokratiet skal udformes, så det har indbygget en evne til at være *selvkorrigerende*, når en investeringspolitik viser sig at have skavanker.

Derfor er det også nødvendigt, at den demokratiske struktur er *forankret i lønmodtagernes livssituation* og hverdag *på en sådan måde*, at den kan bygge på det *ansvar*, som hidrører fra danske arbejderes og funktionærers reelle interesser i, at vi har et sundt erhvervsliv.

Det fører frem til det sidste afgørende krav fra lønmodtagerside, som udspringer af den enkle kendsgerning, at lønmodtagerfamilier med hus, hjem, børn og venner har sværere ved at flytte fra sted til sted, end de kapitalistiske investorer har ved at foretage deres kapitaltransaktioner.

Mens den kapitalistiske investor gennem aktiehandler på børsen dagligt flytter rundt med sine kapitaler, så er lønmodtagerfamilien afhængig af to jobs, af børnenes skolegang, af at kunne sælge huset eller få ny lejlighed og af sine venner og bekendte i omegnen. Mens en koncern ubesværet kan vælge at samle sin investeringsindsats i nogle af sine virksomheder, mens andre får lov at køre, indtil deres materiel er udslidt og lønsomheden er væk, så er det ikke så ligetil for lønmodtagerne at bryde op og flytte til den anden ende af landet eller til udlandet, hvor de nye arbejdspladser i koncernen skabes.

Kort sagt er arbejderfamilien og funktionærfamilien *mere stedbundne* end investorernes kapitalanbringelser er.

På det punkt har lønmodtagerfamilien et vist lighedspunkt med staten. Staten er endda mere stedbunden. Det giver lønmodtager og stat visse grundlæggende fællesinteresser i forhold til de ikke stedbundne virksomheder, kapitaler og karrierefamilier.

Lønmodtagerfamilien kan udmærket flytte, og unge mennesker gør det ofte for at få gode beskæftigelsesmuligheder. Men familien vil ikke flytte fra sted til sted gennem hele livet. Når den har slået sig ned et sted, så er det indtil videre fra dette udgangspunkt, den har interesse i, at der er gode beskæftigelsesmuligheder for både mand og kone.

Der er stor forskel på, hvor langt folk kan rejse hver dag for at gå på arbejde. Det afhænger ikke bare af familiens egne transportmidler og de offentlige forbindelser, men også af den tid der er til rådighed, når man har børn, skal købe ind og få alle de andre gøremål i familielivet til at gå op. Alt afhængigt af disse forhold har hver familie sin *aktionsradius*, som aftegner de afstande, man er i stand til at rejse dagligt frem og tilbage fra arbejde. Denne aktionsradius kan godt være vidt forskellig for mand og kone, det afhænger blandt andet af deres indbyrdes arbejdsdeling derhjemme.

Det er en simpel kendsgerning, at lønmodtagerfamiliens egen, basale interesse er, at der er arbejde at få inden for den afstand, hvor han og hun er i stand til at levere sin daglige arbejdstid.

Inden for dette »aktivitetsfelt« skal der helst være en rigelig efterspørgsel på velbetalt arbejdskraft. Det afgørende er derfor, at der i området opretholdes et *sundt erhvervsliv*, som sikrer beskæftigelse på rigeligt lang sigt, til rimelige lønninger, under gode arbejdsforhold og på virksomheder, som ikke overbelaster det øvrige miljø på egnen.

Lønmodtagerne har en selvindlysende interesse i, at de skrantende og forældede virksomheder inden for området nedlægges, så der til gengæld er penge, mennesker og viden til løbende at etablere nye, velindtjenende virksomheder, som gør det muligt at vedligeholde og videreudvikle en viden blandt folk, der er up to date med udviklingen på markederne og i de førende produktioner. *Det er derfor i lønmodtagernes både grundlæggende og umiddelbare interesse at skabe forudsætningerne for et sundt, driftigt og attraktivt erhvervsliv inden for deres aktivitetsfelt.*

Kan man derfor udarbejde et landsdækkende system, som samtidigt formår at bygge på lønmodtagernes egen aktionsradius, så burde det være muligt at skabe en demokratisk struktur, der kan forankres i et fundamentalt folkeligt ansvar for at få et sundt og robust erhvervsliv til at gro.

Kollektive driftsmidler

På grundlag af de opstillede krav, som den demokratiske struktur må kunne honorere for at klare sin opgave, vil de følgende afsnit se på, hvordan man kan udvikle modeller, der imødekommer disse krav på en sammenhængende måde.

Kan man forankre reformen i lønmodtagernes egen interesse i et attraktivt erhvervsliv, så er det ikke et opsparingsprincip i form af løfter om et udsat forbrug, folk gør krav på. Så er de interesserede i, at man kollektivt påbegynder opbygningen af fælles investeringsmidler, som kan anvendes til at skabe et sundt, driftigt og robust livsgrundlag.

Investeringer, der bruges ud fra den målsætning at skabe virksomhed og produktionsgrundlag, kaldes for *driftsmidler*.

Mens en opsparring fordrer, at kapitalens *bytteværdi* er målestok for investeringerne, så er den fundamentale målestok for driftsmidlers anvendelse deres *brugsværdi*.

For Fiskercompagniet i Vorupør var skibe, pakhuse, forretningsforbindelser, ishuse, eksperimenter, uddannelse, ophalerspil, osv alt sammen driftsmidler, som fiskerne byggede op i fællesskab, fordi de havde *brug for* dem i produktionen. Det indgik på ingen måde i deres overvejelser, om disse driftsmidler kunne genskabe den bytteværdi, som det kostede at investere i dem. Målsætningen var at skabe et levedygtigt og robust fiskerierhverv i byen, og investeringerne blev udelukkende bedømt ud fra dette formål.

Det kendetegnende ved de selvstændiges investeringer er, at de ikke skal afkaste nogen bestemt forrentning, men kan – uden skelen til deres bytteværdi – bruges med det ene mål for øje at konsolidere virksomheden på lang sigt. Når en gårdmandsfamilie gennem mange generationer har samlet sten på markerne, har lært sig lokalklimaet at kende til mindste detalje, har udviklet sin selvbevidsthed på højskoleophold og i foreningsvirksomhed, har udbygget sit lokale netværk og brugt hver vinter i et århundrede til at dræne hvert eneste hjørne af undergrunden med sindrige rørsyste-

mer osv, så er dette langsigtet opbyggede driftsmidler, som familien gør brug af i sit daglige virke, men hvis brugsværdi vanskeligt lader sig omsætte i penge. Familien kan sælge jord, bygninger og besætning, men det er kun et udsnit af de samlede driftsmidler. Driftsmidlernes realværdi for familien er en helt anden størrelse, som ikke er bygget op med henblik på at blive gjort op i bytteværdi.

Den selvstændiges driftsmidler er bundet til virksomheden, hvilket lønmodtagernes driftsmidler selvfølgelig ikke vil være. Lønmodtageren vil ikke kun interessere sig for, at gårdens jorder drænes, eller at en enkelt virksomhed har en langsigtet økologisk investeringsplan. Lønmodtagerne er interesserede i, at produktionsgrundlaget som helhed sikres i form af de mange forskellige virksomheder, som udgør områdets livsgrundlag. Ligesom staten investerer driftsmidler i landets infrastruktur, dets uddannelsesniveau, dets forskning og mange andre former for kollektivt livsgrundlag, hvis afkast ikke kan gøres op i bytteværdi, men hvis brugsværdi sætter landet i stand til at klare sig internationalt, så vil lønmodtagernes driftsmidler kunne investeres ud fra en helt anden kvalitativ helhedsbetragtning, end opsparede kapitaler kan.

Resultatet er, at de politiske planlæggere godt kan *forbedre* planerne om at involvere folk i et nationalt investeringsløft til gavn for landet. I stedet for at bede folk om at udsætte et forbrug, spare pengene op og lade nogle institutionelle investorer placere kapitalen, så kan de uden omsvøb foreslå folk det, der er i deres egen, selvindlysende interesse, nemlig at bidrage til opbygningen af *fælles driftsmidler, som ubeskåret bruges til at skabe grobund for et driftigt og robust erhvervsliv*.

De nye iværksættere

Hvis politikerne vil have folk til at spare op for at skabe *mere* investeringsvillig kapital, er de for det første nødt til at hindre den forhåndværende kapital i at strømme ud af landet (hvilket de ikke kan længere). For det andet er der ingen rationel grund til at forhindre folk i frit at anbringe deres penge i de eksisterende banker, sparekasser, forsikrings-, finansierings- og investeringsselskaber, de finder bedst til opgaven.

Hvis målet tværtimod er en fælles indsats for at opbygge *driftsmidler* til at skabe et sundt og attraktivt erhvervsliv, så er det en

opgave, som *ingen* af de eksisterende pengeinstitutter har prøvet før. Og ingen af dem vil *kunne* udføre den, *fordi* de alle sammen er indrettet på at skulle investere ud fra den målsætning på kort eller langt sigt at bevare kapitalernes bytteværdi. Derfor har de *ingen* instrumenter til at finde ud af, hvad de rigtige investeringer er, *når* det er befolkningens *driftsmidler*, det drejer sig om. Selv når de låner ud til de selvstændige vareproducenter, så er det ud fra det ene kriterium, at pengene skal forrentes som enhver anden kapital.

Af den grund er det en indlysende nødvendighed at oprette alternative investeringsfonde, hvis organisation og beslutningsproces kan klare den *helt nye opgave* at investere *driftsmidler* i erhvervslivet, som *ikke er bundet til de enkelte virksomheder*.

I det følgende vil vi derfor bygge på den forudsætning, at der skabes en grundlæggende ny type af fonde, så tanken ikke er bundet til at gøre brug af de allerede kendte former for investeringsinstitutioner. Opgaven er at indrette systemet, så det bliver i stand til at håndtere den helt specielle opgave at investere frie, folkeejede driftsmidler i landets produktionsgrundlag.

Sådanne fonde skal kunne sætte i værk, kunne skabe grobund for sunde virksomheder, kunne samle kræfterne om at udvikle et attraktivt produktionsliv, kunne løfte i flok og skabe foretagsomhed. Man kunne kalde dem for *de nye iværksættere*.

Den vision lykkes kun, hvis vi formår at skabe en organisationsform, der giver folk fuld kontrol med, at der ikke spildes penge på fejlinvesteringer. Beslutningsprocesser og finansiering skal indrettes, så det bliver muligt for folk at finde frem til, hvad de *rigtige investeringer* er. Det skal både være muligt at *skabe målsætninger* og være muligt at *korrigere* på såvel målsætninger som investeringsplaner og metoder, der ikke slår til.

Vi har tidligere vist, at dette fordrer en demokratisk struktur, som gør det muligt for folk *både* at tøjle kortsynede særinteresser og at undgå flertalsdiktatur, men *uden* at sætte den kollektive selvansvarlighed over styr. Det er tre krav, som er vanskelige at forene.

En dobbelt, demokratisk proces

Vi ved alle, at man ikke kan skabe en mekanisme, der opfylder de tre sidstnævnte krav, blot ved at indføre en urafstemning blandt folk. Sådan kan en forening bygges op. Dens medlemmer udgør generalforsamlingen, som vælger foreningens bestyrelse. Vore orga-

nisationer og partier er opbygget sådan. Men en forening er kun demokratisk i den forstand, at man forudsætter, at alle de, der ikke er enige i de endelige beslutninger om foreningens mål og virksomhed, lader være med at være medlemmer af foreningen. Den er netop en *forening* af dem, der kan tilslutte sig den besluttede linie. At tale om et foreningsdemokrati forudsætter derfor, at man også medregner folks mulighed for at melde sig ind og ud af foreningen.

Et parti bygger på et foreningsdemokrati, men af selv samme grund regner vi ikke et et-partisystem for demokratisk. Et parlamentarisk demokrati forudsætter, at folk kan flytte deres stemme fra et parti til et andet. Partiernes foreningsdemokrati giver ikke et parlamentarisk demokrati, med mindre det suppleres af *yderligere en valgproces*, hvori folk stemmer om de forskellige partiers politik ud fra en sammenligning *imellem* dem og ud fra partiernes *indbyrdes* kappestrid om at vinde folks tillid. Folketingsvalgene udgør *det* folkelige *korrektiv* til beslutningsprocesserne i partierne, som deres foreningsdemokrati ikke i sig selv kan garantere.

Et-partisystemernes problem har netop været, at uden dette korrektiv forstener partierne gradvist i indspiste særinteressers kortsyn. Partierne har derfor behov for, at det parlamentariske *system som helhed* er sikret en selvkorrigerende mekanisme. Stående alene er partier ikke i stand til at pålægge sig selv at træffe de ofte ubehagelige beslutninger internt, som er nødvendige for at rense ud i indgroede dogmer og skabe ny tillid. Partiers selvansvarlighed forudsætter, at de ligger i en *indbyrdes kappestrid med hinanden om troværdighed og stemmer, der tvinger dem hver især til ikke at henfalde i et utroværdigt snæversyn*, hvis de vil overleve.

Enhver dansk partipolitiker ville mene, at fik et af de andre partier i Folketinget helt frie tøjler til at gennemføre sin politik uden indblanding fra andre, så ville det gå skævt. Det er fordi, partierne holder hinanden i skak og må konkurrere om vælgernes tillid, at partiernes selvstyre er frugtbart for helheden.

Hvis det er en anerkendt kendsgerning, at *et demokratisk parti* forudsætter et *system af flere partier*, som det kappes med, så er folk udmærket klar over, at der er ugler i mosen, hvis man propaganderer for et »økonomisk demokrati« uden at lægge en sådan kappestrid om folks tillid til grund for hele planen.

Den logiske kerne i sagen er, at et *folkestyre* kræver, at to demokra-

tiske beslutningsprocesser, som begge hviler på frie valg, kan supplere og korrigere hinanden. Ved at indbygge *to valg* kan man ophæve de demokratiske begrænsninger, som er forbundet med et enstrengt afstemningssystem.

Hvis kortsynede særinteresser formår at udnytte det ene afstemningssystem, så skal folk kunne sige fra gennem et andet afstemningssystem.

Et system, der er indrettet sådan, at resultaterne af det ene valg bliver sat på prøve i det andet valg, og resultaterne af det andet valg bliver sat på prøve i det første osv, er nødvendigt for at give folk et effektivt styringsinstrument. Det forudsætter naturligvis, at den enkeltes beslutning i det ene valg er *uafhængig* af vedkommandes beslutning i det andet valg, og omvendt. Hvis den ene afstemningsprocedure resulterer i en uønsket form for planlægning, så skal folk kunne straffe denne i det andet valg, og omvendt.

Et folkestyre bestående af to demokratiske valg, som begge er styrende for de folkeejede fondsmidlers anvendelse, fordrer, at der er *flere fonde*, som må kappes indbyrdes om folks tillid.

Det kan indrettes på den måde, at det ene valg består af afstemninger, der *sammensætter hver enkelt fonds bestyrelse*, og derigennem præger dens målsætninger og investeringsplaner. Man kan derefter bringe disse resultater ud i en konkurrence med hinanden ved at lade folk vælge, hvilke af fondene, der skal *have del i deres økonomiske bidrag* til de kollektive driftsmidler. Det andet valg er derfor en vurdering af fondene i forhold til hinanden.

En sådan ordning vil indebære, at hvis en fondsbestyrelse spilder pengene på fejlinvesteringer, uden at det er muligt at vælte den ved urafstemningerne, så kan folk det følgende år lade være med at give denne fond del i deres bidrag til de kollektive driftsmidler, og derved fratage den dens finansieringsgrundlag.

Hvis omvendt en fondsbestyrelse tilrettelægger en perspektivrig og lovende investeringspolitik, så vil den kunne trække bidrag til sig, som ellers ville være gået til de andre fonde. Fondene vil derfor heller ikke være upåvirkede af hinandens initiativer og bestræbelser på at skabe troværdige investeringsplaner. De vil bringes ind i en konkurrence om at tage initiativer, som kan vinde folks tillid og interesse.

Da folks bidrag ikke er en opsparing, som skal forrentes og betales tilbage, er der intet som hindrer, at den enkelte har fri place-

ringsret. Uanset hvor i landet, man bor, og hvilket fag, man har, kan man hvert år frit vælge, hvilke af de kollektive fonde, der skal have det bidrag, man råder over.

Stemmeretten til fondenes bestyrelser kan imidlertid ikke følge det økonomiske bidrag, hvis de to valg skal være uafhængige af hinanden. De er nødt til at være uafhængige af hinanden for at kunne korrigere hinanden. Man må derfor ikke kunne erhverve sig ret til at deltage i afstemningen om en bestemt fonds bestyrelse ved at sende sine bidrag til denne fond. Hvis folk har fri, landsdækkende placeringsret, så er det nødvendigt at finde en bestemt måde at inddele folk på i valgkredse til fondenes bestyrelsesvalg. Efter et eller andet kriterium må folk tildeles stemmeret til en bestemt fonds bestyrelsesvalg.

Konklusionen er, at et reelt folkestyre kan skabes ved hjælp af to demokratiske valg, hvoraf det ene sammensætter den enkelte fonds bestyrelse og investeringspolitiske linie og det andet fordeler lønmodtagernes årlige bidrag imellem fondene. Samtidig med at systemet er landsdækkende, må det splittes op i flere indbyrdes uafhængige fonde, som har hver deres generalforsamling, men som alle trækker på den samme finansielle kilde i form af lønmodtagernes årlige bidrag til de kollektive driftsmidler. Fondenes selvstyre betinges derved af deres indbyrdes konkurrence om at vinde folks tillid. Denne kappestrid om at vinde tillid vil påtvinge fondene den selvansvarlighed, som er nødvendig for at få del i lønmodtagernes samlede driftsmidler.

Selvstyre og selvansvarlighed kan forenes med kravet om at kunne tøjle kortsynede særinteresser, fordi en fond, der spilder sine midler på fejlinvesteringer ikke behøver bremses af direktiver fra højere instanser, men af sig selv mister de næste års driftsmidler, fordi folk foretrækker at bidrage til andre fonde.

Selvstyret forenes også med kravet om pluralisme eller om at undgå flertalsdiktatur, fordi folk, der får nedstemt deres meninger i valget til en fondsbestyrelse, har mulighed for at sende deres bidrag til en anden fond, hvis investeringslinie de finder mere perspektivrig. Hvis den førstnævnte fond vil undgå at miste driftsmidler, må den derfor korrigere sin politik og tage hensyn til mindretallenes meninger. Fordi man kan modsige og straffe den fondsbestyrelse, man selv har stemmeret til, ved at støtte andre fonde

med sine bidrag, giver systemet som helhed folk et brugbart instrument til at styre fondenes investeringer.

Fondenes struktur og lønmodtagernes aktionsradius

De to valg fordrer som sagt, at lønmodtagerne inddeles i valgkredse til fondenes bestyrelsesvalg. Nu kunne man tænke sig, at det kunne stå enhver frit at etablere en sådan fond og begive sig ind i konkurrencen om lønmodtagernes årlige bidrag. Hvis vi indbyggede den mulighed, ville det imidlertid tage presset af den kritiske opmærksomhed, der er rettet imod fondenes virksomhed. Uenighed ville blot blive løst ved, at de forskellige parter gik fra hinanden og startede hver deres mindre fonde. Det kunne ske igen og igen, indtil man var nået ned til en helt ubetydelig fondsstørrelse, som bare var spild af penge.

Folks kritiske opmærksomhed omkring fondenes investeringspolitik, forudsætter med andre ord, at der er et *bestemt antal fonde* at vælge imellem, og som man er nødt til at tage stilling til og lægge et *demokratisk pres* på gennem de to valg, hvis man vil have indflydelse på de folkejede driftsmidlers brug.

Spørgsmålet er så, efter hvilke principper et stabilt antal fonde med hver deres valgkreds eller generalforsamling mest hensigtsmæssigt bygges op. Det vil altid være fristende at forud-definere fondenes virkefelt ud fra de mærkesager, der er oppe i tiden eller ud fra den faglige struktur, der præger arbejdsmarkedet.

Man kunne etablere fonde, der tog sig af miljøinvesteringer, andre der fremmede demokrati på arbejdspladserne, nogle der havde til opgave at hjælpe til med fusioner, nogle der tog sig af forskning, nogle der tog sig af uddannelse, og nogle der skulle fremme eksporten, andre der udviklede samarbejdet imellem offentlige og private selskaber omkring systemeksport osv. Der er ingen grænser for, hvor mange forskellige, nyttige formål, man kunne finde på, og som hver især kunne pålægges en fond som dens primære arbejdsområde.

Det afgørende problem med en sådan konstruktion er, at den på den ene side hæmmer den påkrævede demokratiske konkurrence imellem fondene, fordi de ikke kan sidestilles, og på den anden side påtvinger fondene de mål og midler, som det er folkestyrets egen demokratiske opgave at finde frem til.

Af samme grund vil det også være u hensigtsmæssigt at gøre fondene brancheafhængige eller at knytte dem til de nye store koncerndannelser i erhvervslivet. Det sidste vil også stride fundamentalt mod kravet om, at fondene skal være uafhængige af de enkelte koncerner, selskaber og virksomheder.

Det er i øvrigt en alt for kortsigtet tankegang på forhånd at ville definere, hvad de rigtige investeringer er for fondene. Der vil selvfølgelig stadig hele tiden dukke nye opgaver op i produktionen, skabes nye muligheder for erhvervsudviklingen og opstå uforudsete problemer, som må løses. En langsigtet reform må i sagens natur give optimal plads til, at fondenes folkestyre tager de nye opgaver og metoder op, som vil vise sig i fremtiden. Det rigtige vil derfor være, at fondene står lige og helt frit stillet til selv at finde frem til målsætningerne for deres investeringer.

Den anden mulighed er at definere fondene ud fra den faglige struktur. Det kunne være en hensigtsmæssig fremgangsmåde, hvis politikerne vil knytte fondene til fagforbundene og de nye karteller. Vi har imidlertid set, hvor afgørende for hele tankens troværdighed det er, at fondene hverken ejermæssigt eller strukturelt lægger bånd på fagbevægelsen. Fondene må være *uafhængige* af organisationerne. Kun ved, at fondene opbygges strukturelt forskelligt fra fagforbund og karteller, er det muligt at forhindre, at fagforeningernes arbejde vil kunne skades af fondene og omvendt. Fondene skal med andre ord helst bygges op, så deres valgkredse og generalforsamlinger går på tværs af fagbevægelsens struktur. Det bedste vil være, at den enkelte fonds valgkreds indeholder et bredt udsnit af faggrupper.

For at skabe et brugbart folkestyre er det med andre ord nødvendigt at undgå de ovenfor nævnte måder at danne valgkredse på. En alternativ mulighed er at fordele folk i valgkredse efter deres personnummer eller et andet vilkårligt talsystem. Det ville sikre en god faglig spredning og uafhængighed.

Det ville imidlertid også sikre en stor geografisk spredning. I samtlige fonde ville folk fra Sjælland komme i valgkreds med folk fra Vestjylland, og folk fra Nordjylland komme i valgkreds med folk fra Falster. På grund af de meget forskellige erhvervsbetingelser i de forskellige områder ville folk møde op med forskellige interesser, som automatisk fører til en geografisk betinget opsplittning af afstemningsmønstrene. Debatten om investeringsplanernes mål-

sætninger ville afløses af et slagsmål om pengenes *fordeling* imellem de forskellige områder af landet.

Det er LO's fortjeneste at have påpeget denne problemstilling. Som nævnt i kapitel 2 arrangerede LO i 1974 33 fællesorganisationskonferencer for i alt tusinde faglige tillidsfolk fra hele landet, som drøftede principperne for sammensætningen af den dengang påtænkte fællesfonds repræsentantskab.

Konklusionen var, at det var bydende nødvendigt at skabe en struktur, som gjorde det muligt at fremføre de forskellige egnscentres særlige behov og interesser i erhvervsudviklingen. I arbejderbevægelsen blev egnenes forskellige erhvervs- og kulturgeografiske betingelser og interesser formuleret som lønmodtagernes krav om »nærdemokrati« i de enkelte områder af landet. Opgaven var at forene nærdemokrati og tværgående samarbejde på landsplan.

Som tidligere vist, var der kendsgerninger bag LO's fremhævelse af lønmodtagernes krav på nærdemokrati. Det var ikke en romantisk, borgerlig eller liberalistisk ideologi om »det nære lokalsamfund«, der lå bag. Det var ikke et forsøg på at splitte lønkapitalen ved hjælp af lokalpatriotisme, eller et forsøg på at pådutte lønmodtagerne snævre, gammeldags lokale interesser fremfor en moderne, tværgående interesse i industripolitik og koncerndannelse. Den reelle baggrund, som LO påviste, var den enkle, forømtalte kendsgerning, at lønmodtagerfamilien altid bor et sted. Dette sted er centrum for familiens aktionsradius, inden for hvilken den har en selvfølgelig interesse i, at der vedligeholdes en sund erhvervsudvikling.

Arbejderbevægelsen havde derfor ret i, at lønmodtagerne har både ansvarsfølelse for og interesse i, at der skabes grobund for et sundt og robust erhvervsliv i landet, hvis denne grobund er relevant for det område, hvor familien kan tage arbejde. Derfor er det nødvendigt, at familien kan *bruge* fondene og *påvirke* deres investeringer ud fra sine egne beskæftigelsesinteresser og sine egne interesser i at skabe et sundt og robust livsgrundlag i det hele taget.

Nu er »lokalsamfundet« forstået som en indadvendt og velafgrænset helhed jo en fiktion. De unge flytter ofte langt for at få

uddannelser og bedre beskæftigelsesmuligheder, og folk har vidt forskellig aktionsradius i det moderne samfund. Selv mand og kone i en familie kan have fuldstændig forskellige muligheder for at tage frem og tilbage til og fra arbejde hver dag. Hvis den ene »har bilen« og kan køre langt til arbejde, så har den anden måske sin cykel til rådighed eller bus og tog.

Den bedst tænkelige måde at knytte fondene an til folks individuelle aktionsradius på er derfor, at *give den enkelte helt frie muligheder for at give sine økonomiske bidrag til de fonde, hvis virke og visioner han og hun selv finder bedst egnede til at fremme erhvervsgrundlaget*. I så fald lægges den enkeltes egen vurdering af mulige og ønskelige afstande til og fra arbejde til grund for vedkommendes valg af relevante fonde. Den vurdering kan ingen foretage bedre for os, end vi hver især kan selv.

For at den enkelte skal kunne vælge på denne måde, så må *landet som helhed være dækket af et net af fonde*, som man kan vælge imellem. Som tidligere vist, bør fondene have helt frie hænder til selv at beslutte, hvor og hvordan de vil investere. Sammen med folks frie placeringsret vil det bringe fondene ind i en indbyrdes *kappestrid om at vinde folks tillid* ved at fremkomme med mere troværdige og visionære investeringsplaner end de andre.

Fondene vil med andre ord være *selvfinansierende* i den forstand, at de må konkurrere indbyrdes om folks årlige økonomiske bidrag. Deres middel til at skaffe penge vil være at skabe en kombination af værdsatte og lodige investeringsmål og at præstere et dygtigt håndværk som investorer. Den finansieringsform vil påtvinge fondenes selvstyre en selvansvarlighed og løbende selvkritik, som giver folk direkte medindflydelse på investeringerne.

Det næste spørgsmål er så, hvorledes valgkredsene i dette net af folkeejede investeringsfonde skal afgrænses. Vi har allerede set, at det er nødvendigt at knytte folk til en bestemt fonds valgkreds for at undgå, at man køber sig stemmeret til en fonds repræsentantskab med sine økonomiske bidrag. De to valgsystemer må, som tidligere påpeget, have forskellig struktur, hvis de skal blive tilstrækkelig uafhængige af hinanden til at kunne både supplere og korrigere hinanden.

Hvis folk ved det årlige valg af de fonde, der betros årets økonomiske bidrag, har en fuldstændig fri og landsdækkende placerings-

ret, vil det modsatte være, at folks bosted er bestemmende for, hvilken valgkreds de tilhører, ligesom ved folketings- og kommunevalg.

Hvis investeringsfondene har en fuldstændig fri og landsdækkende placeringsret, som gør det muligt for dem at gå sammen om store projekter, om overordnede koncernfusioner og om internationalt samarbejde, ligesom de kan kappes om visioner, tillid og folks bidrag overalt i landet, så gør det ikke noget, at deres valgkredse også giver dem en vis regional forpligtelse.

Den konsekvente måde at gøre det på er at tage udgangspunkt i kortlægningen af de såkaldte *pendlingsregioner*, der opdeler landet i et halvt hundrede områder.

En pendlingsregion er defineret ved, at hovedparten af lønmodtagerne kører til og fra arbejde inden for området, mens langt færre pendler ud af området til andre regioner. I praksis samler de fleste af disse pendlingsregioner sig omkring de tidligere købstæder, der i dag er udviklet til moderne administrations-, industri- og handelsbyer, beliggende spredt ud over hele landet som et net af såkaldte egnscentre. Hvert egnscenter har sit arbejdskraft-opland, hvorfra mange mennesker kører ind til byens arbejdspladser. Et sådant egnscenter med dets opland omkring sig kaldes normalt for en *egn*.

Mange af disse pendlingsregioner udgør ganske små egne, hvor der ikke bor ret mange mennesker og den samlede lønsum er lille. Hvis man lagde de mindste sammen, så der var mellem tyve og tredive tilbage i alt, så ville hver af dem, med et bidrag på blot nogle få procent af lønsummen, i gennemsnit kunne tilføre fondene friske driftsmidler for flere hundrede millioner kroner hvert år.

Folks udbredte brug af og interesse for det nærmest beliggende egnscenter gør pendlingsregionerne velegnede som valgkredse, fordi der i forvejen er en egnsbaseret debat i de lokale medier og en offentlig drøftelse af alle de spørgsmål i den fysiske planlægning, som binder egnen sammen. Også organisatorisk er egnen et vigtigt niveau for mange forskellige interessegrupper og for samarbejdet imellem købstadskommunen og de omkringliggende landkommuner. Bestræbelser på at skabe arbejdspladser, trække virksomheder til området og gøre egnen til et attraktivt sted at slå sig ned er som regel den dominerende interesse blandt politikere og organisationsfolk.

Baseres valgkredsene på disse pendlingsregioner, vil hovedpar-

ten af lønmodtagerne skulle drøfte, tilrettelægge og stemme om en fonds målsætninger og investeringspolitik sammen med mennesker, der har en aktionsradius, som ligner deres egen. Det betyder, som LO påviste i halvfjerdserne, at lønmodtagere fra vidt forskellige faggrupper og brancher vil have et udgangspunkt og et interessegrundlag at drøfte erhvervsudvikling og vælge målsætninger ud fra. En bred vifte af miljøspørgsmål har også en geografisk sammenhæng og en betydning for, hvor tiltrækkende egnen er for mennesker og produktion. Det taler yderligere for at afgrænse valgkredsene fysisk som egne i landskabet.

Det afgørende er imidlertid, at fondene alle er frit stillede til både at tiltrække og at investere deres driftsmidler over hele landet. Dette er samtidig så forskelligt fra princippet i afgrænsningen af de valgkredse, der sammensætter fondenes repræsentantskaber og investeringspolitik, at de to valg vil kunne supplere og korrigere hinanden, selv om det er landets lønmodtagere, der bestemmer begge valg.

Egnsfondenes virkemåde

Da tankerne om at skabe et sådant, landsdækkende system af lønmodtagerfonde, som skulle investere driftsmidler i landets produktionsgrundlag og være underlagt et direkte folkestyre bestående af to demokratiske beslutningsprocesser, blev fremlagt første gang, kaldtes fondene for »egnsfonde« og helheden for et »økonomisk egnsdemokrati«⁴¹. Det har siden vist sig at være en både gavnlige og farlig brug af ord.

Ordet »egn« er velegnet til at give en fornemmelse af, at dette kan komme til at handle om problemer og visioner, som er vedkommende for hver enkelt af os, fordi vi på vores egen egn får mulighed for at blande os i de beslutninger om erhvervslivets strategiske planlægning, som hidtil er foregået bag de store finanshuses lukkede døre, uden befolkningens indsigt.

Begrebet »egn« er også rigt på rammende associationer, fordi det har samme oprindelse som det at »eje«. Det drejede sig unægtelig om at påbegynde opbygningen af gigantiske, folkeejede driftsmidler, som i fremtiden vil blive ved med at vokse år for år, fordi der ikke er nogen af os, der har individuelle krav på at trække dem ud til vores eget personlige forbrug. Det vi får, er et nyt, kollektivt og folkestyret livsgrundlag.

Det farlige ved ordet »egn« er, at det godt kan lyde gammeldags, og at man kan forbinde det med myten om de »nære lokalsamfund«. I bogen *Det glemte folk* har jeg tidligere forsøgt at vise, at de såkaldte lokalsamfund ikke er noget, der eksisterer i praksis, hvis man med ordet mener, at menneskene hører til i afgrænsede, indadvendte sociale netværk, der også aftegner sig som lokaliteter i byerne og på landet. Det er en meget moderne myte, at det forholder sig sådan, men den slags myte må tydes som et tegn på, at det romantiske »lokalsamfund« glimrer ved sit fravær i virkelighedens verden.

Hvis det virkelig havde været sådan, at pendlingsregionerne her i landet fungerede som selvstændige og indadvendte lokalsamfund, så havde egnene været totalt uanvendelige til at afgrænse valgkredse med, fordi de to demokratiske valg så uvægerligt ville smelte sammen til et konservativt foreningsdemokrati.

Når pendlingsoplandet overhovedet er anvendeligt som en del af et landsdækkende folkestyre, er det fordi der er en omfattende pendling *imellem* regionerne, og fordi de moderne veje og transportmidler gør det muligt for folk at køre langt til arbejde hver dag og ud i mange forskellige retninger fra deres bosted. De fleste folk har virkelig reelle valgmuligheder og vil sagtens kunne tage arbejde uden for den valgkreds, som de selv tilhører. Meningen er ikke, at de helst skal gøre det, men at tvinge fondene ind i en reel konkurrence med hinanden om folks tillid og årlige bidrag.

Det essentielle er, at folk har fri placeringsret, ligesom fondene har fri investeringsret, således at de kan operere på landsplan og på tværs af såvel geografi og fag, som brancher og koncerner. De kan gå sammen om store, langsigtede og finanskrevende koncernprojekter, og de kan gå sammen om at løse påtrængende miljøopgaver, som går på tværs af alle hidtil kendte investorer.

De kan endda gøre det uden at skulle udregne alle resultater i rede penge, fordi målet ikke er at bevare opsparede kapitalers købekraft, men at skabe et attraktivt land at leve og producere i. De kan overskride de gamle barrierer for både kapitalistiske og offentlige investeringer og anlægge helt nye helhedssyn på driftsmidlernes gavn. Samtidig er de på radikal vis underlagt et direkte folkestyre, som giver mennesker et ansvar og en indflydelse, som ingen tidligere har kendt.

Det »økonomiske egnsdemokrati« er skabt til at løse de nye problemstillinger, som ingen tidligere har været kendt med. Åbne grænser i Europa med frie strømme af mennesker, viden og kapitaler fordrer, ligesom miljøets krav på helhedsløsninger, nye former for folkeligt værktøj. Hvis ordet »egnsdemokrati« leder på vildspor, vil jeg foreslå, at vi ikke anvender det. Hvis det tværtimod identificeres med et *landsdækkende system af folkestyrede driftsmidler*, så er der ikke nogen fare for misforståelser.

Man kan betragte en egnsfond som et skib, der, selv om det er hjemskrevet i en havneby og hjemmewant i dens nærmeste farvand, alligevel er beregnet til at virke i mange andre farvande, og så langt fra hjemstedet.

Ligesom et demokratisk parti ikke kan tænkes uden et folketing bestående af mange konkurrerende partier, så kan en demokratisk egnsfond ikke tænkes uden et folkestyre bestående af mange konkurrerende egnsfonde.

Det er den tværgående kappestrid imellem fondene, som tvinger befolkningen på en egn ud i en offentlig debat om de forskellige mulige måder at skabe et driftigt erhvervsklima og et sundt produktionsmiljø på. Fondens generalforsamling, som udgøres af samtlige lønmodtagere i valgkredsen, er nødt til at være lige så visionær og selvkritisk, som de andre fonde er, hvis den vil bevare fondens finansielle grundlag. Pløjer man for mange penge ned i døende foretagender og skrantende virksomheder, blot for at »redde arbejdspladser« i området, så er man sikker på at miste tillid og fremtidige bidrag.

Valgkredsens beslutningsproces er derfor ikke en isoleret foretelse, men kan snarere sammenlignes med partimedlemmers vedtagelse af et nyt valgprogram. Det er alle klar over, at man skal ud og vinde tillid på for at overleve de næste valg. Nye valgprogrammer er endda ikke i sig selv tilstrækkelige, for folk ser først og fremmest på partiets hidtidige praksis og dets resultater. Det samme vil komme til at gælde fondene, fordi folk betror dem penge, som folk forventer gavn af.

Ved at etablere en egnsbaseret afstemningsprocedure vil man få indbygget en jævnligt tilbagevendende beslutningsproces, hvori hovedlinierne i egnsfondenes investeringsplanlægning lægges ud til almindelig vurdering, offentlig diskussion og fremtidig korrektion.

Ved at sammensætte en egnsfonds repræsentantskab på den måde vil man opnå, at virksomheder for at komme i betragtning ved tilførsel af driftsmidler skal henvende sig med produktionsplaner, der kan vække fondens interesse i bred forstand.

En egnsfond vil ikke, som medarbejdere på en virksomhed, først og fremmest skulle tænke på at bevare enkeltvirksomhedens eget antal af arbejdspladser. For en egnsfond vil det samlede antal arbejdspladser ikke bare afhænge af, hvor mange ansatte den enkelte virksomhed kan beskæftige, men snarere af den effektivitet som sammensætningen af de forskellige erhverv og samarbejdet imellem de forskellige virksomheder kan skabe som helhed.

Når en virksomhed byder sig til, vil fondens interesse i den derfor handle om meget mere end blot antallet af dens øjeblikkelige arbejdspladser. Opmærksomheden vil for eksempel være rettet imod dens bidrag til befolkningens kvalifikationsniveau, til erhvervslivets modstandsevne over for konjunkturudsving, til infrastrukturen, til fondens fortsatte investeringskapacitet (afkastet), til områdets know-how og dets tiltrækningskraft over for ny industri, til det omgivende miljø og til arbejdsmiljøet.

En egnsfond vil f.eks. kunne gå sammen med andre investorer om at investere i en trafikforbindelse til et område, hvis man finder, at det er en påkrævet investering for at gavne dets erhvervsudvikling. Den vil kunne samarbejde med andre egnsfonde, ikke bare om at fusionere selskaber og skabe industrilokomotiver i udvalgte brancher, men også om at sætte driftsmidler i nye forskningscentre, i langsigtet og finanskrævende produktudvikling, i folkeoplysning og uddannelse, i miljøopgaver og i andre opgaver, der gør et område tiltrækkende.

Åbenhed i investeringspolitikken

Med denne todelte opbygning af de folkestyrede fonde vil man kunne bidrage til, at en række forskellige interesser bringes ind i et samspil, hvor de må afvejes i forhold til hinanden i en offentlig debat, og hvori befolkningen er sikret umiddelbar indflydelse på beslutninger og planlægning. Den grundlæggende pointe er, at modellen lægger strukturelle hindringer i vejen for, at kortsynede særinteresser får overtaget i beslutningsprocesserne og forjager befolkningens interesse og ansvar for erhvervslivets langsigtede, økonomiske sundhed.

At folk både har indflydelse som bidragydere og som valgberettigede, vil skabe en vekselvirkning imellem deres deltagelse i på den ene side udformningen af den hjemlige egnsfonds investeringspolitik og på den anden side den faktiske fordeling af midlerne på forskellige fonde.

Det vil ikke blot tvinge fondene ind i en indbyrdes konkurrence om at udvikle troværdige investeringsplaner, men vil også tvinge de virksomheder, som ønsker kapitaltilførsel, til både offentligt og reelt at kunne bidrage til realiseringen af fondenes planer for erhvervslivets fremdrift. For alle parter gælder det om i den offentlige debat at kunne argumentere for nytten af deres specielle virke og bidrag til erhvervslivets sundhed.

De etablerede virksomheder vil på den ene side kunne arbejde for, at de udgående midler pløjes tilbage i deres egne kasser, mens der på den anden side vil være et hav af entreprenører og iværksættere, som kan tilbyde fondene nye projekter at investere i. Store virksomheder vil kunne argumentere for, at fondene skal satse på stordrift, mens de mindre virksomheder vil kunne argumentere for en satsning på bredde, fleksibilitet, virksomheds-netværk og en pibende mangfoldighed. Reklamer i medierne og gyldne løfter vil kunne afvejes i forhold til de erhvervede erfaringer.

Efter års virke vil befolkningen og fondene samle egne erfaringer med konsekvenserne af forskellige typer af projekter. Det vil udvikle og uddanne det vidensgrundlag, som beslutningsprocesserne foregår på.

Det sidste er måske ikke det mindst vigtige, selv om det er en proces, der skabes efterhånden som en følge af egnsdemokratiets virke. Ansvar og interesse for sagen hænger nøje sammen med, om folk overhovedet besidder et erfaringsgrundlag og en viden om den, som de kan anvende i praksis.

Man kunne derfor med en vis ret betragte de folkestyrede fondes virke som et gigantisk folkeoplysningsprojekt, som forener teori og praksis på det moderne samfunds betingelser.

I øjeblikket er næsten al strategisk planlægning i erhvervslivet et lukket land for almindelige folk, som de kun kan gisne om ud fra den faktiske udvikling, de præsenteres for. Derfor er det heller ikke underligt, at kravet om at demokratisere denne planlægning ikke er stærkere. Af den grund er det i sig selv afgørende, at modellen giver anledning til, at der skabes en række vedkommende, lands-

dækkende og egnsbaserede fora, hvori sådanne planer fremlægges og underkastes grundig analyse og kritik, som har reelle konsekvenser, fordi planerne skal konkurrere på troværdighed om folks stemmer.

Folkelig deltagelse i planlægningen

I fondenes folkestyre vil debatten og kernespørgsmålene dreje sig om forskellige strategier for erhvervsfremme. Mange alternativer er mulige:

Nogle vil argumentere for en satsning på virksomheder, der lever af højteknologi og produktforspring, på nye organisations- og ledelsesformer i virksomhederne eller på at støtte medarbejdergrupper, der vil foretage »spin-out« fra etablerede virksomheder.

Andre vil satse på en kombination af store virksomheder og små underleverandører, på virksomheds-samarbejde, på tænketanke og forskerparker, på nicheproduktion eller eksperimenter med medarbejderdemokrati og ansvarsuddeling. Man kunne også tænke sig en satsning på nye samarbejdsformer imellem de offentlige virksomheder og de vareproducerende virksomheder om joint-ventures og produktudvikling.

Mulighederne er mange og bør helt overlades til de folkeejede fondes egen kreativitet og deres indhentning af sagkyndig ekspertise.

I hverdagen vil den enkelte kunne have fire forskellige tilknytninger til fondenes folkestyre:

En gang om året vil debatten over køkkenbordet handle om, hvilke fonde man i år synes fortjener at få et bidrag. Med forskellige afstande til arbejde og forskellig vægtning af økonomiske hensyn, miljøværdier og meget andet vil der være nok at diskutere.

Med et par års mellemrum kommer så valgene til repræsentantskabet i den fond, som har hjemme på egnen. De giver anledning til en hed debat om nye målsætninger for, hvad rigtige investeringer vil være i de kommende år, og om fondens hidtidige succes med sine initiativer og sin evne til at skabe tillid, interesse og finansiering.

Ind imellem valgene vil fondene jævnlige fremlægge deres resultater, deres selvkritik og nye visioner med henblik på at få flere folk til at give dem årets bidrag.

For de aktive folk vil valgene til repræsentantskabet give mulighed for at stille op på et nyt program om særlige målsætninger og sager, der bør fremmes. Folk vil kunne gå sammen med venner og meningsfæller om at formulere deres ideer til driftsmidlernes anvendelse og blande sig i debatten for at blive valgt ind eller blot præge de indvalgte.

Endelig vil det være oplagt, hvis man har en god produktionsidé, at gå sammen med ligesindede og formulere en ansøgning om iværksætningsstøtte fra en eller flere af fondene. Så gælder det om at argumentere overbevisende for, at ideen vil være lønsom eller gavnlig for området på andre måder, som falder ind under fondenes formulerede målsætninger. Der er ingen tvivl om, at fondene vil blive bombarderet med unges og ældres projektforslag og iværksætterideer. Der er nok heller ingen tvivl om, at mindst lige så mange mennesker vil benytte folkestyret til at fremme en frodig underskov af iværksætterprojekter.

Medarbejderdemokratiet må løses særskilt

Med denne model har vi forladt den kapitalistiske grundtanke, at det er med ejerskab af penge, den enkelte erhverver sig indflydelse på en virksomhed. Den tanke ligger stadig bag mange forestillinger om, at de ansatte på en virksomhed skal købe sig til medbestemmelse på virksomheden.

I begrebet egnsdemokrati er medarbejdernes medbestemmelse på den enkelte virksomhed skilt ud som en selvstændig problemstilling, der ikke skal løses ved, at institutionelle investorer overlader deres stemmeret til virksomhedens timelønnede medarbejdere, så længe disse ikke stemmer imod investorens egne interesser. Egnsfondene skal tværtimod kunne stille skrappe krav til virksomhederne, som formuleres ud fra de behov, et område som helhed har for at kunne skabe og opretholde et sundt erhvervsliv. Virksomhedens mulighed for at overleve på støtte fra egnsfondene må afhænge af dens evne til at leve op til deres krav. Hvis det er vigtigt for virksomhedens medarbejdere, at den får lov til at overleve, så er det op til *dem* at tage ansvar for, at virksomheden bliver i stand til at yde de bidrag til erhvervslivets trivsel, som de folkestyrede fonde fordrer af den.

Man kunne sagtens tænke sig, at en egnsfond så en fordel i at stille den betingelse for at skyde driftsmidler i en virksomhed, at

virksomheden giver sine ansatte et udstrakt ansvar for og indflydelse på driften. Et af de bidrag til egnens produktionsmiljø, som fonden kræver af virksomhederne kunne godt være at fremme et produktivitets-, fleksibilitets- og udviklingsgavnligt medarbejderdemokrati.

Medarbejderdemokrati bør derimod ikke være noget, de ansatte skal købe sig til, eller skal have fondene til at købe til sig. Og medarbejderdemokrati bør slet ikke være udformet, så det begrænser de ansattes ansvar til den ene virksomhed, hvor de er ansat. Intet ville blive mere konservativt end en ordning, der bandt de ansatte til alene at kæmpe for denne ene virksomheds overlevelse.

Det er en illusion at tro, at det til enhver tid vil gavne en virksomheds økonomiske sundhed, at medarbejderne selv vælger deres ledelse. Ledelsesansvaret bør i sidste ende være den folkestyrede fonds. Den må som før nævnt derfor også sørge for at hindre, at medarbejdernes medindflydelse på ledelsen gør det muligt for grupper af de ansatte at ligge i ly af en svag og afhængig ledelse.

Det er ikke egnsdemokratiets primære sigte at skabe medarbejderindflydelse på den enkelte virksomhed. Den opgave må skilles ud som en særskilt problemstilling, hvis løsning der må arbejdes specielt med. Kunsten er at skille de forskellige problemstillinger ud fra hinanden, så de kan løses hver især, og så deres løsninger ikke bliver ved med at lægge hindringer i vejen for hinanden.

Intet ville imidlertid være vigtigere for denne reform, end at lønmodtagerne, i stedet for at skulle leve med kapitalernes fuldstændig frie og profitstyrede bevægelighed, var nødt til at acceptere skrappe, men folkestyrede krav til de virksomheder, som nød godt af fondenes tilførsler. Der vil være principiel forskel på at have medarbejder-medansvar for en virksomhed, der er middel til egnens økonomiske sundhed, og at skulle vise ansvarlighed på en virksomhed, der er middel til anonyme, private investorers profit.

De store reformer

Store reformer har altid trængt sig på, når forholdene imellem staterne skabte nye betingelser for landenes suverænitet. Når de store historiske reformer sjældent huskes som nødværge for at bevare selvstændigheden, men oftere erindres som sociale fremskridt, er det fordi, de ikke kun udspringer af nødvendighed, men også frembyder særlige historiske *muligheder* for at forandre på gamle, stivnede samfundsformer. Når forandringernes nødvendighed trænger sig på, står man også mere frit til at bruge denne nødvendighed til at lave om på de herskende samfundsforhold.

Niels Bohr gjorde brug af den samme pointe på globalt plan. Tesen var, at hvis verdens lande indså den nye nødvendighed, som atomvåbnene havde skabt for menneskeheden, nemlig at en fremtidig atomkrig ville blive ensbetydende med alles udslettelse, så ville menneskene kunne bruge atomtruslen til at skabe en *åben verden*, der undgår krig.

Efter at den kolde krig gennem årtier har tilsløret den kendsgerning, at atomvåbnene havde gjort det umuligt for stormagterne at udkæmpe afgørende slag med hinanden, begynder murene endelig at falde omkring os. Folks tiltagende indsigt i atomvåbnenes selvafkrækkende virkning på enhver atommagt er i færd med at gøre os fri af den kolde krig og lægge grunden til en verden, hvis hidtil ukendte åbenhed nu trænger sig på som en ny udfordrende nødvendighed.

Europa er et af verdens største og mest intensivt industrialiserede områder og samtidig verdens tættest atombevåbnede område. Det er ikke underligt, at europæerne har erkendt, at krig er blevet en absurditet, fordi en atomkrig vil være ensbetydende med kollektivt selvmord. Den erkendelse betyder, at de europæiske stater må afstå deres klassiske forsvarsopgaver og dermed deres forpligtelse

til og mulighed for at indrette samfundene med henblik på at opretholde et traditionelt forsvarsberedskab. Med til dette beredskab hører også alle de nationaløkonomiske instrumenter, hvormed hver enkelt stat tidligere sørgede for at opretholde en bred industriel basis og mulighed for at forsyne sin egen befolkning med fødevarer. Med utallige restriktioner for varernes, kapitalernes, ekspertisens og arbejdskraftens strømme over grænserne bestræbte staterne sig for at fastholde hver deres økonomiske grundlag, og befolkningerne accepterede dette af hensyn til sikkerheden.

Alt dette er under opbrud i Europa. Murene rives ned og mennesker, penge og know-how får lov at strømme stadig friere over de gamle grænser. Nationerne er nødt til at finde helt nye midler til at skabe den selvbestemmelse, de behøver. Gorbatsjovs vision om »det fælles, europæiske hus« har vundet bred anerkendelse, og de fleste erkender, at udfordringen nu er at finde ud af, hvordan visionen gives indhold.

Denne situation åbner muligheder for at tænke nyt og forandre de herskende samfundsforhold. Den skaber en historisk chance for at lave om på nogle af de livsbetingelser, som længe har måttet vente på gunstigere tider. Den definerer samtidig de nye vilkår, som den kommende epokes samfundsformer vil være underkastet, og som ombygningen af samfundene må tage højde for.

De friere strømme af mennesker og ressourcer imellem landene vil i sig selv kunne bidrage til en demokratisering af det »europæiske hus«, fordi det bringer landene ind i en kappestrid om at skabe gode livsbetingelser, der kan tiltrække og bibeholde mennesker og virksomheder. Det vil ikke længere være nok at beslutte sig for en bestemt politik og så tvinge sine borgere og ressourcer til at leve under de vedtagne forhold. Det enkelte land må konkurrere med sine naboer om at trække mennesker og investeringer til landet. Det tvinger staten til at være lydhør over for folks ønsker. Rigtigt udnyttet af Europas befolkninger vil dette kunne skabe en ny demokratisk situation, der er baseret på et samspil imellem folks stilningtagen i det enkelte lands beslutningsprocesser og folks vurdering af landene i forhold til hinanden.

Opgaven er derfor at udtænke velegnede måder for landene at konkurrere med hinanden på, velegnede måder at skabe tiltrækkende livsbetingelser på.

Med frie strømme af kapital og varer hen over landegrænserne vil det enkelte område ikke kunne fastholde sit livsgrundlag med de gamle midler. Flere måder at tiltrække kapital og investeringer er kendt i forvejen. De, der går ud på at underbyde naboerne med lave krav til miljø og levestandard, er frygtet blandt folk. Det er derfor i alles interesse, at vi finder nye måder at sikre landenes livsgrundlag på. Hele den skandinaviske ØD-debat kan ses som et tidligt forsøg på at finde nye veje til at løse denne problemstilling.

Man kan sige, at ØD-tankens grundlæggende idé har været at erstatte staternes nationaløkonomiske foranstaltninger for at sikre deres produktionsgrundlag med befolkningernes egne initiativer for at skabe og vedligeholde et livskraftigt erhvervsliv i deres lande. Nu, da grænsernes åbning for friere strømme af kapitaler, varer og arbejdskraft trænger sig på, er denne grundidé blevet mere aktuel end nogensinde.

I stedet for at underbyde hinanden, så alle tvinges til at slække på deres miljø- og lønkrav til virksomhederne, har befolkningerne mulighed for i højere grad at gøde grunden for det selvgroede i deres egne områder. Hvis de vel at mærke har indsigt i den nye situation og kan finde organisationsformer, som kan klare opgaven. En befolkning kan satse på at skabe produktioner, som vokser ud af dens egne investeringer og dens eget arbejde.

De folkestyrede egnsfonde er en måde at skabe et fællesejet og selvgroet erhvervsliv på, som ikke kan blæse bort med vinden, fordi det udgør den stedlige befolknings egne driftsmidler og er underlagt dens eget folkestyre. Ideen har været at udvikle nye organisationsformer, der kan tage de internationale udfordringer op, og som kan bygge på det nuværende industrisamfunds sammensatte produktionsmåde.

Vil Danmark være med til at bryde nye veje i udformningen af et mere åbent Europa, så er kunsten at skabe nogle organisationsformer, som både kan bidrage til et demokratisk samspil imellem landene og give de stedlige befolkninger et brugbart værktøj til at skabe et erhvervsliv med solide rødder i deres egne områder.

Ideen med de folkestyrede egnsfonde er, at de frie strømme af driftsmidler og arbejdskraft kan vendes fra at være en trussel imod lokale interesser, som kan fremkalde chauvinistiske reaktio-

ner blandt folk, til at indgå som et frugtbart led i et folkestyre, hvor flere demokratiske beslutningsprocesser supplerer hinanden. I det større perspektiv vil det at udruste et lands befolkning med et værktøj til at skabe tiltrækkende erhvervs- og livsbetingelser, som fordrer frie strømme over grænserne, kunne bidrage til at bringe landene ind i et tilsvarende demokratisk samspil med hinanden, hvor åbenheden bliver et led i et europæisk folkestyre. På det plan vil landene kunne konkurrere med hinanden om at skabe tiltrækkende livsbetingelser, og de vil være nødt til det, hvis de vil kunne følge med hinanden.

Man kunne indvende, at en ny international situation ikke er nok til at skabe opbrud i veletablerede samfundsformer. Det er imidlertid en ofte overset kendsgerning, at nye samfundsformer og deres nye livsformer som regel er blevet til i forbindelse med sådanne forandringer i forholdene imellem staterne. Et blik på historiske erfaringer kan belyse den sammenhæng.⁴²

Statslige reformer og nye livsformer

Det synes frugtbart at se en nær sammenhæng imellem tilblivelsen af de fire livsformer i vores nuværende samfund og det, at landene i det europæiske statssystem – som i andre klassiske statssystemer – gennem historien har måtte holde hinanden i skak. Kun de stater, der sørgede for konstant at være i stand til at forsvare sig selv i krig, kunne i længden bevare deres selvstændighed. Gentagne gange har de europæiske stater indirekte tvunget hinanden til at gennemføre de nye, indre reformer, der i hver epoke gjorde det muligt for den enkelte stat at holde trit med de andres militære og økonomiske styrkegrundlag.

Hvis vi ser knapt to hundrede år tilbage, så er det tydeligt, at en tysk filosof som Hegel, der satte sit stærke præg på den moderne europæiske tænkning, også følte, at han stod i en brydningstid, som hang sammen med et skred i forholdene imellem de europæiske lande.

Væsentligt for Hegels tolkning var, at den store franske revolution ikke blot havde frigjort nye klasser af selvstændige vareproducenter, men også skabt en befolkning, som sagde »vi« om staten, fordi den nye stat var blevet deres fælles beskytter og livsbetingelse. Dette, at en befolkning betragtede sig som »fædrelandets børn«, så Hegel som en velkommen genskabelse af det forhold,

borgerne havde haft til staten i de klassiske bystater, men nu på et højere niveau, fordi der var blevet tale om store, komplicerede samfund.

Hegel så det tidligt som sin opgave at kritisere sit hjemlands politiske system ved at markere, hvor moderne, samlende og livsdue- lig den franske stat i princippet var blevet i forhold til det affældige tyske kejserrige. Utallige dynastiske og enevældige rettigheder kunne efter hans mening ikke skjule det faktum, at kejseren var en handlingslammet kransekagefigur oven på et splittet system af lokale fyrster og handelskapitalister, der vogtede på deres privilegier. Ifølge Hegel betragtede de deres fyrstendømmer og købstæder som deres egne, private domæner, ingen andre skulle blande sig i, i stedet for at leve sammen som statsborgere, der i fællesskab kunne forsvare sig selv: Det tyske kejserrige var i modsætning til den moderne franske stat ikke baseret på borgernes egen vilje til fælles forsvar og handling.

Når Hegel skulle illustrere den principielle kontrast imellem de to statsformer, så beskrev han Frankrig som samlet, frit og stærkt, mens det tyske kejserrige var splittet, formynderisk og svagt.

I slaget ved Jena 1806, hvor de franske soldater løb den tyske kejserhær overende, blev den nye statsforms overlegenhed demonstreret så eftertrykkeligt i praksis, at Tyskland måtte igennem en gennemgribende reformperiode bagefter. Her påbegyndtes de store samfundsforandringer, der var nødvendige for at kunne overleve som selvstændig stat i det moderne Europa.

Den franske revolution var selv en effekt af den onde cirkel af økonomiske tilbageslag og militære nederlag til englænderne, som Frankrig havde været inde i gennem et århundredes indbyrdes rivalisering imellem de to stormagter om kolonierne og om det sømil- itære herredømme over transport- og handelsforbindelserne på verdenshavet. Også den store franske revolution havde således sine afgørende grunde i det internationale kvælertag, landet var havnet i.

Hvis vi vender tilbage til Danmark, er der også en klar sammenhæng imellem fremvæksten af nye produktionsmåder og de livsformer, som staten gennem tiderne har søgt at fremme for at sikre det ressourcegrundlag, dens forsvar og selvstændighed måtte hvile på.

I takt med at ledingshæren i løbet af 1100-årene og 1200-årene

blev ude af stand til at klare sig over for de nye, europæiske rytterhære, skabtes den adelige herremands-livsform, som kongerne måtte give særlige privilegier, for at den kunne udgøre rekrutteringsgrundlaget for middelalderens kongelige ridderhær. Mens en bonde før havde været en våbenfør mand med ledingspligt, blev det efterhånden forbudt bønderne at bære våben. De fleste bønder søgte med tiden ly som tjenere under en herremands beskyttelse. Med denne ombygning af samfundet skabtes de to livsformer, som tilsammen udgjorde den feudale produktionsmåde i det næste halve årtusind.

Ved at oprette byer og ved at give købstadsprivilegier til gamle og nye, befæstede bydannelser lykkedes det i løbet af middelalderen kongerne at skabe sig endnu et indre støttepunkt i form af vareproducerende købstadshåndværkere og købmænd, der ikke var underlagt herremændenes særlige beskyttelse. I købstæderne skabtes de selverhvervendes livsform, som gav kongemagten et mobiliseringsgrundlag og faste skatteindtægter, han kunne bruge relativt uafhængigt af herremændenes rigsråd.

Enevældens indførelse i 1660 var ikke mindst betinget af den svenske erobring af landet, den hollandske undsætning af København og kongens efterfølgende omorganisering af landet, så staten fik direkte adgang til at beskatte herremændenes bønder. På dette tidspunkt var den adelige ridderhær ikke længere et tilstrækkeligt, militært instrument til at forsvare landet i krig. Adelen var imidlertid ikke særlig villig til at overdrage kongemagten så meget af deres indtægter fra bønderne, at kongerne kunne betale tilstrækkeligt med lejetropper til at føre krig. Kun ved at gennemføre den gennemgribende reform at erstatte valgkongedømmet med en enevældig kongemagt, der kunne gennemføre en ny skattelov, blev det muligt for den danske konge at genetablere en forsvarsevne, der stod mål med den ekspansive svenske enevælde, så han kunne genskabe Danmarks selvstændighed.

De store landboreformer, som enevælden gennemførte et århundrede senere, var igen en omorganisering af samfundets struktur, som omskabte fæstebønderne til selvstændigt erhvervsdrivende selvejerbønder, der bedre kunne udskrives som soldater og betale større skatter af deres stigende vareproduktion. Igen havde staten brug for militære ressourcer, eksportindtægter, øget varecirkulation og et større skattegrundlag.

Enden på landboreformerne var, at staten havde anerkendt et nyt forpligtet retssubjekt, selvejerbonden, som fik næringsfrihed og borgerpligter. Derved skabtes på længere sigt betingelserne for familielandbruget, den senere andelsbevægelse og i det hele taget den selvstændige livsforms store betydning for det danske erhvervslivs helt specielle udvikling i nyeste tid.

Som et led i de europæiske reformbølger, som fulgte i kølvandet på Englands succesfulde rivalisering med Frankrig igennem 1700-årene, den franske revolution og Napoleonskrigene, måtte den enevældige kongemagt i Danmark give bønder, købstadsborgere med egen husstand en demokratisk grundlov i 1849, da behovet for at kunne samle kræfterne om landets forsvar igen var sat på spidsen.

Gennem de samme århundreder skabte staten – også under indtryk af anerkendelseskampene i det europæiske statssystem – skridtvist alle de betingelser, der skulle til for at etablere den kapitalistiske produktionsmåde i Danmark. At indbygge den i samfundet krævede, at kongemagten ryddede plads til og skabte anerkendelse af de nye typer af retssubjekter, som kunne danne udgangspunkt for en fremvækst af investorens, managerens og lønarbejderens tre nye livsformer i samfundet.

At skabe en så krævende produktionsmåde forudsatte en meget lang reformproces. For at kunne overvinde modstanden fra de gamle feudaladelige og handelskapitalistiske livsformers side var det også nødvendigt, at dens enkelte skridt af statsmagten blev betragtet som uomgængelige led i at udbygge det ressourcegrundlag, som var nødvendigt for at bevare suveræniteten.

Den proces bestod af mange skridt, som introducerede blandt andet merkantilistisk manufakturpolitik, toldbeskyttelse af ny indenlandsk industri, import af udenlandske specialister til at skabe industriel fabrikation, kampen imod håndværkerlaugenes privilegier og kampen for indførelse af fri konkurrence, indførelsen af næringsfrihedsloven, afskaffelsen af hoveriet og introduktionen af det frie lønarbejde, grundlovsfæstelsen af individets juridiske og politiske borgerret og af den private ejendomsret.

Reformer skal rulle nedad bakke

Der er således ingen tvivl om, at det gang på gang har været, når staten skulle overleve styrkeforskydninger i forholdet imellem staterne, at de grundlæggende reformprocesser er blevet sat i gang,

som har skabt nye livsformer og produktionsmåder. Samtidig er det tydeligt, at alle de store reformer har haft lavinens karakter, og er begyndt som den lille snebold, der starter det rigtige sted, ruller ned ad bakke og sætter en selvforstærkende proces i gang.

De store landboreformer startedes således ikke med, at Jeppe på Bjerget overtog ejendomsretten til fæstejorden. De begyndte med love, som f.eks. gjorde det muligt for fæstebonden at dyrke sin særskilte del af landsbyjorden og at flytte fæstegården ud, så den lå nær ved denne jord. Alt dette gjorde det muligt for den enkelte bondefamilie at tilrettelægge driften selv og gøre sig uafhængig af de andre fæstebønder i landsbyen. Først når gårdene fungerede som selvstændige, vareproducerende landbrug, fik bønderne for alvor selv interesse i at frikøbe dem til selveje, skabe et overskud og betale lånene ud. Efter en lang proces, hvor de eksportvante jyske studeavlere kunne være flere generationer foran de hoveriplagede, kornavlende fæstebønder på øerne, var de advarsler gjort til skamme, som i starten havde talt imod at overlade den fordrukne almue ansvaret for landets hovederhverv.

Det, vi kan lære af landboreformerne, er blandt andet, at de fik succes, fordi man ikke straks forsøgte at gennemtvinge en ny produktionsmåde, men tværtimod tog fat det rigtige sted inden for den gamle. Det rigtige sted ville dengang sige, at reformerne indledtes med forordninger, som fremmede bøndernes muligheder for selv at styre og forbedre deres landbrug inden for rammerne af den gamle feudale produktionsmåde. Derfor kunne bønderne betragte lovene som fremskridt. Samtidig skabte disse forbedringer imidlertid en ny situation for mange bønder, som gav dem interesse i yderligere fremskridt, hvis gennemførelse igen skabte flere, nye interesser. Derved satte reformerne en selvforstærkende udvikling i gang, som i det lange løb endte med at skabe en helt ny produktionsmåde i landbruget.

Den modsatte virkning havde mange af dette århundredes tvangskollektiviseringer af landbruget i de socialistiske lande. De illustrerer, hvor lidt man kan gennemføre, når en ny produktionsmåde søges indført straks uden at bygge på de mekanismer og livsformer, som i forvejen findes i den del af samfundet, man vil lave om på. Effekten var en katastrofal mangel på effektivitet i det kollektive landbrug på trods af de enorme investeringer, som blev sat ind på modernisering. Derfor er det blevet en grundsætning i den

sovjetiske perestrojka, at de nye mekanismer, man nu vil indføre, skal kunne eksistere sammen med de gamle, indtil de nye har slået rod.

Det afgørende er, at store reformer altid har måtte tage udgangspunkt i de forhåndenværende livsformers problematik for at kunne sætte en forandringsproces i gang. Kunsten er at bygge på de interesser, folk har, så de vil være med, og der kan sættes en selvforstærkende udvikling i gang.

Analyserne af de hidtidige ØD-tanker har vist, at den modstand, der mødte dem, skyldtes reelle strukturfejl i deres udformning. Også forslagene om den arbejdsmarkedsbaserede pensionsopsparing møder en modstand blandt lønmodtagerne, som har sine grundlæggende årsager i tankegangens medfødte strukturfejl. Selv om politikere gerne vil give folks snæversyn skylden for de forskellige reformtankers vanskeligheder, så må vi erkende, at den folkelige fornuft ikke bare er falsk bevidsthed, men en virkelig prøvesten, som det er nødvendigt at kunne leve op til.

Selv om ØD-tankerne har fat i efterkrigstidens grundlæggende problematik om landegrænsernes åbning og nationernes behov for at sikre en ny form for rodfast livsgrundlag, så har de hidtidige forslag ikke kunne skabe den interesse, der er nødvendig for at sætte en selvforstærkende reformproces i gang.

Lykkes det at få strikket et nødtørftigt kompromis om en upopulær pensionsopsparing sammen i Folketinget – hen over hovedet på de berørte lønmodtagere – tyder alt på, at vi her i landet forpasser chancen for virkeligt at bidrage med nyt tankegods til tidens store udfordringer. Risikoen er, at illusionen om, at man kan bremse lønudviklingen ved at lade som om, at en hel nation kan spare købekraft op til sin egen pensionsalder, kommer til at overskygge ØD-tankernes egentlige vision. Det vil sige visionen om at skabe et selvgroet, folkestyret erhvervsgrundlag, der kan klare sig uden staternes traditionelle beskyttelsesforanstaltninger, som nu falder bort.

Den vision står i øjeblikket svagt, fordi både tankerne om at sammensmelte fagforening og arbejdsgiver og tankerne om at skabe store medarbejderejede virksomheder har været endevendt og prøvet af i en bred debat uden at vinde tilslutning. At disse modelforslag ikke har haft gennemslagskraft burde imidlertid ikke være

nogen grund til at opgive selve arbejdet. Når skuffelsen har lagt sig, kan disse erfaringer udmærket bruges konstruktivt til at komme videre, fordi de giver os mulighed for at forstå, hvad det er for strukturfejl, der har blokeret i de hidtidige modeller, selv om disse kunne virke både tiltalende og rigtige, og som det fremover er muligt at undgå.

Har man skimtet karakteren af den nye tids udfordring i det mere åbne forhold mellem staterne, vil man også kunne se, at politikere og folk rundt omkring i verden leder efter måder at løse det samme problem på. Ikke bare de vestlige lande, men også Kina, Polen, Vietnam og mange andre lande arbejder med at finde nye, hensigtsmæssige måder at tiltrække og fastholde kapital, know-how og arbejdskraft på for at skabe sig en levedygtig plads og funktion i verdensmarkedets globale sammenhæng.

Sovjetunionens perestrojka udspringer eksplicit af behovet for at skabe sig en ny plads og rolle i verden, der kan gøre unionen tiltrækkende for både mennesker, virksomheder og kapitaler. En begyndende afmontering af barriererne langs grænserne og demokratisering af landet er kernepunkter i den nye tænkning. Introduktion af selvberende drift og direkte demokrati i virksomhederne har været et af perestrojkaens første forslag til at skabe et såkaldt ansvarssamfund til afløsning af den herskende centralstyring, slendrian og ressourcespild.

Næsten overalt i de socialistiske lande synes man i dag at erkende korporativismens begrænsninger. På trods af dens enestående muligheder for at skabe langsigtet helhedsplanlægning har sammensmeltningen af fagbevægelse og arbejdsgivere vist sig at skabe uforudsete bremsemekanismer for den sammensatte produktionsmådes effektivitet og dynamik. Perestrojkaens forslag om direkte virksomhedsdemokrati bygger, som beskrevet af Gorbatsjov,⁴³ på en åben erkendelse af dette og er et forsøg på at skabe en ny ansvarlighed over for de enkelte virksomheder og over for landet som helhed blandt arbejdere, funktionærer og ledere.

Perestrojkaens forestillinger om direkte virksomhedsdemokrati og ansvarliggørelse af de ansatte på virksomhederne arbejder med tankegange og strukturforslag, som i princippet er ganske lig ØD-debattens virksomhedscentrerede modeller. Det er en let forståelig reaktion oven på mange års fejlslagen korporativisme. Men derfor

risikerer de også på lidt længere sigt at løbe ind i en velbegrundet modstand blandt lønmodtagerne i den sammensatte produktionsmåde. For at undgå katastrofale tilbageslag for den nye tænkning bliver det, efter alt at dømme, i de kommende år nødvendigt også i Sovjetunionen at gennemanalysere dette og finde nye veje til at skabe et folkestyret erhvervsliv, som lader sig bære igennem af lønmodtagernes interesser.

Udarbejdelsen af nye ideer, der gør det muligt at ombygge samfundene til den nye tids udfordringer, er en fælles opgave, som gør det muligt for landene at tage ved lære af hinandens erfaringer. Danmark kan godt bidrage til denne udvikling ved at afprøve nye veje, der tager højde for de logiske problemer, alle sidder med, fordi vi som et lille land tidligt har været stillet over for den udfordring at skabe nye vækster, som kunne forhindre muldlaget i at blæse bort.

Politisk nytænkning er tidens hovedkrav

To ting er afgørende for at komme videre i den nuværende situation. For det første er det nødvendigt for alle reformpartierne at tage de hidtidige ØD-modellers strukturfejl så alvorligt, at der ryddes plads til at tænke nyt og komme ud over reformarbejdets blokeringer. For det andet er det nødvendigt at kaste et skarpt lys på det stadig mere udvandede demokratibegreb og gøre sig klart, hvad det er for opgaver, der fordrer et reelt folkestyre.

Den første opgave kan, når vi forudsætter hele den danske erfaringsbaggrund, koges ned til det kerneproblem, at hverken det at give interesseorganisationerne ansvaret for erhvervsinvesteringerne, eller det at give de ansatte ejendomsret til den enkelte virksomhed er i stand til at tjene et nyttigt formål i forbindelse med den sammensatte produktionsmåde. Anskuet ud fra lønmodtagernes perspektiv giver de to modeller ikke folk noget brugbart værktøj til at tage del i styringen af og ansvaret for udviklingen af landets fælles livsgrundlag.

I realiteten er det at undervurdere lønmodtagerne at ville indsnævre deres mulige indflydelse på den måde. Alle lønmodtagere beskæftiges i sagens natur på arbejdspladser, men det er i sig selv ingen som helst begrundelse for, at lønmodtagerne ikke skulle være interesserede i at have indflydelse på, hvilke virksomheder der overhovedet er i området. Det er erhvervsudviklingen, investerin-

gerne og anvendelsen af de fælles ressourcer i bred forstand, der er til debat og som alvorligt bekymrer folk.

Derfor burde det heller ikke længere være svært at indse, at der er brug for at give folk et virkelig brugbart redskab til at forhindre de mange former for ressourcespild, overinvesteringer, prestigeanlæg og andre fejlinvesteringer i den store målestok, som folk dagligt føler, at de er vidner til uden at kunne stille noget op.

Det politiske paradoks er jo, at de hidtidige modellens skibbrud svækker reformpartierne tro på folks interesse i medindflydelse, samtidig med at modellerne netop synes at lide skibbrud, fordi lønmodtagerne ikke har ment, at de gav folk et virkelig brugbart værktøj til demokratisk medindflydelse.

Ønsket om demokratisk medindflydelse er altid blevet spændt for varetagelsen af helt andre formål, såsom at lægge en indkomstpolitisk bremse på lønpresset, at skabe sammenfald imellem lønmodtagerens og den enkelte virksomheds interesser eller at aflaste folkepensionen med opsparede pensionstillæg. Derfor er der ikke blevet udarbejdet forslag, der alene sigtede på at give folk en reel demokratisk indflydelse. At folk derfor mistede interessen, har givet politikerne et bevis for, at folk ikke er tilstrækkeligt interesserede i »demokrati«, til at det kan indføres uden samtidig at tjene andre formål.

Det paradoks kan man ikke løse ved at barbære visionerne ned til blot at ville »demokratisere« nye opsparingsordninger, som i realiteten skal løse helt andre opgaver, der som sædvanlig vil lægge bånd på demokratiseringens reelle indhold. Sådanne forsøg bekræfter blot folk i deres bange anelser om, at »demokratiseringen« er et hult slagord. Effekten af det er en yderligere fastlåsnings af det paradoks, som ødelægger tillidsforholdet imellem politikere og folk, og som derfor hæmmer politisk nytænkning.

Hvis det egentlige problem er, at der endnu ikke er frembragt et tilfredsstillende folkestyre i ordets egentlige betydning, så er det ingen udvej at nedtone og udskyde demokratiproblemet. Det er tværtimod påkrævet at tage fat i selve problemets kerne, erkende, at det endnu ikke er rigtig løst og påbegynde en fordomsfri nygenemtænkning af, hvorfor en demokratisk struktur synes påkrævet, hvilke opgaver den skal kunne klare, og hvordan den derfor må indrettes for at kunne leve op til opgaven.

Noter

1. *Redegørelse fra arbejdsmarkedspensionsudvalget*, Arbejdsministeriet, december 1988 s 36.
2. Det er for eksempel beskrevet af Peter F. Drucker i bogen *Socialism genom pensionsfonder*, udgivet på svensk af LiberFörlag, Stockholm 1977.
3. Beskrevet af Peter F. Drucker i *Socialism genom pensionsfonder* (se note 2).
4. I 1977 nedsatte regeringen det såkaldte *Udvalg om lønmodtagernes medejendomsret*. Fra dets hånd foreligger den grundige udvalgsrapport *Lønmodtagernes medejendomsret* fra 1978, hvori man kan finde det beregningsarbejde, som ligger bag debatten.
Fra arbejderbevægelsen foreligger mange skrifter om ØD visionerne. Se f.eks. *ØD/Økonomisk demokrati* fra AOF's Forlag 1975. *ØD* af Steffen Møller og Ole Bernt Henriksen, Gyldendal 1979. *ØD/LM. Mål, midler og muligheder* af Steen Johansen, AOF's Forlag 1980. *Den solidariske vej - ØD. Mosaikker om ØD i en krisetid*, udgivet af oplysningsudvalget under FO-samvirke i Storstrøms amt i oktober 1984. Se også »*Kooperation - en idé*« fra AOF's forlag og Forlaget Fremad 1972.
5. *ØD/Økonomisk demokrati* s 93 (se note 4).
6. *ØD/Økonomisk demokrati* s 95-96 (se note 4).
7. *ØD/Økonomisk demokrati* s 96 (se note 4).
8. *ØD/Økonomisk demokrati* s 98 (se note 4).
9. *ØD/Økonomisk demokrati* s 99 (se note 4).
10. *Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering*, Statens Byggeforskningsinstituts Forlag 1983 og 1989.
11. *Demokratisering - uden nye magtkoncentrationer* af Jørgen Estrup, i *På vej - til et humanit ligevægtssamfund* nr 2, 87, s 10-11. Udgivet af Midteroprøret, København 1987.
12. *Demokratisering - uden nye magtkoncentrationer* s 10 (se note 11).
13. *Demokratisering - uden nye magtkoncentrationer* s 10-11 (se note 11).
14. *Erhvervspolitisk program. Demokrati og behovsstyring*. SF's Forlag 1988 s 11.
15. *Erhvervspolitisk program. Demokrati og behovsstyring*. s 11 (se note 14).
16. *Erhvervspolitisk program. Demokrati og behovsstyring*. s 9-11 (se note 14).
17. *På menneskets vilkår, Socialdemokraternes arbejdsprogram 1988-1992* s 5.
18. *På menneskets vilkår* s 7 (se note 17).
19. *På menneskets vilkår* s 10 (se note 17).
20. *På menneskets vilkår* s 18 (se note 17).
21. *På menneskets vilkår* s 18-19 (se note 17).
22. *På menneskets vilkår* s 20 (se note 17).
23. *Vi er alle mennesker ... Vorupør Fiskercompagni og dets virke i 100 år* af Alan Hjorth Rasmussen, Thisted 1987 s 12-13.
24. *Vi er alle mennesker...* s 14 (se note 23).
25. *Vi er alle mennesker...* s 9 (se note 23).
26. *Vi er alle mennesker...* s 70 (se note 23).
27. *Vi er alle mennesker...* s 24 (se note 23).
28. *Vi er alle mennesker...* s 28 (se note 23).

29. *Vi er alle mennesker ...* s 70-71 (se note 23).
30. *Strandingshistorier. Skildringer fra den jyske vestkyst og Skagen*, af L.Mylius-Erichsen, København 1901 s 34-35.
31. *Vi er alle mennesker ...* s 55 (se note 23). Det var kvindernes største arbejde at rede kroglinerne op og sætte friske muslinger på som madding.
32. *Vorupør Fiskercompagni. Et indremissionsk kollektiv omkring århundredeskiftet*, af A.H.Rasmussen. Trykt i *Folk og Kultur. Årbog for dansk etnologi og folkemindevidenskab*, 1972 s 74.
33. *Vi er alle mennesker ...* s 65 (se note 23).
34. *Vi er alle mennesker ...* s 69 (se note 23).
35. *Vi er alle mennesker ...* s 17 (se note 23).
36. I det nye oplag af *Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering*, SBI's forlag 1989, redegør efterskriftet for den her anvendte, strukturelle livsformsanalyses nyeste udvikling og for de artikler og bøger, som beskriver denne.
37. I bogen *Hver vore veje. Livsformer, familietyper og kvindeliv*, Etnologisk forum 1987, skildrer Lone Rahbek Christensen familiens og fritidens betydning for forskellige lønmodtagerfamilier.
38. I en bog med titlen *Det loyale, det retfærdige og det solidariske*, der er under færdiggørelse, skildrer etnologen Anne Dorte Højrup, hvorledes vilkårene på forskellige typer af virksomheder opleves og bruges af de ansatte og spiller sammen med deres øvrige liv.
39. *ØD/økonomisk demokrati* s 63-64 (se note 4).
40. *ØD/økonomisk demokrati* s 65-66 (se note 4).
41. Se min artikelserie om økonomisk demokrati i dagbladet *Information*, bragt den: 28.5.88, 2.6.88, 18.6.88, 5.12.88, 17.12.88.
42. I det nye oplag af *Det glemte folk – Livsformer og centraldirigering* fra 1989 er indføjet et efterskrift, som gør rede for de nyeste resultater af vores udforskning af den teoretiske sammenhæng imellem staten og livsformerne (se note 10, 36).
43. Dette er fremragende beskrevet i bogen *Perestrojka. Nytenkning i sovjetisk politik*, af Mikhail Gorbatsjov, Gyldendal 1987.

Thomas Højrup er lektor i europæisk etnologi ved Københavns Universitet. Ud fra den synsvinkel, at samfund formes af modstridende livsformer, udforsker han erhvervsudvikling og politik. Thomas Højrup underviser på Forsvarsakademiet i videnskabsteori og klassisk strategi og er tilknyttet det internationale forskningscenter EUCIS.

LØNKAPITAL UNDER FOLKESTYRE er et kritisk og konstruktivt indlæg i debatten om ØD- og pensionsreformerne.

Med historiske eksempler og i et internationalt perspektiv diskuteres og kritiseres de aktuelle forslag, og der tegnes en skitse til en demokratisk løsning af landets økonomiske krise: folkestyrede egnsfonde. Forord af Anders Boserup

Folkestyrede produktionsfonde/Investering, medindflydelse og pensionsreformer Omslaget i de internationale vilkår – Faren for overinvesteringer – Statens og den enkeltes interesser • **De store visioner** Halvfjerdsernes ØD-planer – Firsernes ØD-håb om et grundtvigiansk folkeprojekt – Selvstyrende virksomhedsdemokrati • **De rigtige holdninger** Folkelige vækkelser – Vorupør Fiskercompagni – Etik og produktionsmåde – Medarbejdereje og arbejdsfællesskab • **Folkets fornuft** Livsformer og reformpolitik – Ansvarsbegrebet – Frie fagforeningers ansvar – Bevægelighed og uafhængighed • **Folkestyrede egnsfonde** Kollektive driftsmidler – De nye iværksættere – En dobbelt demokratisk proces – Folkelig deltagelse i planlægningen • **De store reformer** Statslige reformer og nye livsformer – Politisk nytænkning er tidens hovedkrav

Bogen udsendes i samarbejde med **EUCIS**, Europæisk Center for International Sikkerhed

Rosinante/**Munksgaard**
isbn 87-16-14706-5